

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ
ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

LUTFİYYE VE HAYRİYYE ÇERÇEVESİNDE
DİVAN EDEBİYATINDA ÇOCUK EĞİTİMİ

Asiye Figen KALKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU

Konya-2012

Asiye Figen
KALKAN

LUTFİYYE VE HAYRİYYE
ÇERÇEVESİNDE DİVAN
EDEBİYATINDA ÇOCUK EĞİTİMİ

Yüksek
Lisans Tezi

2012

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	ii
Tez Kabul Formu	iii
Ön Söz	iv
Özet	vi
Summary	vii
Kısaltmalar	viii
Giriş	1
BİRİNCİ BÖLÜM – DİN EĞİTİMİ	23
1.1. İman ve İbadet	24
1.2. Yaratılış	28
1.3. Yaratıcı	31
1.4. Ahiret	33
1.5. Nefis	34
1.6. Dua	35
1.7. Şeytan	37
1.8. Günahıta Israr – Tevbe – İstiğfar	39
1.9. İlahî Bilgiler – Tasavvuf – Şeriat	40
1.10. Mürşitle İlişki	43
1.11. Dinî Yozlaşma	45

1.12. Eleştiri	47
İKİNCİ BÖLÜM – AHLAK EĞİTİMİ	50
2.1. İyi Ahlak	51
2.2. Doğruluk – Dürüstlük	55
2.3. Utanma	55
2.4. Tokgözlülük	57
2.5. Cömertlik	58
2.6. Sabır	60
2.7. Kötü Huylar	62
2.8. Yalancılık	65
2.9. Dedikodu	67
2.10. Cimrilik	70
2.11. Hilekârlık	71
2.12. Mevki Hırsı	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM – TOPLUM EĞİTİMİ	75
3.1. İnsanlarla (Anne-Baba, Komşu, Akraba) İlişkiler	76
3.2. Hizmetliler	81
3.3. Misafir	84
3.4. Yoksullar ve Dilenme	85
3.5. Kadın	89

3.6. Evlilik	94
3.7. Ayıp	102
3.8. Meslek	104
3.9. İdarecilik	114
3.10. Nasihat – Eylem	121
3.11. Borç	123
3.12. Vaat	125
3.13. Hediye	126
3.14. Konuşma	127
3.15. Alay-Yergi	129
3.16. Münakaşa	131
3.17. Vakit	131
3.18. Oyunlar	132
3.19. Büyü – Fal	135
3.20. İçki – Keyif Vericiler	139
3.21. Giyinme – Süslenme	143
3.22. Bahar Mevsimi	146
3.23. Şehirler	148
3.24. Milletler	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM – ZİHİN EĞİTİMİ 152

4.1. Düşünme – Akıl	154
4.2. Faydalı Bilgi – İlim	157
4.3. Âlimler	162
4.4. Tıp İlmî	163
4.5. Mantık İlmî	165
4.6. Kırtasiye İlmî	165
4.7. Musıkî İlmî	165
4.8. Feraset İlmî	168
4.9. Edebiyat, Tarih ve Siyer	169
4.10. Şiir ve İnşa	171
4.11. Muamma İlmî	174
4.12. Güzel Yazı ve İmla	175
4.13. Felsefe İlmî	176
4.14. Kimya – Simya İlmî	178
4.15. Geometri İlmî	179
BEŞİNCİ BÖLÜM – BEDEN VE DİL EĞİTİMİ	180
Sonuç	184
Kaynakça	191
Öz Geçmiş	194

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

ii

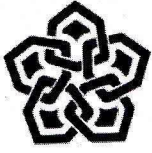
BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı	ASIYE FİGEN KALKAN
Numarası	095215031002
Ana Bilim / Bilim Dalı	ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	LUTFİYYE VE HAYRİYYE ÇERÇEVESİNDE DİVAN EDEBİYATINDA ÇOCUK EĞİTİMİ

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ASIYE FİGEN KALKAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	ASIYE FİGEN KALKAN
	Numarası	095215031002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ – TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. KEMAL KAHRAMANOĞLU
Tezin Adı	LUTFİYYE VE HAYRİYYE ÇERÇEVESİNDE DİVAN EDEBİYATINDA ÇOCUK EĞİTİMİ	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan LUTFİYYE VE HAYRİYYE ÇERÇEVESİNDE DİVAN EDEBİYATINDA ÇOCUK EĞİTİMİ başlıklı bu çalışma 23.10.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Doç. Dr. Kemal Kahramanoğlu Danışman

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİ
Türk Dil Edebiyatı Eğitimi
Anabilim Dalı Başkanı

Üye
Üye

Yrd. Doç. Dr. Bülçen ÖLÜCEK

ÖN SÖZ

Daha anne karnındayken başlayan eğitimin insan üzerindeki öneminin farkına varılmasıyla çocuk eğitimi üzerinde daha çok durulmaya başlanmıştır. Eğitim bilimlerinde bu alana dönük çalışmalar ülkemizde de hızla ilerlemektedir. Bu çalışmalar, gelişen ve değişen topluma ayak uyduracak, yeniliklere açık, kendine yeten bir insan yetiştirmek için gerekli olan birikimlerin bireye bedenen, zihnen ve ruhen hazır olduğu dönemde verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bireye verilecek bu eğitimin içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarından ve şartlarından kopuk olması elbette beklenemez.

Yaşadığı toplumun gidişatına duyarsız kalmayan edebiyatçılar da çocuk eğitimine dönük eserler vermişlerdir. Türk edebiyatına baktığımızda da bir Divan edebiyatı nazım türü olan nasihatnamelerin bu anlamda önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Öğüt vermek maksadıyla yazılan nasihatnameler, birçok farklı konuda meydana getirilebilmektedir. Bu eserler, kimi zaman sanatçının seçtiği hayali veya gerçek belli bir kişi üzerinden, kimi zamansa doğrudan dönemdeki ve gelecek nesillere seslenmektedir. İşte bu seslenişlerde sanatçının içinde bulunduğu toplumun değer yargılarını, yaşayışını, eğitime ve insana bakışını bulmaktayız.

Türk edebiyatında da sanatçının oğlu üzerinden tüm kuşağa seslendiği Hayriyye ve onun bir kopyası niteliğindeki Lutfiyye, bize gerek dönemiyle gerekse Türk insanının ideal çocuk görüntüsüyle ilgili bilgiler vermektedir.

Biz de tezimizde Türk toplumunun 17-18. yüzyılları yansıtan bu eserlere çocuk eğitimi açısından bakıldığında din, ahlak, toplum, zihin, beden ve dil ile ilgili öğütlerin verildiğini tespit ettik. Bunları da kendi içinde çeşitli alt başlıklara ayırarak örneklerle ispatladık. Türk edebiyatına ait bu eserlerdeki görüşleri aynı dönemde yazılmış Batılı bir eserle, Emile, mukayese ettik. Böylece aynı dönemde olmasına karşın yüzyıllardır birbirinden farklı iki medeniyetin çocuk eğitimine ilişkin algısını ortaya koymaya çalıştık.

Bunun yanında 11-12. yüzyıllarda yazılmış Arap edebiyatına ait Ey Oğul ve Genç Müslüman'a Öğütler adlı eserlerin verilerinden de yararlandık. Hayriyye ve Lutfiyye'den sonraki süreçte Türk toplumunun Emile'de ortaya atılan fikirler yönünde gösterdiği değişimi, 19-20. yüzyıllarda yaşamış edebiyatçılarımız Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Mehmet Akif Ersoy'un kaleminden birkaç örnekle göstermeye çalıştık. Bu da bize hiçbir toplumun dünyadaki gelişmelere duyarsız kalamayacağı, buna bağlı olarak görülen kendindeki değişmelere ise zamanla ayak uyduracağı gerçeğinin Türk toplumunda çocuk eğitimi alanında da olduğunu göstermiştir.

Tezin her aşamasında beni yönlendiren danışmanım Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU'na; gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimimde üzerimde büyük emekleri olan hocalarım Prof. Dr. Mehmet Tekin'e, Yrd. Doç. Dr. Rıdvan ÖZTÜRK'e, Doç. Dr. Mustafa YILDIZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yaptığım bu çalışmada benden maddi, manevi desteklerini, yorumlarını ve bilgilerini esirgemeyen sevgili dostlarım Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni Süheyla ÇAKIR, Tuba AKMAN ve Seda ÖZTÜRK KALKAN'a, Tarih öğretmeni Fatma Ferhan PARLAK'a ve İngilizce öğretmeni Meltem ÖZKAN'a büyük teşekkürlerimi sunarım.

Asiye Figen KALKAN

Eylül 2012 - Konya

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

vi

Adı Soyadı	ASIYE FİGEN KALKAN	
Numarası	095215031002	
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ – TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. KEMAL KAHRAMANOĞLU
Tezin Adı	LUTFİYYE VE HAYRİYYE ÇERÇEVESİNDE DİVAN EDEBİYATINDA ÇOCUK EĞİTİMİ	

ÖZET

Çocuk eğitimi, ülkemizde özellikle son yıllarda dikkatleri üzerine çeken konulardandır. Eğitime dönük ilmî çalışmalar da gittikçe hız kazanmaktadır. Önceki süreçte Divan edebiyatında çocuk eğitiminin bunlardan farklı olarak nasihatnamelerde ifade edildiğini görüyoruz.

Arap edebiyatının 11-12. yüzyıl eserleri Ey Oğul ve Genç Müslüman'a Öğütler'i ile edebiyatımızda 17-18. yüzyılda yazılan Hayriyye ve Lutfiyye Doğu-İslam kültüründe çocuk eğitimini yansıtan temel nasihatnamelerdendir. 18. yüzyıldan sonra Aydınlanma hareketinin etkisi Türklere de yansımış ve çizilen çocuk görüntüsü bu eserlerden farklılık arz etmeye başlamıştır.

Batı'da ise çocuk eğitimi 15. yüzyıldan itibaren ilmî çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Bugün de bize kaynaklık eden bu çalışmalar Doğu-İslam kültüründeki nasihatnamelerden birçok konuda farklıdır. 18. yüzyılda, Fransız İhtilali'ne zemin hazırlayan Jean Jacques Rousseau'nun kaleme aldığı Emile, Batı-Hristiyan dünyasının ideal çocuk tipini açıkça ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur.

Biz de tezimizde, yüzyıllardır gerek dinî gerekse toplumsal yönden zıtlık oluşturan Doğu-Batı kültürünü özellikle 17-18. yüzyıllarda yazılan Hayriyye, Lutfiyye ve Emile çerçevesinde çocuk eğitimi açısından inceledik ve mukayese ettik. Bu inceleme sonucunda Doğu-Batı kültürünün çocuk eğitimine ilişkin ortak ve farklı yönlerini ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: Çocuk eğitimi, Hayriyye, Lutfiyye, Emile, Doğu-İslam ve Batı-Hristiyan dünyası.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

vii

Öğrencinin	Adı Soyadı	ASIYE FİGEN KALKAN		
	Numarası	095215031002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. KEMAL KAHRAMANOĞLU		
Tezin İngilizce Adı	CHILD EDUCATION IN DIVAN LITERATURE WITHIN THE FRAME OF LUTFİYYE AND HAYRİYYE			

SUMMARY

Education of children is among many subjects, which attracts attention in our country, especially in the recent years. Education oriented scientific studies are progressively developing. In the previous period, we see that the education of children is expressed in nasihatnames (literary Works based on giving advice on specific subjects in Classical Literature) apart from these in Classical Ottoman Poetry.

The 11 st and 12 nd century works of Arabic literature; Ey Oğul and Genç Müslüman'a Öğütler and Hayriyye and Lutfiyye, written in 17 th and 18 th century in our literature are main nasihatnames reflecting the child's education in Eastern-Islamic culture. After 18 th century, the effects of the movement of Enlightenment are seen in Turkish culture and the depiction of the child's image begins to show many differences from these previous works of literature.

On the other hand, starting from the 15 th century, the child's education begins to become a major subject in scientific studies in Western culture. These studies, which stil become a source for us today are different from the nasihatnames in Eastern-Islamic culture in many aspects. In the 18 th century, "Emile" written by Jean Jacques Rousseau, who lays the ground for French Revolution, puts forward the ideal child type of Western-Christian world in a clear and detailed manner.

In our thesis, we analysed and compared the Eastern-Western cultures which form oppositions, both in religious and in social aspects; especially from the frameworks of Hayriyye, Lutfiyye and Emile, all of which were written in the 17 th- 18 th centuries. As a result of this study, we express the common and different aspects of eastern- Western cultures related to child's education .

Key Words: Child's Education, Hayriyye, Lutfiyye, Emile, Eastern-Islamic and Western-Christian World

KISALTMALAR

bk. : Bakınız

TDK : Türk Dil Kurumu

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Divan edebiyatında önemli bir yere sahip olan nasihatnameler, bugüne kadar pek çok araştırmacının da dikkatini çekmiştir. Bu araştırmaların genelinde nasihatnameler, kendi türleri içindeki yerleriyle değerlendirilmiştir. Ancak özellikle son yıllarda deyim, şehir gibi kavramlar ve çocuk eğitimi açısından değerlendirilerek farklı bakışlar geliştirilmiştir. Öyle ki Nâbî'nin *Hayriyye*'si, benzerlerinin en önemlisi hatta kendinden sonrakilerin selefi olması yönüyle dikkatleri her dönem üzerine çekmiştir. Üzerinde birçok araştırmacının çalıştığı *Hayriyye*, bu anlamda edebiyatımızın en canlı nasihatnamelerinin başındadır. Onun çizdiği çocuk görüntüsü kimi araştırmacılar tarafından dönemi şartları içinde değerlendirildiğinde normal bulunmuş, kimi araştırmacılar tarafındansa çizilen bu tip fazla pasif bulunmuştur.

Nâbî'nin bu eseri, kendinden sonraki birçok isme de yol gösterici olmuştur. Hatta 18. yüzyıl şairi Sümbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'si, *Hayriyye*'nin naziresi olarak görülmektedir. Osmanlının gerileme döneminde kaleme alınan *Lutfiyye*, duraklama devrinde yazılan *Hayriyye* gibi dönemin toplumsal, kurumsal ve dinî aksaklıklarını çekinmeden dile getirmiştir. Eserde şairin oğluna okuması için Arap edebiyatının büyük âlimlerinden İmâm Gazâlî ve Muhyiddin Arabî'nin eserlerini tavsiye etmesi dikkat çekicidir. Bu da bizi edebiyatımızdaki nasihatnamelerin kaynağını aldığı Arap edebiyatına götürdü. Doğu kültüründen bahsederken bu iki büyük ismin nasihatname olarak yazılmış risalelerini incelemeyi geçemedik. Bu risaleler yani *Ey Oğul* ve *Genç Müslüman'a Öğütler*, tamamen dinî öğütlerden mürekkep nasihatnamelerdir.

Birer öğüt kitabı olan bu eserler, tıpkı *Hayriyye* ve *Lutfiyye* gibi gençlere seslenmektedir. İslami çizgide gençlere dönük verilen öğütlerden oluşan bu eserler, edebiyatımızın temel nasihatnamesi *Hayriyye* ve naziresi sayılan *Lutfiyye* için iyi birer örnektir. Bu iki temel eserimizle aynı yüzyılda kaleme alınan *Emile* de bir nasihatname özelliği taşımaktadır. Eser, Jean Jacques Rousseau'nun hayali oğlu Emile'in doğumundan tam bir yetişkin olana kadarki sürecinden bahseder. Rousseau da bu eserinde bizim eserlerimizdeki gibi kendi "ideal insan" görüntüsünü ortaya koymuştur. İşte biz de bu çalışmamızda *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'yi merkeze alarak

onlarla aynı yüzyılda yazılan ve benzer nitelik taşıyan *Emile*'i Doğu-Batı zıtlığında “çocuk eğitimi” tabanında ele alacağız. Böylece geçmişten bugüne dek süren gerek dinî gerekse toplumsal Doğu-Batı zıtlığı çocuk eğitiminde kendini nasıl göstermiştir örneklerle ortaya koyacağız.

Ey Oğul

Hüccetü'l-İslam İmâm Gazâli, önde gelen öğrencilerinden birinin kendisine ahirette ve kabirde yardımcı olacak ilimleri sorması üzerine bu risaleyi kaleme almıştır. Arap edebiyatının 11. yüzyıldaki büyük ismi Gazâli, öğrencisine “oğul, okuyucu, sevgili ve aziz oğlum” hitaplarını kullanmıştır. Allah'a ve Resul'üne selamla başlayarak risalenin yazılış sebebiyle devam eden eserde on başlık altında on beş farklı konuda öğüde rastladık. Bunları sırayla faydasız bilgi, amel, iman ve amel, nefis muhasebesi, ibadet-taat, mürşide davranış, Allah'a kulluk, münakaşa etmemek, nasihat etmek, idarecilerle ilişki, hediyeleşme, kulluk, insanlarla ilişki, faydasız bilgi, dünya malı şeklinde isimlendirdik. Gazâli, bu bölümleri ayet, hadis, kıssa, sünnet, hikâye, şiir, vecize ile süsleyerek söylediklerini ispatlamıştır. Son olarak öğrencisine her namazdan sonra okumasını bilhassa tembihlediği bir dua yazmıştır. Söylemek istediklerini oldukça sade ve açık bir dille ifade eden Gazâli'nin bu nasihatnamesi, din merkeze alınarak yazılmıştır. Bu sebepten eserde (çocuk) eğitim bilimleri ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlamamaktayız.

Genç Müslüman'a Öğütler

12. yüzyılın büyük mutasavvıflarından Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî de İmâm Gazâli gibi öğrencisinin kendisine sorduğu sorulara yanıt olarak bu kitapçığı yazmıştır. Kitapçıkta Allah'ın ve Resul'ünün adı anıldıktan sonra yazılış sebebi açıklanmış ve *Başlangıç* adındaki bölüm ile öğütlere başlanmıştır. Bu bölümde tevhid, tenzih, insanlara davranış, doğruluk, helal kazanç, ibadet, nefis, vakit, temizlik, iyi ahlak, gayrimüslimlerle ilişkiler, hayvanlar, köle-aile, gaflettekilerle arkadaşlık, dinde ilerleme, cimrilik şeklinde adlandırdığımız on altı öğüde rastlamaktayız. Bundan sonra yazar tarafından sekiz bölüme ayrılan kitapçık, öfke, hayâ, istiğfar ve zikir, günahta ısrar, takva, şeytan, vera, aza kanaat konularında

öğütler vermiştir. Daha sonra ise *Bir Ek* ve *Son Söz* olarak adlandırılan bölümlerde dünyevi isteklerin peşinden sürüklenmemek ve insanın dünyaya geliş amacına uygun hareket etmesi konularında öğütler verilerek kitapçık sona erdirilmiştir. Gördüğümüz gibi dinî öğütler veren Muhyiddin Arabî, seslendiği kitle olan gençler için “irşad isteyen genç, ilahi güzelliğin hasretlisi, istek yolunun yolcusu, yola yeni düşen mürid, temiz yürekli ve tabiatlı mürid, sevgili kardeşim, hidayet isteyen mürid, hak isteyici, mürid, yolun başındaki genç, kardeşim, sen” şeklindeki hitapları kullanmıştır. Hitaplardan da Arabî'nin eserinin asıl amacının gençlere hitap etmek olduğunu görmekteyiz. Bu hitaplarını da ayet, hadis, kıssa ve çeşitli örneklerle süslemiştir. Kısa ve samimi ifadelerle dolu eser, Müslüman gençler için iyi bir dinî yol göstericidir.

Nasihatnameye Kısa Bir Bakış

İslamiyet'le beraber tanıdığımız Arap edebiyatı ile edebiyatımıza kazandırılan bu türün bizdeki ilk örneği olarak Mahmut Kaplan, Kutadgu Bilig'i sayabileceğimizi söyler. Buna gerekçe olarak da eserin “...ilk bakışta doğrudan doğruya devlet teşkilatı ile alakadar görünse de, şair eserinde, tecrübenin verdiği bir olgunlukla, cemiyeti teşkil eden fertler ile bunların cemiyet içindeki mevki ve vazifelerini tayin etmeye daha çok yer ayırmak” (Aktaran: M. Kaplan, 2008: 11, 12) şeklindeki ifadesini gösterir.

Nasihatnameler, mesnevi, gazel, kaside, terci-i bend şekillerinde ve dinî-tasavvufî, ilmî, ahlaki, sosyal yaşam ve sosyal eleştiri konularında yazılan nasihatnameler olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Bu şekilde gerek Nâbî'ye kadar gerek ondan sonra birçok nasihatname kaleme alınmıştır. Bunların içerisinde *Hayriyye*'nin farklı bir yerde olmasının gerekçesi olarak Kaplan: “Nâbî ise geleneksel nasihat-nâme anlayışının adeta dışına çıkmış, eserini Osmanlı devleti, kurumlarına tutulan bir eleştiri aynası haline getirmiştir.” demiştir (M. Kaplan, 2008: 25). Ayrıca sosyal eleştirili nasihatnameleri için kullandığı “Eleştiri genel olarak kişilere yöneltilmiş, devlet adamı ve kurumlarını eleştirmekten kaçınılmıştır.” ifadesi de *Hayriyye*'nin dışındaki sosyal nasihatnamelerin nasıl yazıldığını ifade etmektedir (M. Kaplan, 2008: 24).

Hayriyye için Mine Mengi'nin kullandığı “Eser, sanatçının değişik alanlardaki görüşlerini yansıtmaya bakımından olduğu kadar dönemin tarihi ve toplumsal yapısını daha çok hicvederek tanıtan bilgiler vermesi açısından da önemlidir. Bu özelliği ile *Hayriyye*, sosyal hicviye olarak edebiyatımızın başarılı örneklerindedir.” ifadesi de eserin bu özelliği ile diğer türdeşlerinden farklılık arz ettiğini göstermektedir (Mengi, 2003: 195).

Hayriyye

17. yüzyıl şairi Nâbî'nin 1701'de kaleme aldığı *Hayriyye*, otuz beş başlıktan oluşmuş olup *Mukaddime* bölümünde Allah'a ve Hz. Peygamber'e hamd u sena ile başlamıştır. Ardından kendi başından geçenleri ve eserin neden yazdığını anlatan iki bölüm yer almıştır. Eserin yazılış amacı, şairin zaten yaratılıştan güzel bir soya sahip olan oğlu Hayri'nin gönül gözünü sevindirmek ve daha iyi bir yaşam idame ettirmesini sağlamaktır. Şair, bundan sonraki otuz iki başlığın her birinde birçok konuya değinmiştir. İslam'ın şartlarıyla başlayan öğüt başlıkları kısaca şu şekildedir: İslam'ın şartları, şahadet, namaz, oruç, hac, zekât, ilim, ilahi bilgiler, İstanbul, güzellik, tokgözlülük, yergi-güldürü, lütuf, güzel huy, müzevirlik, remil-müneccim, içki, yüz süsleme, idarecilik, fakire zulüm, yalan-riya, bahar, şiir, sabır, harmanlık, paşalık sevdası, kadılık, oyunlar, memurluk, iksir, dedikodu, hikmet-tıp, dua.

Eser, aruzun “Feilâtün Feilâtün Feilün” kalıbı ile eleştirel, mizahi ve didaktik bir dille yazılmıştır. *Hayriyye*, yedi yaşındaki Hayri'nin anlayabileceği şekilde yapmacıksız, sade ve süssüzdür. Yerli yerinde kullanılan Türkçe deyimlerde, hitaplarda ve dinî konuların işlendiği bölümlerde ağırlaşan dil dikkat çekicidir (M. Kaplan, 2008: 126, 128, 131, 137).

Nâbî, oğlu için çok farklı ve çok sayıda hitap kullanmıştır. Özellikle Farsça terkiplerden oluşan bu hitaplardan birkaç tanesi şu şekildedir: nûr-ı basar, çerağ-ı tarab-efrûz-ı emel, sehî-serv-i hıyâbân-ı şühûd, nihâl-i çemen-efrûz-ı edeb, dür-i sâmi'a-pîrâ-yı sadef. Bu hitaplar, şairin elli dört yaşında sahip olunan bir çocuğa duyduğu sevgiyi ve hatta ona yüklediği büyük misyonu açıkça ortaya koymaktadır.

“*Hayriyye*’de baştan sona toplum içinde yaşayan bir müslümanın nasıl olması gerektiği hususu üzerinde durulmuştur.” (M. Kaplan, 2008: 68). Buna bağlı olarak verilen öğütlerde elbette İslamiyet merkeze alınmıştır. Bunun yanında daha önce de söylediğimiz gibi eser, duraklama devrinden gerileme devrine doğru ilerleyen Osmanlı döneminde yazıldığından kurumlardaki aksaklıklar, toplumdaki yozlaşmalar oldukça sert bir dille eleştirmiştir. Dini sömüren, ahlakı hiçe sayan, sadece kendi çıkarlarını düşünen bu yoz tipler, zaman zaman alaya alınmıştır. Dönemin bu baskıcı ve sıkıntılı yapısından olsa gerek ŞâirNâbî de oğlunu adeta “etliye sütlüye karışmayan” bir insan olarak yetiştirmek için öğütlerini sıralamaya başlamıştır. Birçok araştırmacının incelediği eserde çizilen bu tip, kimine göre o dönem için olması gereken, kimine göre ise oldukça pasif, sadece kendi çıkarları için yaşayan, olumsuz bir insan tipidir.

Mehmet Kaplan, *Nâbi ve ‘Orta İnsan’ Tipi* başlıklı makalesinde “kendi içine kapalı, kültürlü olmakla beraber sosyal meselelere karşı kayıtsız, dış dünya ile ilgisini kesmiş, rahatından başka bir şey düşünmeyen insan tipine has davranış tarzının makbul bir örnek haline geldiğini” söylemiştir (M. Kaplan, 1999: 214). Devam eden satırlarda Kaplan, “bu pasif ve konformist eski insan” tipi ile Tanzimat’ta ortaya çıkan “aktif, sosyal, mesuliyet şuuruna sahip modern insan” tipi arasında tam bir zıtlığın oluştuğundan bahsetmiştir (M. Kaplan, 1999: 215). Nâbî’nin ortaya attığı bu “orta insan” tipi “içine kapalı sâkin ve rahat” bir tiptir (M. Kaplan, 1999: 216).

Nihat Sami Banarlı, *Hayriyye*’nin “insanlara karşı ‘iyi’ olmanın faziletiyle süslü” olduğunu ifade etmiştir (Banarlı, 2004: 676). Banarlı, *Hayriyye*’yi naziresi sayılan *Lutfiyye* ile mukayese ederek “kendi asrı için kıymetli ve faydalı bir kitab olmakla berâber zaman aşımını mağlûb edecek çapta bir te’lif sayılamaz. Nâbî’nin bu öğütler kitabı, için için bozulmakta olan Türk ahlâkı ve içtimâî hayatını, milletçe ihtiyacı duyulan yeni ve aydınlık bir hedefe götürecek mâhiyette bir ileriye görme ve bir inkılâp şöyle dursun herhangi bir hamle yapma kudretinde değildir.” demiştir (Banarlı, 2004: 676).

Mine Mengi, Nâbî'nin dizelerinde “evsâtü'n-nâs” şeklinde anlattığı insan tipi için şu özellikleri vermiştir: “dış dünyada olup bitenlerden habersiz, içine kapalı, kişisel rahatını yaşamın amacı sayan pasif insan tipidir. Bilgili, dengeli ve ölçülü olmaya özen gösteren, yapmaktan çok sakınmayı yeğleyen, çevresindekilere zarar vermeksizin kendi çıkarlarını başkalarının çıkarlarından üstün tutan sağduyu sahibi bu aydın tipi, Osmanlı bürokrasisinin, Osmanlı kültür ve nezaketinin yaratılmasında etkin olmuştur. Bu aydın insan tipi, toplumsal tabakalaşmada, kent kökenli orta sınıfı temsil eder.”. “Nâbî'nin yaşadığı dönemdeki Osmanlı kentlisinin tutkusu, bir zamanlar Türk toplumunda erdemliliğin temel taşı olan kahramanlık değildir. Uzunca bir süre Müslüman Türk ruhu üzerinde etkin rol oynayan tasavvuf coşkusunun da bu devir insanının varlığındaki yeri önemsizdir. Nâbî çağı insanının tutkusu, paraya, üne, eğlenceye, rahatlığa karşıdır. Kentte başarı yolu zeka, bilgi, hatta kurnazlık ve hileden geçer. Kuşkusuz Nâbî'nin çizdiği bu orta sınıf insanın çıkışında da kent insanının sözünü ettiğimiz değer ölçülerinin etkisini dikkate almak gerekir.” (Mengi, Aralık 1984: 55).

Mengi, Nâbî için yazdığı kitabında şairin ahlaki görüşlerini dinî temeller üzerine kurmakla beraber akıl ve mantığa da yer vermiştir. Ona göre ahlak, iyiyle kötünün iç içe olduğu toplumda, başkasına zarar vermeden insanın bireysel mutluluğunu amaçlamaktadır. Bu yüzden onun ahlak anlayışı kötümser değil, kişinin ölçülü olmak kaydıyla dünya zevklerinden tatmasını içermektedir(Mengi, 1991: 41). Rahatı ve mutluluğu elde etmek için evine çekilen, suya sabuna dokunmayan, bilgiyi hem bu dünyasını hem de ahiretini kurtarmak için elde eden Nâbî'nin ortaya attığı bu ideal insan tipi aynı zamanda kültürlü ve aydındır. Ancak bu aydın günümüzün aydını gibi etrafına açılan değil, tam tersi etrafına açılmayan yalnız insandır (Mengi, 1991: 125).

Konur Ertop da bir makalesinde Nâbî'nin *Hayriyye*'de çizdiği bu “sorumsuz, çekingen, kendi içine kapalı, dış dünya ile ilgisini kesmiş, rahatına düşkün” orta insan tipi, günümüz için artık okur bulmamaktadır. Çağından sorumsuz bir insanı örnekleyen bu kitap, ona göre ancak Osmanlı toplumunun çürüyüp yok olma

nedenlerini öğrenmek ve buna sürüklenmemek adına ders almak için okunabilir (Ertop, 8 Nisan 1977: 15).

Abdülkadir Karahan, *Hayriyye*'yi “Sahibinin uzun yıllar boyunca hayattan edindiği tecrübelerin, kazandığı görüşün güzel bir meyvası, nazım dili ile başarılı” bir yapıt olarak nitelemiştir. Bunun yanında Karahan, eserin gönülden çok akla seslendiğini; eserdeki vuzuh, fesahat ve zarafetin daha ilk beyitlerinden itibaren hissedildiğini ve bunun da eserin öğretici havasına büyük bir sıcaklık kattığını belirtmiştir(Karahan, 1987: 34).

Vasfi Mahir Kocatürk de Karahan gibi eserin anlatımı üzerinde daha çok durmuş ve şu yorumları yapmıştır: “Hayriye-i Nâbî, divan edebiyatının didaktik epope tarzını temsil eden en meşhur ve en orijinal eseridir. ... didaktik ruh burada büyük ve müstakil bir şekil içinde tam şahsiyetini bulmuş, son tekâmül zirvesine varmıştır.”. “Eski Yunan didaktiklerini hatırlatacak şekilde her manzumenin başında sevgi ve şefkat ifade eden kelimelerle oğluna hitap ederek hayatın muhtelif safhalarını tam bir vuzuh ve isabetle onun gözleri önüne seriyor.” (Kocatürk, 1970: 465). Bunun yanında Kocatürk, eserin içeriğiyle ilgili olarak da şunları ifade etmiştir: “eserin bütünlüğü içinde beliren ahlaki ruh dine bağlıdır. Samimi dindar ruhlu bir Müslüman olan Nâbî, bu esası elden bırakmamakla beraber hadiselerin müspet ve maddi tahliline girişerek bu ahlaki akıl ve mantıkla da perçinliyor. Neticede ilk duygusuyla eş olan insani ve vicdani ahlakla birleşiyor.” (Kocatürk, 1970: 466). Bundan sonra da sözlerine kısaca Nâbî'nin oğluna öğütlediği özellikleri sıralayarak devam etmiştir.

Tunca Kortantamer'in *Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi* başlıklı makalesinde Nâbî'nin Osmanlıyı genel müesseselerdeki bozukluk ve bireylerdeki ahlak bozukluğu olarak iki gruba ayırıp incelediğini görmekteyiz. Yazara göre gerek bu bozukluklar karşısındaki çaresizlik gerekse şairin yaşlılığının verdiği yorgunluk şairin eleştirilerinin sertliğine ve oğluna bir köşesine çekilip yaşamasını tavsiye etmesine sebebiyet vermiştir (Kortantamer, 1984: 86). Kortantamer, yukarıda da bir kısmına değindiğimiz yazarların iddia ettiği gibi Nâbî'nin *Hayriyye*'de “pasif, bencil, çevresine ilgisiz, kendi fildişi kulesine kapanmış karakterde, statik, değişiklikten

hoşlanmayan” bir tip çizdiğini kabul etmez. Yazar, bu fikrini desteklemek için Nâbî'nin oğluna “kişilikli, emeğe değer veren, yardımsever, ihtiyaç sahiplerine duyarlı” bir insan olmasını öğütlediği beyitleri gözler önüne sermiştir (Kortantamer, 1984: 111-115). Son olarak yazar, Nâbî'nin gördüğü aksaklıklara sunduğu çözümlerin dönemin aydınlarınınkiyle uyumlu olmamasının onun yaptığı işin değerini azaltmayacağını ifade ederek Nâbî'yi eleştirilere karşı adeta savunmuştur (Kortantamer, 1984: 116).

Ahmet Kabaklı, *Hayriyye*'deki insan tipi için şöyle bir ifade kullanmıştır: “Küçük olaylara ve günlük dedikodulara karışmayan Nâbî, pasif ve nemelazım deycilerden değildir. Tersine, düşündüklerini sakınmadan söyleyen, çağının bozuk ahlak durumunu makul öğütler ve sırasında sert yergilerle düzeltmeye çalışan bir insandı. Ezeli ve beşeri doğrulara dayanarak kötülükleri, düşkünlükleri, mevki ve iktidar hırslarını, hasisliği, tamahkârlığı... ısrarla kötülemiştir..” (Kabaklı, 1973: 384).

Nâbî'nin Hayri-Name'si başlıklı bir makale yazan Günay Kut, sonuç bölümünde eserle ilgili “Nâbî'nin bu eserinin İslam Türk terbiyesi, Türk gelenek ve göreneklerini belirten bir ahlak ve nasihat kitabı olması dolayısı ile diğer ahlak ve nasihat kitaplarıyla pek çok ortak yanı olduğunu yani yargıların çoğunun ortak olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız Nâbî, bütün bu bilgilere özellikle mesleklerle ilgili bölümlerde kendi devrindeki bozuklukları da aksettirmeye çalışmış olması her ne kadar dikkat çekici ise de bu tip bozukluklar Veysî'nin Hab-nâme'sinde dile getirdiği gibi her devirde görülür.” çıkarımını yapmıştır (Kut, Nisan 1987: 49). *Hayriyye*'nin naziresi sayılan *Lutfiyye*'de Nâbî'nin oğluna öğütlediği mesleğin artık önemini yitirdiğinin belirtilmesi de bunun ispatlayıcısı olarak verilmiştir.

Ali Fuat Bilkan, bir makalesinde *Hayriyye* için “Bu mesneviyi benzerlerinden farklı kılan husus, XVII. yüzyıl şairinin, farklı bir üslup kullanmasıdır. Nâbî, bir yandan oğluna nasihat ederken diğer yandan dönemin sosyo-kültürel yapısı hakkında da önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır.” demiştir (Bilkan, 2002: 744). Şairin verdiği örnekleri yorumlama tarzının yaşadığı “çözülme dönemi”nin karamsar ve olan-bitenin aslını araştırma karakterine uygun olduğunu ve meseleleri bir sosyolog

tavriyla nesnel bir şekilde ele aldığını da sözlerine ekleyerek eserin önemini belirtmiştir (Bilkan, 2002: 744, 746).

Mahmut Kaplan, Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde çizdiği bu insan tipinin “o günün şartları içinde bir babanın oğluna gösterebileceği en uygun örnek” olduğunu savunmuştur. Çünkü Kaplan'a göre bu yapıtın verildiği dönem toplumun ve devletin kötü gidişatı içinde insanların huzuru özlediği bir dönemdir (M. Kaplan, 2008: 146).

Lutfiyye

Lutfiyye, 18. yüzyıl Divan şairlerimizden Sümbülzâde Vehbî'nin Nâbî gibi oğluna yazdığı nasihatnamesidir. Lutfullah'a özellikle sosyal yaşamla ilgili birçok konuda verilen öğütler dikkat çekicidir. Sümbülzâde Vehbî'nin kendisinin de belirttiği gibi *Hayriyye* örnek alınarak yazılmış olan bu eser, ondan bu sosyal konulara daha çok değinmesiyle farklılık arz etmektedir (Sümbülzâde Vehbî, 1994: 23). *Hayriyye*'de çok baskın olan din burada yerini daha çok sosyal öğelere bırakmıştır. Öyle ki kitap, *Hayriyye* gibi dinî bilgilere geniş yer ayırmamıştır. Doksan bir bölümden oluşmasına rağmen seksen beş farklı konuda öğüde rastlanmaktadır. *Lutfiyye* de Allah'a ve Hz. Peygamber'e hamd u sena ile başlamış, oğul Lutfullah'a hitapla ve öğütlerle devam etmiştir. Sonrasında ise *Bitiş* ve *Eserin Yazılış Tarihi* adlı bölümlerle noktalanmıştır. Eserde çiçekçilikten kuşçuluğa birçok meslek ve remilden kimyaya birçok ilim hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. Özellikle birçok farklı ilme değinilmiştir. Bunlara bağlı olarak verilen öğütler, oğul Lutfullah'ın zaten temiz olan soyundan gelen güzel huylarıyla daha da yücelmesi içindir.

Hayriyye ile aynı aruz kalıbında yazılan eserde aynı şekilde oğul Lutfullah'a ağır Farsça terkiplerle hitap edilmiştir. Nûr-i dü-çüşm-i emelim, cân-ı peder, lutf-ı Hudâ-yı allâm bu hitaplardan bazıları olup Sümbülzâde Vehbî, oğluna daha çok “sen” şeklinde seslenmiştir. Verilen öğütleri daha anlaşılır ve doğru kılmak için söylenenler ayet, hadis, kıssa ve çeşitli örneklerle desteklenmiştir. Dünyadaki gelişmelerin Osmanlıdaki etkisi bu eserde daha çok göze çarpmaktadır.

Aruzun “Feilâtün Feilâtün Feilün” kalıbı ile yazılan eser, 1791 yılında kaleme alınmıştır. 1181 beyitten mürekkep *Lutfiyye*, Nâbî'nin *Hayriyye*'si örnek alınarak mesnevi tarzında yazılmıştır. Sonrasında *Lutfiyye*'yi inceleyen birçok araştırmacı da onun *Hayriyye*'nin adeta naziresi olduğunu söylemiştir.

Ali Canip Yöntem, *Hayriyye* ve *Lutfiyye* üzerine yazdığı makalesinde bu eserleri Batı'daki benzerleriyle kıyaslayarak “böyle yüksek değerde manzumeler değildir.” değerlendirmesini yapmıştır. Bunun yanında “*Hayriyye*, o devir için, sahibinin ‘fazl’ına şahadet eder. Fakat edebi bakımdan öğülecek bir hususiyeti yoktur. Tarihi aydınlatmak noktasından o ve nâziresi olan Lûtfiyye aslâ ihmal edilemez. Her iki manzumede telkin edilen ahlak yüksek, menfaatbilmez bir ahlak değildir. Müstebit bir muhitin icap ettirdiği ‘Neme lâzımcı’ bir ahlâktır.” demiştir(Yöntem, Mart 1945: 6). Yöntem, bu iki eser için şunu söylemiştir: “çocuklarını azme, cidale, menfaatbilmez gayelere doğru sürüklemek himmeti yoktur. Ahlak noktasından bütün nasihatleri uzun bir ‘Sakin Haaa’dan ibarettir.” (Yöntem, Mart 1945: 7).

19. Yüzyıl Türk Edebiyatı

Edebiyatımızda Batı tesirini 19. yüzyıldan itibaren çocuk eğitimiyle ilgili çalışmalarda da açık şekilde görmekteyiz. Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik, hürriyet fikri Osmanlı'yı da derinden etkilemiştir. Bunun etkisinde kalan sanatçılarımız, gençliğe seslenen, döneminin Osmanlı insanıyla Batı insanını karşılaştıran metinler yazmaya başlamışlardır. Mevcut durumun yanında ülkenin refahı için gelecek nesillerin hangi özelliklerle donatılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu durumu Mine Mengi şöyle dile getirmiştir: “Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye yüz tuttuğu bunalımlı dönemin insanı olan Nâbî'nin evine kapanarak pencere arkasından seyrettiği sarsıntılar, daha sonra Türk toplumunu dışa bakmaya zorlamıştır. Tanzimatla Batı uygarlığının etkisine giren Türk edebiyatı önce Namık Kemal daha sonra da Tevfik Fikret'le ilk kez topluma dönük, toplumsal sorumluluk bilincine sahip modern insan tipinin yapısına temel harcını koyar.”(Mengi, Aralık 1984: 55).

Konur Ertop da daha önce de belirttiğimiz gibi “Günümüzde Nâbî’nin yapıtını okuyup benimseyecek bir okur topluluğu aramak boşunadır. Dayandığı ahlak görüşü, çağından sorumsuz insan tipi oluşturmak isteği geçmişteki bir toplumun çürüyüp yok olma nedenini gösterir ancak... Bir de o dünya görüşüne, o anlayışına yeniden sürüklenmekten kurtulmak için okuyabiliriz onun şiirini!” demiştir (Ertop, 8 Nisan 1977: 15).

Görüldüğü gibi yazarlar, *Hayriyye* ve *Lutfiyye* ile aynı yüzyılda yazılmasına karşın birbirinden oldukça farklı ifadeler içeren *Emile*’e, aslında Batı uygarlığına, meyletmenin nedenlerini açık şekilde ifade etmişlerdir.

Bu sanatçılarımızdan biri edebiyatımızda yeniliğin öncülerinden Namık Kemal’dir. O, eserlerinde özellikle “vatan sevgisi”ni ve “hürriyet” kavramını sık sık yüksek sesle dile getirmiş, döneminin durumu hakkında çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerinden döneminin ahlakı ile ilgili söyledikleri konumuzla birebir alakalıdır. “Memlekette fesadı ahlakın en büyük membaı da velilerin terbiye-i etfal hususundaki revişleridir. Memleketimizde pederlerin, validelerin yüzde doksanı çocuk terbiye etmiyorlar; adeta kedi yavrusu alıştırıyorlar. Biçare masumları ya döge döge ülüvvü nefislerinin bütün bütün kesrile daha valide kucağında iken her hakareti çekmeğe alıştırıyorlar ya şımartar şımartar feleğin sillesinden kurtulamayacak derecede bedhuy ediyorlar.”(Kemalettin Şükrü, 1931: 99, 100). İşte Namık Kemal, bu sözüyle döneminin kötü ahlakının temelini anne-babanın verdiği dengesiz eğitime bağlamıştır. *Emile*’le aynı şekilde Namık Kemal de anne-baba veya sütanne-mürebbi ikilisinin verdiği eğitimin yanlışlıkların çocuğa olumsuz ahlak davranışlarını benimsettiğini ifade etmiştir. Namık Kemal de çocuğa anne-babanın eğitim vermesinin savunulduğu *Emile*’le aynı görüştedir o da. “Çocuk olmasaydık adam olmazdık; adam olmasaydık büyümezdik.” sözü de adeta Rousseau’nun kitabından alınmış bir cümledir (Kemalettin Şükrü, 1931: 104).

Namık Kemal, *Aile* makalesinde anneden babaya, oğuldan kardeşe kadar tüm aile fertlerinin olumsuz davranışlarını ifade etmiştir. Evin gencine “Ey insafsız evlat! Sen vücudunun müsaadesi, gençliğinin kuvveti vaktinde hicap etmez misin ki bütün zamanını gönlünü eğlendirmeğe sarf edersin de hanedanının bütün meşakı maişetini

ihthiyar pederinin ağarmış başına ve bükülmüş boynuna bırakırsın?” şeklinde seslenmiştir (Şükrü, 1931: 99). Bu da bize Namık Kemal’in döneminin gençlerinin tembellikten uzak, hareket ve çalışma içinde olması gerektiği fikrini göstermiştir.

Namık Kemal’in *Marifet* ve *Medeniyet* adlı makalelerinde de gençlerin çalışarak ilme, ilim sayesinde de medeniyete ulaşacağı fikri vurgulanmıştır. Kemal’in “Marifet ne kadar köhne, ne kadar nakıs olsa yine cehalete müreccahtır.”, “Adamın hayvaniyeti yemekle insaniyeti okumakla kaimdir.” sözleri bu fikrini açıkça ortaya koymaktadır (Şükrü, 1931: 99-101). Namık Kemal, bahsettiğimiz bu makalelerinde ve dahi kimi sözlerinde “istihkak”ı devamlı dile getirmiştir (Şükrü, 1931: 100-104). Namık Kemal’in çizmek istediği nesil hakkını arayan, sorgulayan bir genç nesildir. Nâbî’nin “orta insan”ının tam zıttı bu hareketli genç, sorgulayacak, hakkını arayacak, memuriyetle devletin sırtından geçinmeyi düşünmeyecek, vatanını yükseltmek için her dakikasını çalışarak harcayacaktır. Bunun yanında bu genç, iyi bir anne-baba eğitimi almış olacaktır ki ahlakı sağlam olsun.

Namık Kemal’in şahsı da makalelerinde çizdiği bu hareketli, dinamik, atak insan tipi gibidir. Bu yüzden Orhan Okay, “Namık Kemal biraz daha hareket adamı, Mehmet Âkif öyle değil, ama Asım öyle. Namık Kemal’i belki Asım olarak düşünebiliriz.” demiştir (Okay, 2007: 60). Yine Beşir Ayvazoğlu bir röportajında Namık Kemal’le ilgili olarak “Ancak açıktır ki Namık Kemal’in gür ve meydan okyucu sesi Mehmet Âkif’te devam ediyor.” (Ayvazoğlu, 2007: 89) demiştir.

Namık Kemal gibi edebiyatımızda yeniliğin öncülerinden Ziya Paşa, Harabat mukaddimesinde Nâbî’nin *Hayriyye*’sinden şu dizelerle bahsetmiştir:

Nâbî de bu yolda pehelvândır

Hayriyye!si fazlına nişândır

Ol hüsn-i edâ o hüsn-i ta’bîr

Eyler işiden kulagı teshîr

Her ‘ünvânı bir güzîde mısra’

Her hutbede bir yegâne matla’

Zannetme ki azmâyiş etmiş

Ehl-i hünere nümâyiş etmiş

San’at ile eylemişdir ol pîr

‘Asrındaki hâl-i mülkü tasvîr

‘İlm ü edep öğretir zamana

Ta’lîm-i kemâl ider cihana (Ziya Paşa, 1291: 18)

Bir diğer önemli şairlerimizden Tevfik Fikret’in *Şermin*’de çizdiği çocuk tipi ve *Haluk’un Defteri*’nde çizdiği genç tipi, edebiyatımızda değişen “ideal insan”ı anlatmaktadır. Tevfik Fikret, arkadaşının açtığı yuva için çocuklara dönük yazdığı sade dilli ve hece ölçülü şiirleri ile edebiyatımızda ilk ve son gerçek çocuk şiirleri yazan şair olarak da bilinmiştir. Fikret, *Şermin*’i çocuklar için ama çocukça olmayan bir şiir kitabı olarak yazmıştır. Fikret, Robert Koleji’nde çalıştığı zamanlarda Amerikan eğitim sistemini yakından tanıdığından bununla ilgili görüşlerini bu şiirlerine aktarmıştır. Çizdiği bu “yeni çocuk tipi”, beden, ruh ve düşünce bakımından bir bütünlük içerisindedir. *Şermin* de Emile gibi yaşamı yaşayarak öğrenen “canlı” bir tiptir. Emile ile *Şermin*’in bir başka dikkat çeken yönü Fikret’in doğa sevgisini aşlamak istemesidir. Rousseau da Emile’e başından beri doğanın eğitimini vermeye çalışmıştır. *Şermin*, Emile gibi hareketli, şarkılar söyleyen bir çocuktur. Bunun yanında Fikret, *Şermin*’e iş, sanat ve okuma zevki ile ahlaklılık kazandırmaya çalışmıştır. Birçok şiirde marangozluk, demircilik gibi işlerden ve çalışmaktan bahsetmiştir. Babası ve annesi piyano seven, abisi keman çalan ve kendisine de keman hediye edilen *Şermin*, notaları neşeyle söyler. Ona ahlak prensibi olarak başkalarını sevmek, zavallılara yardım etmek yani kimseye karşı ön yargılı olmamak öğretilenektir. Tüm batıl dinî inançlardan da uzak tutulmalıdır. Adaletsizlikten ve ahlaksızlıktan uzak bir hayat süren *Şermin*, terbiye, şuur ve vekar bakımından değil, sadece bünye bakımından küçük bir insandır. Dünyaya gelmesiyle

eğitimi başlayan şermin'e şu konularda eğitim verilmiştir: batıl inançların boşluğu; ebeveyn, kardeş, doğa, hayvan, vatan ve millet sevgisi; temizlik; derli topluluk; inatçılığın kötölüğu; tembelliğin ve bencilliğin zararları; okul, eğitim, sanat ve çalışmanın önemi; yardımseverlik; dayanışma (Aktaran: Bezirci, 1984: 191-197)... Bu şekilde daha çocukluktan eğitilmeye başlanan şermin'in ortaokul, lise, üniversite eğitimleri de adım adım takip edilecektir.

İşte Fikret'in şermin'den hareketle ulaşmak istediği ideal genç tipi de *Haluk'un Defteri*'nde çizilmiştir. Fikret'i devletin içinde bulunduğu zor zamanlarda içine düştüğu kötü halden umuda sevk eden de bu gençlik olacaktır. Eğitim için İsveç'e gönderdiği oğlu Haluk için yazdığı şiirlerinde bunu açık şekilde görmekteyiz. Bu "yeni genç tipi" ile şermin'de çizilen "yeni çocuk tipi" arasında büyük bir düşünce ve ruh birliği söz konusudur (Aktaran: Bezirci, 1984: 189, 198). Bu genç, geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin yetiştirdiği gencin zıttına yaparak-yaşayarak öğrenen bir insandır. Kenan Akyüz, Fikret'in insana bakışını şu cümle ile özetlemiştir: " 'İnsana çok değer veren, onu 'Rabb-i münkinat'(yapılması mümkün her şeyin yaratıcısı) (Gökten Yere, Haluk'un Defteri) olarak gören şair, onun hak ve hürriyetleri bahsinde son derece hassastır.'" (Akyüz, 1995: 97).

Fikret'in ortaya attığı bu yeni insanın çağına uygun, hareketli, özgür, haklarını bilen bir insan olduğunu çıkarabiliriz.

İstiklal Marşı'mızın şairi Mehmet Akif Ersoy, milli mücadeleden sonra yeni kurulan Türk devletinin çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmasının hayalini taşımıştır. Çünkü o şöyle düşünmektedir: "Batının ilmini şahsiyetimizi kaybetmeksizin almakta geç kalmamak gerekir. Batıya bir gün önce gitmek, ilmin herhangi bir dalında ihtisaslaşmak, sonra bir saat bile gecikmeden vatana dönerek, geri kalan milletimizi aydınlıklara kavuşturmak lazımdır."(Arı, 2007: 43). şairin hayalindeki bu ülkeye ulaşmak için Asım gibi gençlere ihtiyaç vardır. Öyle ki şair Safahat'ın altıncı kitabı olan Asım'da oluşturduğu hayali Asım karakterine şöyle öğütler vermiştir:

Bu cihetten, hani, hiç yılmasın, oğlum, gözünüz;
 Sade Garb'ın yalnız ilmine dönsün yüzünüz.
 O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;
 Giden üç yüz senelik ilmi tez elden edinin!
 Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
 Hem için, hem getirin yurda o nâfi' suları.
 Aynı menbâları ihyâ için artık burada,
 Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada (Ersoy, 1999: 461)

Bunun yanında Asım'a;

Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol...
 Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol! (Ersoy, 1999: 480)

şeklinde seslenen Mehmet Âkif Ersoy, çalışmanın, işlemenin ve hikmete bağlanarak bilinmeyenleri araştırmanın yani ilmin önemi üzerinde durmuştur. Asım'ın üzerinden gelecek nesillere yükselmek için yapılması gerekenleri bu şekilde özetlemiştir.

Ahmet Arı, Âkif'in Asım'ı için oldukça önemli şu çıkarımları yapmıştır: "... Âkif'in bir yere kadar somut, bir yerden sonra soyut projesi veya ideali olan Asım'ın ahlaki temellerinin, Âkif'in kendi şahsiyeti olduğu konusunda birleşmektedir. Bu haliyle, Âkif'in Asım'ı, Voltaire'in Candide'i veya Rousseau'nun Emile'i gibi soyut, felsefi bir projeksiyondan ibaret değildir. Âkif'in Fransız edebiyatının bu ideal projeksiyonlarından esinlendiği ve Candide veya Emile gibi bir eser olarak Asım'ı yazdığını biliyoruz. Fikret'in Haluk ve Şermin karakterinin de Asım'a selef oldukları kesin. Ne var ki, Fransız selefleriyle birlikte haluk ve Şermin de birer deneysel metin, birer öğüt, birer mutlu gelecek projeksiyonu olmaktan öteye geçmezler. Asım ise en az Âkif'in kendi şahsiyeti kadar gerçektir ve realist bir tarzda çizilmiştir." (Arı, 2007: 24, 25). Makalenin ilerleyen sayfalarında Âkif'in Asım'ın gerçekliğini ispatlamaya dönük yazdığı dizeleri görmekteyiz (Arı, 2007: 26, 28).

Orhan Okay, Âkif'le ilgili bir röportajında bize Asım'la Âkif arasındaki ilişkiden şöyle bahsetmiştir: "...Asım'la kendisi arasında ilişkiler vardır, ama elbette

bunlar tıpatıp da aynı değildir. Akif, Asım'ı evvela fiziki yapısıyla tarif eder; geniş omuzlu, pehlivan yapılı, güreşen, güreştiğini yıkan bir insan olarak.” (Okay, 2007: 50). “Âkif'in de böyle tarafları var...sportmen bir insandır dolayısıyla. Asım da böyle. Yalnız esere baktığımız zaman Asım'ın Âkif'ten daha aktif olduğunu görüyoruz. Âkif kavgacı değil mesela. O, prensiplerinden dolayı insanlara darılır, darılır ve çekilir. Halbuki Asım öyle değil, Asım insanı dövüyor sokakta...Âkif'le Asım hem birbirinin devamı hem de daha idealize edilmiş şekli.” (Okay, 2007: 51). Orhan Okay'a göre Âkif'in Asım'da çizdiği gençlik ideali “Sağlık bakımından, dinçlik bakımından, fiziki bakımdan sıhhatli bir toplum, din bakımından kendi değerlerine bağlı bir insan, yetişme tarzı bakımından da Batı'nın teknik ve ilmî değerlerine ufku açık olan bir insan.” şeklinde günümüz gençlerine telkin edilebilir (Okay, 2007: 60).

Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Mehmet Âkif örneklerinden gördüğümüz edebiyatımızdaki bu yeni insan tipi, tıpkı *Emile*'deki gibi canlı, hareketli, aktif, dinç, sağlıklı, haklarını arayan bir insandır. Oysaki daha bundan birkaç yüzyıl önce *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de bunun tam tersi bir insan tipi öğütlenmiştir. Osmanlı'nın duraklama ve gerileme devirlerinde yazılan bu eserlerde muhakkak bu dönem psikolojisinin de etkileri vardır. Ancak Osmanlı'nın dağılma sürecine yavaş yavaş girdiği 19. yüzyılda devleti içine düştüğü bu durumdan kurtarmak için çeşitli çareler aranmaya başlanmıştır. Bunun için birçok alanda bizden ileride olan Batı örnek alınarak ıslahatlar yapılmıştır. Eğitim de ıslahat yapılan bu alanların başındadır ki bu dönem birçok düşünürümüzün bu konuya eğildiğini görmekteyiz. Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz bu önemli isimler, Batı'nın gelişimine ayak uyduracak bir Osmanlı ve yeni Türk devleti için bu “yeni ideal insan”ı gözler önüne sermektedir.

Orta Çağ ve Sonrasında Avrupa'da Eğitim

Modern hayatta eğitimin değerinin artışıyla beraber çocuk eğitiminin de özenle üzerinde durulmaya başlanmıştır. Özellikle 20. yüzyıldan bu yana ülkemizde de konuya bilimsel açıdan bakılarak konuyla ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yönümüzü Batı'ya çevirdiğimizde ise konuyla ilgili düşüncelerin çok eskilerden kitaplaştırıldığını ve raflarda yerini aldığını söylemek mümkündür. Zaten

18.yüzyıldaki aydınlanma çağına zemin hazırlayan da daha öncesinde ortaya atılmaya başlanan bu “yeni insan(yurttaş)” görüntüsüdür. Bu görüntünün ortaya çıkması için çocuğa verilecek eğitimin önemi tartışılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla dönemin ünlü düşünce adamları bu “yeni insan”ın nasıl yetiştirileceğine dair görüşler ortaya atmaya başlamışlardır.

Orta Çağ’da araştırma ve buluşlar yasaklanarak geleneksel bilginin korunması ve öğretilmesi amaçlanır. Dua, dogma ve İncil çalışmaları esas alınarak verilen bu eğitimde katı dindarlar ve tarikat mensupları yetiştirilir. 12. yüzyılda açılıp hala aynı adlarla hizmet veren Cambridge, Oxford, Heidelberg üniversiteleri temelde birer kilise okulu olmasına rağmen teoloji derslerinin yanında tıp, hukuk, retorik ve politika dersleri de verir (Sakaoğlu, 2003: 46-47).

15-16. yüzyılda Almanya’da Rönesans’la beraber hümanizmin eğitim ideali “yaratıcı düşünce” kendini gösterir. Köklerini Antik Çağ ve Roma’dan alan bu anlayış halk için değil aristokrat kesim içindir. Bu yüzyılın pedagogları Pietro Paolo Vergerio, Maffeo Vegio, Erasmus ve Philip Melanthon, eğitimde bireysel farklılıklar, pozitif bilimler ve öğrenmenin sevdirilmesi üzerinde durur. Aynı yüzyılın önemli ismi Montaigne, çocukların bizzat gerçek yaşamın içinde yer alarak bilgilerini yaşamdan almasını; zihinsel gelişimi tamamlanan çocuğa tarih, mantık, fizik, matematik, retorik derslerinin verilmesini savunur. Reformun öncüsü Martin Luther çocuklara çok küçük yaşlarda din eğitiminin verilmesini savunmanın yanı sıra dönemin yüksekokullarında çok ağır şekillerde eleştirir (Sakaoğlu, 2003: 47-49). Rousseau’nun Luther’le yüksekokullar konusunda aynı görüşü paylaştığını; ancak din eğitiminin ergenlikten sonra verilmesi gerektiğini söyleyerek din eğitiminin zamanında zıtlık yaşadığını söyleyebiliriz

17. yüzyılda bireyin bağımsızlığına düşüncenin bağımsızlığını da ekleyen Metod Çağı başlar. Bu çağın başlıca pedagogları Ratke, J. Amos Komensky, Fenelon ve J. Amos Comenius, bedensel cezaların kaldırılması, öğretimin bir programa bağlanması, somuttan soyuta ve yaşam boyu öğrenmenin sağlanmasını savunurlar. Komensky’nin ahlaklı bir toplum için kadınların önemini vurguladığını, Comenius’un ise Rousseau gibi dönemin eğitim kurumlarını ve eğitimcilerini

eleştirdiğini ve John Locke'un da *Eğitim Üzerine Düşünceler* adlı yapıtında eğitimin doğanın yolunu izlemesi gerektiğini söyleyerek natüralist eğitimi savunduğunu görürüz.

18. yüzyılda aydınlanma ile yeni bir eğitim anlayışı benimsenmeye başlanır. Bu düşünce, aydınlanmanın önde gelen ismi Rousseau'nun görüşlerinin de temelini oluşturur. Dönemin isimleri P. Bayle, Voltaire, Montesquieu, La Metrie, W. Von Humboldt biyolojik ve fizyolojik olguları eğitime katarak eğitim alanında köklü reformları gündeme getirmiştir. İlk bilim, sanat ve zanaat ansiklopedisini hazırlayan Diderot, öğretimin insanlara onur kazandırdığını söylemiş ve okul sistemini halk okulları (ilkokul), sanat okulları (lise), fakülteler (yüksek okul) olarak sınıflandırmıştır. Dönemin diğer ünlü isimleri Lessing, J. G. Fichte, F. Schiller, Hegel, Goethe, Kant, "Milli Eğitim" kavramını ortaya atan D. Caradeux ve Herder, doğal ve bireysel eğitimi savunur daha çok. Yoksullara "Kendi başımızın çaresine bakmayı öğrenin. Bu dünyada size başka kimseden hayır yoktur." şeklinde seslenen Pestalozzi, meslek, ruh, beden, ahlak, zihin ve ruh eğitimi konularında eserler vermiştir (Sakaoğlu, 2003: 49-51).

19. yüzyılda ise eğitimle ilgili ortaya atılan çeşitliliklerin daha da arttığını görüyoruz. Eğitimin belli dönemlere ayrıldığını daha baskın bir şekilde ifade bulduğu dikkat çekicidir. Bu yüzyılda okul öncesine bilimsel açıdan bakarak çocuğun doğduğu andan itibaren tanınması gerektiği Fröbel; "eğitici üretim" fikrine dayanan sosyalist eğitimi savunan Karl Marx ve F. Engels; kapitalist eğitimin insanların yeteneklerinin kendileri ve insanlık için en yüksek faydayı sağlayacak şekilde serpilmesini amaçlayan Pozitivist eğitimi savunan Spencer; pesimist bir bakışla bireysel ve bilgi kazandıran eğitimi savunan Schopenhauer ve "üstün insan eğitimi" üzerinde duran Friedrich Nietzsche yetişmiştir (Sakaoğlu, 2003: 51).

Yeni Çağ'ın başlangıcıyla Orta Çağ'ın baskıcı kabuklarını yavaş yavaş atmaya başlayan Avrupa, özellikle 17. yüzyıldan sonra eğitim konusunda büyük ivme kazanmıştır. Ortaya atılan fikirler birbirini kovalamış ve bunların ışığında yapılan çalışmalar Rönesans, Reform, Fransız İhtilali ve sanayi devrimi olarak kendini

göstermiştir. 20. yüzyıla büyük bir atakla giren Avrupa, eğitim alanındaki başarısını bugün de korumaktadır diyebiliriz.

Emile

Fransa'daki aydınlanmanın önemli isimlerinden Jean Jacques Rousseau, çocuk eğitimi üzerine yazdığı eseri *Emile*'le büyük tepkiler almıştır. Hatta eser Fransa'da ve Cenevre'de mahkûm edilmiştir. Eserde aynı yıl yayımlanan "Toplumsal Sözleşme"deki fikirlerin yanı sıra yer alan dinî ve toplumsal eleştiriler oldukça serttir. Zaten çocuk eğitimine dönük ortaya atılan fikirler açık ve kesin bir şekilde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Beş kitaptan oluşan eser, yavaş yavaş büyüyen Emile'i çeşitli örnek olayların içinde vererek onu Rousseau'nun fantezisi olmaktan çıkarıp adeta canlı bir insan haline getirmiştir.

İlk kitapta Rousseau, çocuğun yetişme ortamından, kimlerin onu nasıl yetiştireceğinden ve savunduğu eğitimin temel ilkelerinden bahseder. Çünkü eğitimde ortam ve rehber çok önemlidir. Rousseau'nun kitabının başından sonuna kadar oluşturmak istediği insan da tam olarak "yaratmanın elinden çıktığı sıradaki iyi insan"dır. Buna ulaşmak için önce anneden sonrasında da babadan alınan eğitim oldukça önemlidir. Özellikle çocuğun ilk eğitimi oldukça önemlidir. Bu da anne veya gerekli olduğu takdirde sütanne tarafından verilen eğitimidir. Bu sebepten eğitim çalışmalarında kadınlara seslenmek ve önce onları eğitmek gerekir. Gereklilik durumundaki bu sütanne, yeni doğum yapmış, ruhu ve bedeni sağlıklı, otçul beslenen, köyde yaşayan, iyi ahlaklı ve davranışlı olmalıdır. Çocuğa altı yaşına kadar bakacak olan bu kadın, Rousseau'nun önerdiği uygulamalara basamak basamak geçmelidir. Doğumundan itibaren çocuk kundağa dahi sarılmayarak dilediğince özgür bırakılmalıdır. Böylece daha az inatçı, zorba ve duygusuz bir birey yetişecektir. İsteddiği şeylere dokunan, bakan, onları bizzat deneyleyen çocuk, bedensel, zihinsel ve ruhsal olarak daha güçlü hale, Rousseau'nun savunduğu doğanın insanı haline gelmiş olacaktır. Eşyanın direncini gören çocuk, daha az isyankâr, daha çok sağlıklı olur. Bu yüzden çocuğa istediği nesne getirilmemeli, çocuk o nesneye götürülmelidir. Çevresindekileri istediği gibi hareket ettireceğini anlayan çocukta zorbalık, uyumsuzluk, emir vericilik ve eğitilemezlik özellikleri

görülür. Bunun için de çocuğun doğadan gelen iyi alışkanlıklarına müsaade etmek, yardımda ihtiyaç duydukları şeyleri vermek, gerçek ihtiyaç anında yardım etmek, işaret ve dillerini iyi öğrenmek gerekir. Dil kusurlarına müdahale edilmeyen ve düşündüğünden fazla kelime yüklenmeyen çocuk daha yaşına göre ve düzgün konuşur. Ancak 6-7 yaşlarına kadar süt veren sütanneye çocuğun sevgiyle bağlanmaması için sütannenin kovulması ile çocuğa nankörlük, kendine süt veren hor görme, küçümseme duyguları aşılabilir. Bu yaşlara geldiğinde çocuğun eğitimini artık babanın devralması gerekir. Anneden görevi devralan baba, parayla kendi görevini bir mürebbi tutarak ona verir. Babanın görevleri de türüne uygun bireyler, topluma toplumsal insanlar ve devlete yurttaşlar kazandırmaktır. Kolejlerde, manastırlarda yetişen bir yandan da yukarıda bahsettiğimiz sütannenin verdiği davranışları mürebbi yüzünden pekiştiren çocuk, sevgiden yoksun, hiçbir yere bağlanamayan, kendini tanımayan, kendinden yararlanmayan, yaşamayı bilmeyen ve mutsuz bir birey haline gelir. İnsan çocuğunu kendisi eğitmeli, onun adeta dostu olmalıdır. Ancak bu şekilde mürebbi bulunacaksa da mürebbinin yaşı çocuğa mümkün olduğunca yakın hatta çocuk olmalıdır. Sadece bu çocuğa refakat edecek mürebbinin eğitimi doğadan, nesnelere ve insanlardan alınır. Eğitimde amaca ulaşmak için gerekli olan mutluluk, bu üç eğitimin bir noktada birleşmesi ve aynı hedefe yönlendirilmesiyle gerçekleşir.

Rousseau'nun Emile'i de yetimdir ki Rousseau ona mürebbilik eder. Sütanneden mürebbisinin yönetimine geçen Emile'den 2. kitapta bahsedilmeye başlanır. Bu 6-12 yaş arası dönem kötü alışkanlıkların yerleşeceği dönem olduğundan oldukça dikkatli olunmalıdır. Rousseau bu kitabın, çocuğun asıl çocukluğunu yaşayacağı çocukluk dönemine tekabül ettiğini belirtir. Oyunlarla sürekli hareket halinde olan Emile, bu dönemde yoğun bir bilme merakı taşır. Bu süreç, çocukluğun bittiği ve bilinçlenmenin başlayarak asıl yaşama adım atıldığı dönemdir. Bu yaş döneminde çocuğun duyularıyla algılaması söz konusudur. Rousseau da bu konuda uzunca bilgi verir. Bununla beraber yaşamın en büyük riskleri de başlar. Çocuğun yaşamışlıkları yani deneyimleri azaldıkça yaşama umudu da aynı oranda azalacaktır. O halde çocuğa artık gelişen güçleriyle kendi başına bir şey yapmanın ve yeni pratik bilgilere ulaşmanın hazzını yaşatmak gerekir.

Bunlar ilk olarak kontrollü bir şekilde bizzat tecrübe ederek öğrendiği acılar olacaktır. Bu acılar onu yaşama karşı daha güçlü ve tecrübeli kılacaktır. Aksine sürekli her tür olumsuzluktan korunan çocuk, elbet bir gün hayatın içine atılacak ve çocukluğundaki gibi her şeyin istediği şekilde olmadığını görecektir. Bunun yaşattığı büyük hayal kırıklığı yanında aşağılanacak, ezilecek olan çocuk, zaten acının zıttı şefkat gibi duyguları da bilmediğinden duyarsız olacak ve insanlarla iletişim kuramayacaktır (Rousseau, 2009: 169-172, 185-187). Böyle bir insan tipi de her ne kadar Nâbî'nin "orta insan"ına yakınsa da Rousseau'nun Emile'ine hiç yakın değildir. Emile, bu dönem içerisinde bedenini ve beş duyusunu çok iyi geliştirerek olgun bir çocuk düzeyine erişmiştir.

3. kitapta "yeni yetme" sıfatıyla anılacak olan Emile, bu özelliklerine doğasının gereği başka özellikler de ekleyecektir. Bu dönemde Emile, başlıca dürtüsü olan merak sayesinde bilimsel bilgiye varmaya çalışacaktır. Ancak Emile'in doğrudan amacı merakını giderecek deneyler yapabilmektir. Bunun için de kendince günlük hayattaki eşyalarla deneyler yaparak sonuçlara ulaşır. Ulaştığı bu somut veriler yaşamında ona faydası olacak şeylerdir. Başkalarının söylemleriyle değil, kendi düşünceleriyle hareket etmeyi öğrenmiştir. Acılara karşı oıgt çok az duyarlıdır. Doğanın kendisine bahşettiği ölçüde özgür yaşamıştır. 15 yaşına kadar bunları da kendine ekleyen Emile artık ergenlik dönemini yaşayacaktır.

4. kitap, insanın ikinci doğuşu olarak kabul edilen ergenlik dönemini kapsamaktadır. 15-20 yaş arası bu süreç, insan için oldukça zor ve sıkıntılı bir dönemdir. Yeniden doğuş olarak da kabul edilen ergenlikle beraber Emile için topluma açılma ve soyut konuları öğrenme dönemi başlamıştır artık. Rousseau, "yabancı" olarak köyde toplumdaki uzak vaziyette bu yaşa kadar yetiştirilen Emile'in topluma geçiş sürecinin savunduğu eğitimin en riskli dönemi olduğunu belirtir. Mürebbinin bu dönemde oldukça dikkatli, sabırlı ve istikrarlı olması gerektiği vurgulanır. Aksi halde bu döneme kadar sağlıklı bir şekilde yetiştirilen Emile, olumsuz özellikler benimseyebilir. Bu dönemde Emile'in isyanlarına, olumsuz direnişlerine karşılık mürebbi istediği şeyden vazgeçmemeli ve onu tutkularına yönlendirmemelidir. Çünkü bu dönemden sonra insani faktörler doğanın da önüne

geçebilecek hale gelecektir. Asıl eğitim sürecinin başladığı ergenlikte ön plana çıkan tutkular, yetişkinliğe adım adım yaklaşan Emile’i yönlendirir. Bu tutkular, doğadan gelen insanın kendini ve etrafındakileri sevme tutkusu gibi doğal bir tutku değildir. Bu sebepten insana zarar verir. Bu dönemi de sıkıntısız bir şekilde atlatan Emile için artık yalnızlık duygularını paylaşacağı, sağlam bir toplum için sağlam bir evlilik yapacağı eşi bulma vakti gelmiştir.

İşte 5. kitapta Emile gibi doğanın insanı olacak bu eşle karşılaşma vaktidir. Artık kişiliği tamamlanmış olan Emile 20’li yaşlarına yani gençlik çağının son dönemine gelmiş bulunmaktadır. Kendisi adına yapabilecekleri kazandırılmıştır; ancak bundan sonra bir erkeğin yalnız olması iyi değildir. Onu bu yalnızlıktan kurtarmak için bir eş bulma zamanı gelmiştir. Bu eş Sophie’dir. Rousseau, Locke gibi bu noktada çocuğu bırakmaz ve bu son evreyi de kadın-erkek ilişkileri bağlamında ele alır. Emile üzerinden erkeği anlattığı gibi Sophie üzerinden de kadını anlatacaktır. Buraya kadar sağlıklı bir birey yetiştiren Rousseau, aynı şekilde yetişmiş Sophie ile Emile’in hayatını birleştirerek kitapta savunduğu toplum yapısını oluşturmaya başlar.

DİN EĞİTİMİ

11. yüzyıldaki İmâm Gazâli'nin *Ey Oğul*'u ve 12. yüzyıldaki Muhyiddin Arabî'nin *Genç Müslüman'a Öğütler*'i, Arap edebiyatının önemli nasihatname özelliği taşıyan eserlerindendir. Gençlere dönük yazılan bu eserler, dinî bir nitelik taşımaktadır. Bir başka deyişle Müslüman çocuklarının din eğitimine dönük eserlerdir. Eserlerin yazılış amaçlarının da bu doğrultuda olduğunun yazarlarca beyan edildiğini daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla elimizdeki bu eserler, İslamiyet'i merkeze alarak verilen öğütlerden oluşmaktadır. Bunu okuyan gencin İslamiyet'i en iyi ve doğru şekilde nasıl anlayacağı ve uygulayacağı üzerinde durulmuştur.

17. yüzyılın büyük Divan şairlerinden Nâbî'nin *Hayriyye*'sine ve 18. yüzyıl Divan şairlerinden Sümbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sine baktığımızda Arap edebiyatına ait yukarıdaki eserlerle ortak ve ayrışan bazı yönlerin olduğunu görüyoruz. Bu iki Divan edebiyatı eseri, Arap edebiyatındakiler gibi tamamen dinî niteliklerle ilgili bilgi ve öğüt vermek üzere yazılmamıştır. Ancak din merkeze alınarak verilen öğütlerle doludur. Özellikle bunu *Hayriyye*'de çok daha fazla görürüz. *Lutfiyye*'de ise öğütlerde toplumun değerleri daha baskın bir şekilde karşımıza çıkar. *Hayriyye*'de giriş bölümlerinden sonra hemen İslam'ın şartları tek tek ele alınmış ve onlarla ilgili öğütler verilmiştir; ancak *Lutfiyye*'de böyle bir bölüm yoktur. Sadece satır aralarına gerektiğinde bunlar iliştilmiştir.

Jean JacquesRousseau'nun *Emile*'inde din eğitimi üzerinde çok fazla durulmamıştır. Ergenlik bittikten sonra 18 yaşında verilecek olan din eğitimi söz konusudur. Bunu da birey o güne kadar aldığı eğitimden hareket ederek kendisi seçebilecektir. Oysaki toplumda çocuğa kendi dini dışındakilerin saçma olduğu düşüncesi aşılır.Rousseau: “On beş yaşındayken ruhu olup olmadığını bilmiyordu Emile ve on sekiz yaşına gelmiş olsa bile zamanı gelmemiştir bunun henüz; çünkü vaktinden önce öğrenirse hiçbir zaman öğrenemeyebilir dini. Bir çocuğu can sıkıcı bir aptal haline getirmek istiyorsanız ona din dersleri veren bir bilgiç olun; bir çocuğu deli etmek istiyorsanızöğrendiği dinsel bilgileri açıklamasını isteyin.” der (Rousseau, 2009: 467).Locke'un çocuğa önce ruhu sonra maddeyi öğretme fikrine de karşı çıkar. Çünkü ona göre ruhu iyi bilebilmek için maddeyi ayrıntılı irdelemek

gerekir (Rousseau, 2009: 464). Rousseau, din eğitiminin çocuğa verileceği zaman konusunda hem Nâbî, Sümbülzâde Vehbî hem de selefi Locke ile benzer fikirlere sahip değildir. Çocuğa 15 yaşından sonra verilmesi gereken din eğitimiyle ilgili o güne kadar sadece Tanrı'ya sevgi ve yaptıklarının hesabının verileceği fikri aşılmasını savunur.

Bir yanda gençlere İslami çizgide öğütler veren Doğulu eserler, diğer yanda ise Hristiyan-Batı toplumunda yeni bir anlayışla çocuk eğitimini ifade eden Rousseau. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda yazılmış nasihatnamelerimiz *Hayriyye* ve *Lutfiyye* ile aynı döneme tekabül eden *Emile* arasındaki dinî eğitimin benzer ve farklı yönlerini şu başlıklar altında ele alacağız:

İman ve İbadet

Nâbî, *Hayriyye*'sinde *Giriş*, *Matlab-ı Mücmel-i Ahvâl-i Peder*, *Sebeb-i Nazm-ı Nasihat-nâme* adlı kitabın giriş mahiyetindeki bölümlerinden hemen sonra asıl bölüme yani öğütlerine başlar. Bunlardan ilki İslam'ın şartlarından topluca bahsettiği bölümdür. Daha sonra ise İslam'ın bu beş şartını tek tek ayrıntılarıyla ele alır. Bu altı bölümde genel olarak farz olan bu ibadetleri aksatmadan yerine getirmek ve daima yaptıklarının sonunu düşünmek üzerinde durulur; çünkü insan bu yaptıklarının sonuçları ile mükâfata veya cezaya kavuşacaktır. Ama ibadetlerde asıl amaç bu mükâfat ya da cezadan ziyade Allah'ın aşkına mazhar olabilmektir. İslam'ın bu şartlarına uyanlar daima huzurlu ve rahat olacağından şair de oğluna bu ibadetler konusunda öğütler verir. Bunun yanında şair, bunların nasıl ve hangi durumlarda yerine getirileceğinden de bahseder:

Âlemün meşgalesinden akdem

Budur insana ehemm ü elzem (b. 105)

İdüp encâm-ı ümûrın tedbîr

Eyleye hâne-i dînin ta'mîr (b. 106)

İtdi endâze-i hikmetle kıyâm

Penc-erkân-ı binâ-yı İslâm (b. 107)

Bu binâ içre olan râhatdur

Taşrası pâ-zede-i âfetdür (b. 108)

İslam'ın şartlarından namazı vaktini geçirmeden ifa etmeli; vacip, sünnet ve mendupları elinden geldiğince yerine getirmeli; maddi gücü olduğu müddetçe zekât ve haccı uygulamalıdır. Bunları yaparken de üstünkörü geçmemeli, en iyi şekilde yapmalıdır. Çünkü bilmelidir ki insan iyi ve kötü her ne işlerse bir gün bunlar kendine dönecektir.

Farzdur itme sakın fevt-i salât

İktidârun var ise hacc u zakât (b. 111)

Kıl edâsında derûnı tek ü tâz

Birinün fevtine gösterme cevâz (b. 112)

Olma gerden-keş-i fermân-ı Ğanî

Her ne emr itdi ise eyle anı (b. 113)

Mü'mine hil'at-i dîndür kat kat

Vâcibât u sünen ü mendûbât (b. 114)

Sırrı var her birinün hikmeti var

Hasra gelmez nice hâsıyyeti var (b. 115)

Sana râci' olur ey bahr-i me'âl

Nîk ü bed her ne idersen a'mâl (b. 118)

Sâhib-i hamse ol ey pâk-meniş

Bilesin hams-ı mübârek ne imiş (b. 119)

Nâbî'nin bu şekilde ayrıntıları ile bahsettiği ilk bölümlerinin ibadetler olmasına karşın Sümbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinde ibadatlere bu şekilde müstakil bölümler ayrılmamış ve diğer bölümlerde de pek bahsedilmemiştir. *Der-İ'tibâr Be-Rüsûm-ı Şer'-i Şerîf* başlıklı bölümde bir Müslüman'ın alışverişte ve dahi her işte şeriatın emir ve yasaklarını hiç sorgulamadan bunlara uymasından bahsedilir:

Ahz u i'tâda be-vech-i tedkîk

Eyle her kârını şer'e tatbîk (b. 685)

İtme tahfif rüsûm-ı şer'i

Kıl umûrın da hemîşe mer'î (b. 686)

Vir anınla işine istihkâm

Olma mahkûm-ı gürûh-ı hükkâm (b. 687)

Eyle şer'î senedâta râğbet

Müddeîye çıkarırsın hüccet (b. 688)

Ehl-i tezvîre nihâyet yokdur

Şâhid-i zûr ise gâyet çokdur (b. 689)

İhtirâz üzre bulun olma emîn

İktizâ itse velî itme yemîn (b. 690)

Her şeyden emin olmamayı ve biraz çekingen davranmayı öğütleyen bu son beyit, *Hayriyye*'deki "orta insan" tipini akla getirmektedir hemen. Yalnız zannederiz buradaki çekingenlikten kasıt *Hayriyye*'deki gibi "toplumdan kendini soyutlama" değil, "dinle ilgili yanlış bir beyanda bulunmama" şeklindedir.

Lutfiyye'de iman konusunda da bazı beyitler dikkat çekicidir. Oğul Lutfullah'a Hanefi mezhebinden ayrılmaması, tehlikeli başka yollara sapmaması ve inancına eksiklik getirmemesi konularında öğütler verilir. Öyle ki Sümbülzâde Vehbî'ye göre insanın ameli eksik olsa dahi inancında eksiklik olmasa affedilme şansı vardır.

Var iken râh-ı kitâb ü sünnet	
Eyleme gayrı tarîke bâat	(b. 242)
Yetişür sana tarîk-i Hanefî	
Virdi ol mezhebe Allah şerefi	(b. 243)
Dahi ser-mezhebimiz Bû-Mansûr	
Komadı ilm-i akâidde kusûr	(b. 244)
Anların meslegidür râh-ı sülûk	
Olma gümrâh-ı hatar-gâh-ı sülûk	(b. 245)
Belki ma'füvv ola noksân-ı amel	
Olmasun lîk akîdende halel	(b. 246)

Sırf dinî öğüt veren *Ey Oğul ve Genç Müslüman'a Öğütler*, Nâbî gibi ibadetler üzerinde çok durur. Özellikle İslamiyet'in direği namazın üzerine fazlaca eğilerek bu sayede insanın kendisini Allah'a daha çok yaklaştırması istenir (İmâm Gazâlî t.y.: 51, 52, 59-66; Muhyiddin Arabî, 96: 12-14, 16-18, 28).

Hristiyan bir rahibin ağzından kendi din olgusunu veren Rousseau, gerçek bir erdem için mutlaka inancın olması gerektiğini savunur. Erdemin bir insanın olmazsa olmazı olduğunu savunan yazar, tüm dinlerin ortak bir özü olduğunu dile getirir ki bu öz, insanın Allah'ı her şeyden çok ve herkesi kendi gibi sevmesidir. Bu da Rousseau'nun on sekiz yaşından önce çocuklara dinle ilgili vereceği ikinci ve son şeydir.¹ İnsanın her zaman temkinli, mütevazı ve dikkatli olması gerekir ki reddedilemeyenleri sessizce ve saygıyla Tanrı'nın önünde eğilerek kabul etmek gerekir. Savunulan doğal din, bütün dinlerin ortak ahlaki değerleridir. O halde Tanrı'ya uygun hizmet eden her din iyidir ve Tanrı katında makbuldür. Farklı dinlerde ibadetler, kıyafetler şekilce değiştirebilir. Bunun Tanrı için bir önemi

---

¹ Bk. s.12.

yoktur. Mühim olan insanın yürekten yaptığı ibadettir(Rousseau, 2009: 531, 532, 553-556, 559). Doğulu-İslami eserlerde “içten saygı” şeklinde geçen bu kavram, Rousseau için de hiçbir zaman reddedilmeyecek bir ibadetin temel taşıdır.

Rousseau, herkesin kendi dinini huzur içinde yaşayabilmesi için dinler arası saygının mutlaka olmasını savunur. Bir dini sadece okuduğu kitaplardan öğrenmek de hatalıdır; çünkü bir kitapta yazılanlarla o dini yaşayanların yaşadıkları arasında farklar vardır mutlaka. Bu sebepten ona göre her toplumun dinini bilmek için onların içinde yaşamak gerekir. Her din için bu durum gerçekleşemeyeceğinden herkesin kendi babasının dinine inanmasını çözüm olarak sunar. Kitabı olan üç dinin de dilleri bugün kullanılmamaktadır ve yapılan çevirilerde günümüzün konuşulan diline ne kadar sağlıklı aktarıldığı tartışılır.Doğulu-İslami eserlerin de savunduğu gibi o da esas olanıninsanın okuduğunu anlaması olduğunu vurgular(Rousseau, 2009: 543-545, 549-557). Rousseau, “Kibirli bir felsefe düşünceyi her şeyin üstüne çıkarır, aynı şekilde kör bir dindarlık da bağınazlığa sürükler. Bu uçlardan kaçın.” (Rousseau, 2009: 561) diyerek dinle ilgili doğrudan bir öğüt cümlesi de kurar.

Rousseau, Doğulu-İslami eserler gibi ibadetlerin şekilleri konusunda hiçbir ayrıntıya girmemiş, sadece bunların içselleştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Çünkü onun yetiştirdiği Emile, 18 yaşından sonra kendiliğinden doğru dinî görüşü de benimseyecektir.

Yaratılış

Hayriyye ve Lutfiyye'nin Sebeb-i Nazm-ı Nasihat-Nâme ve Der-Hitâb-ı Ferzend-Hiş adlı ilk bölümlerinde oğulların soyunun temizliğinden ve yaratılışlarının üstünlüğünden bahsedilir. Bu soydan gelen evlatlar da aynı şekilde üstün özelliklere sahiptir. Baba Nâbî ve Sümbülzâde Vehbî, oğullarının bu üstün niteliklerine fazladan tesirde bulunması için mevcut nasihatnameleri kaleme almıştır. Nâbî,bu bölümde oğlunun yaratılışıyla ve soyuyla ilgili şunları söylemiştir:

Hamdü-li'lleh nesebün âlîdür

İlm ile cedd ü ebün âlîdür

(b. 82)

Gerçi bâlâsı bilinmes ammâ

Bilinen mertebedür hep a'lâ (b. 83)

Lîk yokdur eb ü cedden sana sûd

Kendün it mertebe-i fazla su'ûd (b. 84)

Asl-ı memdûhsın ey sun'-ı Hudâ

Asl olan eylemez elbetde hatâ (b. 85)

Her ne var cevher-i zâtî bende

Cümle mecmu' u müheyâ sende (b. 86)

Sende ahlâk-ı medâyih çokdur

Li'llehü'l-hamd ziyânım yokdur (b. 87)

Biri hulk-ı hasenün itrîdür

Sende âsâr-ı edeb fitrîdür (b. 88)

Feyz-i Hak'dan irişür imdâdun

Kesbe hâcet komaz isti'dâdun (b. 89)

Sümbülzâde Vehbî ise şu beyitlerle bu konudaki görüşlerini dile getirmiştir:

Râzıyım şîme vü etvârından

Hüsn-i ahlâkla refâtârından (b. 25)

Cedd-be-ced mâye-i neslin tâhir

Asl-ı zâtında necâbet zâhir (b. 27)

Bunların yanında her iki kitabın da ilk bölümlerinde Allah ve peygamberleri anıldıktan sonra kâinatın ve insanın yaratılışından bahsedilir. Diğer canlıların en üstünü kabul edilen insanın özelliklerinden *Hayriyye*'de,

Yürüdi kâfile-i lutf u kerem

Çıkdı âlem akabinden âdem (b.13)

Eyledi mertebe-i insânı

Ğâyet-i mertebe-i hayvânî (b. 14)

Oldı bu sûret-i tînî-i tahûr

Ekmel ü eşref-i envâ'-ı zuhûr (b. 15)

Kurulup süllem-i tertîb-i hikem

Çıkdı tâ sadr-ı vücûda âdem (b. 16)

Âb u gilde idicek ilm zuhûr

Secdeye oldı melâik memûr (b. 17)

Oldı insânda merâtib bercâ

Oldı mefzûl u tefâzul peydâ (b. 18)

Kimisi sükker olup kimi piyâz

Oldılar brbirinden mümtâz (b. 19)

şeklinde, *Lutfiyye*'de ise şu şekilde bahsedilir:

Hamd O Hallâka ki kıldı ihsân

Bir avuç toprağa şekl-i insân (b. 1)

Hem idüp lâıyk-ı hüsn-i takvîm

Akl ile ilm itdi tekrîm (b. 2)

Şeref-i nutkile hem ol Mennân

Kıldı mümtâz-ı gürûh-ı hayvân (b. 3)

Kâbil-i ilm ü kitâbet itdi

Sâhib-i rüşd ü dirâyet itdi (b. 4)

İnsanın “eşref-i mahlûkat” olarak anılmasını anlatan bu beyitlerle aşağıda verdiğimiz Rousseau’nun ortaya attığı fikirler arasında büyük bir uyuşma söz konusudur.

İnsanın yaratılışını ilmî boyutta ifade eden Rousseau, “Yaradanın elinden çıktığı sırada her şey iyidir: her şey insanların elinde bozular.” (Rousseau, 2009: 107) ifadesi ile selefi John Locke ile bu konuda aynı görüşte olduğunu ortaya koyar (Locke, 2004:15). Aktif ve özgür insan, kendi iradesince hareket eder. Dolayısıyla onun yaptığı kötülükten Tanrı mesul değildir. Çünkü Tanrı ona iyi bir öz vermiş, gerekli donanımı sağlamış ve seçme hakkı tanımıştır. Yapılan bu kötülük insanın kendisini ilgilendirir ve dünyadaki sistemi değiştiremez. Kötülüğü meydana getiren insan, yanlışlarını ve kusurlarını, uğursuz ve kötü gelişmeleri, insanların yaptıklarını ortadan kaldırırsa mutlu olmaması için bir sebep de kalmaz (Rousseau, 2009: 504-507). Rousseau’ya göre Tanrı, kendi birtakım özelliklerinden insana da vermiştir. Özgür ve aktif insan dünyadaki diğer canlılarda ve nesnelere olmayan düşünce, duygu ve dahi birçok yeteneğe sahiptir. Bu yüzden insan yaşadığı dünyaya hâkimdir (Rousseau, 2009: 500-505).

Yaratıcı

Doğulu-İslami eserlerde her şeyin sahibi, ezeli, ebedî, rahman ve rahim mutlak yaratıcı Allah’tır. Bu eserler de diğer eserlerde olduğu gibi Allah’a, Hz. Peygamber’e ve diğer peygamberlere salât ve selam ile başlar. Ey Oğul ve Genç Müslüman’a

Öğütler’de sürekli karşımıza çıkan bu sıfatlar, *Hayriyye ve Lutfiyye*’de özellikle ilk beyitlerde daha çok göze çarpar (Nâbî, 1989: 17-25; Sümbülzâde Vehbî, 1994:19-21).

Rahmet-i âm-ı Hudâvend-i kerîm

İtdi âlemlere feyzin ta’ mîm (b. 3)

Cünbüş-i lutfâ gelüp hâme-i cûd

Çekdi levh-i ademe nakş-ı vücûd (b. 4)

Lutfiyye’dekiler:

Eyledi râh-ı savâbı irşad

Kalmaya tâ ki dalâletde ibâd (b. 8)

Sonra ol Rabb-ı kesîrû’l-inâm

Virüp ol silsileye hüsn-i hitâm (b. 9)

Emile’de de Tanrı’nın özellikleri şu şekilde verilmiştir: mutlak güç, ezeli, ebedî, adil, iyi, düzeni seven, her şeyi bir düzen içerisinde yaratan, soyut, bağışlayan, gerçekten aktif olan, hisseden, düşünen, kendiliğinden arzu eden ve insana da düşünce, duygu, etkinlik, irade, özgürlük ve varlık kazandıran tek mutlak güç... Tanrı’yı eserlerini öğrenmek ve düşünmekle daha yakından tanıyan insan tüm somut kavramları bir kenara bırakır. Onun muhteşem varlığına yaklaştıkça aklından da uzaklaşmaya başlar. Onu düşünmek insanı özüne daha çok yaklaştırıyor; çünkü ondan gelen insan yine ona gidecektir muhakkak (Rousseau, 2009: 498, 499, 510-514).

Görüldüğü gibi farklı dinlere mensup yazarların elinden çıkan bu eserlerde Tanrı’ya atfedilen sıfatlar oldukça benzerdir.

Ahret

Nâbî, doğrudan ahiretle ilgili bir bölüm yazmamıştır; ancak insanın yaptıklarının sonucu ceza ve mükafata (cennet ve cehennem) ulaşacağı İslami ahiret anlayışını yinelemiştir. Bu sebepten oğlunu bu dünyada yaptıklarına dikkat etmesi konusunda uyarmıştır.

Mertebe-i ahiret ü dünyâda

Câri olmuş suver ü ma'nâda (b. 34)

İdüp encâm-ı ümûrın tedbîr

Eyleye hâne-i dînin ta'mîr (b. 106)

Olma hayret-izede-i cennet ü nâr

Ola-gör sâhibine âşık-zâr (b. 142)

İki âlemde de yok fâidesi

Dûzaha râci' olur âidesi (b. 274)

Dûzah u cennetine itme nazar

Sâhibin iste bul ey nûr-ı basar (b. 342)

Olma hayret-zede-i cennet ü nâr

Ol anun sâhibine âşuk-ı zâr (b. 1037)

Sümbülzâde Vehbî de aynı şekilde ahiret, cennet ve cehennemden bahseder:

İttikâ üzre olan ehl-i salâh

İki âlemde bulur fevz ü felâh (b. 373)

Ey Oğul' da da ahiretle ilgili müstakil bir bölüm oluşturulmazken *Genç Müslüman'a Öğütler'* de son bölüm bu konuya ayrılmıştır. İslami bu eserlerde de

insanın yaptıklarının sonunu düşünmesi, buna göre cehennem ve cennete gideceği konularından bahsedilmiştir (İmâm Gazâli, t.y.: 51, 52, 54-56; Muhyiddin Arabî, 96: 26, 34, 39, 40).

Jean JacquesRousseau, 4. kitapta Savoie'li rahibin inanç sistemini açıkladığı bölümde kendi ahiret inancından da bahsetmiş olur aslında. Bu anlayış, Doğulu-İslami eserlerdeki ile aynıdır. Beden ve ruh iki ayrı töz olduğundan birleşik haldeyken mücadele içindedirler. Birbirlerinden ayrıldıkları an (ölüm gerçekleştiğinde) ikisi de doğasına kavuşmuş olur yani beden ölümüyle ruh yaşamı başlar. Ayrıca iyiler bu dünyada kendi hatalarından dolayı sefalet çekmişse bunun ödülünü de bir başka dünyada almalıdır (Rousseau, 2009: 509, 510). Bu mantıkla ahiret anlayışını özetleyen Rousseau, çocuğa 18 yaşına kadar öğretilmesi gereken ilk dinî özelliğin “yaptıklarının bir gün hesabını vereceği” bilinci olduğunu söylemiştir. Bu da Doğulu-İslami eserlerle *Emile*'in ahiret anlayışında aynı fikirde olduğunu gösterir.

Nefis

Nefis konusu *Hayriyye ve Lutfiyye*'de de insanın iman ve ibadeti noktasında karşısına çıkan en büyük engellerden olarak görülür. İnsan nefisini mağlup etmedikçe İslamiyet'i tadamayacak, tam olarak yaşayamayacaktır. Birçok dizide sesli ve sessiz olarak vurgulanan bu fikir zaten İslamiyet'i tam olarak yaşamının da ilk şartlarındandır. *Lutfiyye*'de nefisle ilgili beyitler şu şekildedir:

Anladın mel'abedür çünkü cihân

Seni aldatmaya bâzî-i zamân (b. 367)

Olma kim nefis ü hevâya mağlûb

Olasın nezd-i Hudâ'da mahbûb (b. 368)

Uğrama sâhasına isyânın,

Emr ü nehyin tutagör Mevlâ'nın (b. 369)

Fısk u isyan sebab-i nekbetdür

İctinâb eyleyecek hâletdür

(b. 370)

Nefis konusu hem İslamiyet'te hem de tasavvufta özellikle üzerinden durulan konulardandır. *Ey Oğul ve Genç Müslüman'a Öğütler*'de de nefsî isteklere boyun eğilmemesi yönünde telkinlerde bulunulmuştur. *Genç Müslüman'a Öğütler*'de bunun için şöyle bir yöntem izlenebileceği de söylenmiştir: Her gün yaptığı davranışları, söylediği sözleri ve aklından geçirdiği şeyleri bir kâğıda yazmak ve akşam bunlardan dolayı nefisini hesaba çekmek. Sonrasında af gerektirenler için af, tövbe gerektirenler için tövbe ve hamd gerektirenler için de Allah'tan hamdda bulunmak (İmâm Gazâli, t.y.: 53; Muhyiddin Arabî, 96: 18, 19).

Emile'de ise “Ey insan! Kötülüğü yaratana başka yerde arama, sensin onu yarata! Senin kendine verdiğin acıdan ve yapmış olduğun kötülükten başka acı ve kötülük yoktur...çektığın acıların ve yaptığın kötülüklerin kaynağı sensin.” (Rousseau, 2009: 507) diyen Rousseau, İslam'daki nefis kavramının *Emile*'in 15 yaşına girmesiyle henüz yeni yeni uyanmaya başladığını dabelirtir (Rousseau, 2009: 388).Rousseau özellikle “tutku” kavramını nefsin karşılığında kullanır. İnsanın bağlandığı dünyevi şeylerin hepsi bizim oluşturduğumuz, doğamıza aykırı birer tutkudur. Bunlara mümkün olduğunca uzak durmak insanı doğasına daha çok yaklaştıracaktır. Görüldüğü gibi Doğu-İslameserlerindeki nefisle Rousseau'nun tutkusu birbirinden farklı olmayan bir mantıkla aktarılmıştır.

Dua

Hayriyye'de neredeyse her bölümde karşımıza çıkan babanın oğluna ettiği hayır dualarının yanında bir de sadece duadan oluşan müstakil bir bölüm vardır. Kitabın bu son bölümünde baba Nâbî, oğlu Hayri için Allah'tan duada bulunur.

Hâne-i dil ola zulmetden dûr

Mâh-ı rûze-veş olasun meşhûr

(b. 169)

Hazret-i Hak seni ma'mûr itsün

Ğussadan hâtırunı dûr itsün (b. 1589)

...

Çün Ebü'l-Hayr konuldu nâmun

Hayr ide Hazret-i Hakk encâmun (b. 1647)

Lutfiyye'de ise aynı şekilde Sümbülzâde Vehbî'nin oğlu için ettiği duaları görürüz. Bunun yanında şair, hocanın öğrencisi için ettiği hayır duasının da kıymetinin çok olduğunu belirtir.

Tâlibe hayr-ı duâ-yı üstâd

Dü-cihânda sebep-i neyl-i murâd (b. 70)

Ma'den-i fazl ide Allah seni

Gözi tok devleti çok kalbi ganî (b. 165)

Arap edebiyatının iki önemli isminin öğrencilerine ithafen yazdığı iki dinî nasihatnamenin muhtelif satırlarında hayır duaları geçmektedir. Ayrıca eserlerin sonlarında, Muhyiddin Arabî öğrencisi için dualarda bulunmuş (Muhyiddin Arabî, 96: 39, 40); Gazâli ise öğrencisinin sıkıldığında, namazlardan sonra okuyacağı bir dua yazmıştır (İmam Gazâli, t.y.: 83, 84).

Buna Batı edebiyatının *Emile*'inde birkaç yerde rastlamaktayız: “Tanrı, moda olmaktan başka meziyetleri olmayan insanları kötülükten korusun.”(Rousseau, 2009: 219), “...toplumda parlama adına mutsuz olmaktan korusun onu Tanrı.” (Rousseau, 2009: 598) ve “...Tanrı onu böyle olmaktan korusun.” (Rousseau, 2009: 603). Bu da aslında eserlerin yazılış amaçları, dönemleri ve pedagojiyle ilgili ilmî çalışmalar ile doğru orantılıdır. Eserlerin geneline baktığımızda *Emile*'in dinî değil; ilmî bir nitelik taşıması bu durumun doğal sonucudur.

Şeytan

Şüphesiz şeytan, Hak yolundakileri kendi yoluna çevirmek için ant içmiştir. İslamiyet'in merkeze alınarak yazıldığı *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de şeytanla ilgili müstakil bir bölüm yoktur; ancak eserlerde verilen dinî öğütlerin hepsi oğullarını şeytanın aldatmacasından korumak, doğru yola sevk etmek isteyen babaların öğütleridir. Bu sebepten eserlerdeki İslami öğütlerin hepsinde bu özelliği dolaylı olarak çıkarabiliriz.

Nâbî, oğluna meleklerden olan iblisin (şeytan) diğer melekler gibi yaratılan Hz. Âdem'e secde etmeyerek gururlanması üzerine Allah'ın onu lanetleyerek cennetinden kovması hadisesini hatırlatarak şeytana has bir davranış olan kibirden sakınmasını öğütler:

Ğurre olmak sıfat-ı şeytândur

Rânde-i bâr-geh-i Rahmân'dur (b. 559)

Nâbî, güzel huyla ilgili öğütlerinin arasında utanmanın, edebin insanın süsü olduğunu; edepsiz insanınsa şeytanın yolundan giden olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Edeb ârâyişidür insânun

Bî-edeb tâbi'idur şeytânun (b. 582)

Sümbülzâde Vehbî, yıldız ilmiyle uğraşanları gaybdan haber verdikleri için taşlanmış şeytana benzetir:

Recm-i gayb itdiginçün ehl-i nücûm

Oldı mânend-i şeyâtîn mercûm (b. 111)

El çabukluğu ve hokkabazlığa dayanan nârenciyât ilmiyle insanın şeytanı yanına çağıracağını ifade eden Sümbülzâde Vehbî, oğluna bundan uzak durmasını şu beyitle söyler:

İtme da'vet yanına şeytânı

Sanma huddâmın olur rûhânî (b. 147)

“Gizleme” manasına gelen ihfâ ilmîne de uyan şeytandır:

Sürme mahfî idemez insânı

Sürmeli anı diyen şeytânı (b. 193)

Şairin dönemin dinsizlerinden kanlarına şeytan girmiş olarak bahseder:

Vardur ol zümrede za'f-ı îmân

Anların ırkına girmiş şeytân (b. 228)

Bir mecliste olanı başka bir meclise taşıyan dedikoducu insan, şeytanın ta kendisidir:

Nakl-ı meclis idici şahs-ı leîm

Şübhesiz sâni-i şeytân-ı recîm (b. 421)

Zâhir-i hâlde vesvâs odur

Sûret-i nâsda nesnâs odur (b. 422)

Sümbülzâde Vehbî şeytandan gelen kibre ait müstakil bölümünde Nâbî gibi şeytanın cennetten kovulmasına telmihte bulunmuştur:

Kibr ü unvân iden ehl-i telbîs

Lâyık-ı ibret olur çün-ıblîs (b. 476)

Hazret-i Âdem'in evvel o la'în

Olmadı secdesinde ser-be-zemîn (b. 477)

Emile'de ise şeytanla ilgili bir ifadeye rastlanmaz. Bu noktada Muhyiddin Arabî genç Müslümanlara şeytanın aldatmacalarına kanmamayı sıkıca öğütler. Zaten şeytanın kendince savunduğu şeylerin İslamiyet'le nasıl çeliştiğini açıkça gösterir (Muhyiddin Arabî, 96: 30-32).

Günahta Israr – Tevbe – İstiğfar

Nâbîözellikle seher vakti edilen tövbenin ne kadar makbul olduğundan bahseder. Secdedeyken insanın hatalarını düşünerek bunlar için Allah'tan yana yakıla af dilemesini ister.

Destün it şahmeti-i izne revân

Halka-der-gûş idügün eyle ıyân (b. 137)

Secdede hamzede-i âdâb ol

Nokta-i dâire-i mihrâb ol (b. 138)

Pîş-i Hak'dan yüzünü yirlere sür

Bende-i dergeh olup devleti gör (b. 139)

Yatma hengâm-ı seher bîdâr ol

Vakf-ı seccâde-i istiğfâr ol (b. 143-1038)

Ne seâdet varup el bağlayasın

Hak huzûrunda turup ağlayasın (b. 144)

Sümbülzâde Vehbî de insanın nefsî arzularına meyledip Allah'ın emir ve yasaklarına uymadan isyanlara sürüklenmenin kötülüğünden bahseder. Tövbe etmeleri de zor olan günahkâr kullar toplumca da dışlanır.

Uğrama sâhasına isyânın,

Emr ü nehyin tutagör Mevlâ'nın (b. 369)

Fısk u isyan sebab-i nekbetdür

İctinâb eyleyecek hâletdür (b. 370)

Hâl-i erbâb-ı ma'âsî müşkil

Tevbekâr olması âsî müşkil (b. 371)

Hizmet-i Hâlık'a eyler taksîr

Halk içinde görünür hor u hakîr (b. 372)

İmâm Gazâlî ve Muhyiddin Arabî de özellikle sabah namazlarının ve ardından yapılan istiğfarların ihlasa ermek isteyen bir Müslüman için ne kadar önemli olduğunu vurgular. Bunun için kişinin kendine Allah'ın affediciliği, günahta ısrar edenlerin sonunun hep hüsrân olduğu şeklinde telkinlerde bulunarak nefsini köreltmesi tavsiye edilir (İmâm Gazâlî, t.y.: 57, 58; Muhyiddin Arabî, 96: 28). Emile'de ise bununla ilgili bir ifadeye rastlanmaz.

İlahi Bilgiler - Tasavvuf - Şeriat

Hayriyye'de *Matlab-ı Ma'rifet-i Rabbânî* başlığı altında marifet ilminden bahsedilir. İnsanın kendini bilmesiyle iki âlemin kapıları ona açık görünür. Kendini, yaratılışını araştıran insan Allah'ın varlığını ve birliğini görmüş olur. İrfan sahibi olan bu insan, hakikatlerin üzerindeki perdeleri çeker, asıl saadete erer. İnsanın bu dünyada öğreneceği asıl bilgi de kendini tanımasına dönük bilgidir. Marifet ehli olabilmek için Mevlâna'nın *Mesnevi*'si, Muhyiddin Arabî'nin *Fütuhât-ı Mekkiyye* ve *Füsûsu'l-Hikem*'i gibi *Kuran*'ın içindekileri anlatan, kulu Allah'tan haberdar eden kitaplar okunmalıdır. Bu kitapların zahiri şeriatın hükümleri, batını ise ilahi gerçeklerin sırlarıyla, marifetle bir başka deyişle tasavvufla doludur. Nâbî, bir başka bölümde de oğlu Hayri'ye özellikle tefsir ve hadis okumanın çok daha güzel bir uğraş olduğunu söyler.

Öyle bir ilme çalış kim mutlak

Anı bir sen bilesin bir dahı Hak (b. 324)

...

Ârif ol zâhid-i huşk olma sakın

Himmet it tâ olasın ehl-i yakîn (b. 328)

Sa'y kıl ârif-i bi'llâh olagör

Nâil-i ma'ridetu'llah olagör (b. 329)

Olma şek mezlakasında güm-râh

Ulemâdur ulemâ-i bi'llâh (b. 330)

Çün "En'aaref" didi Hallâk-ı Vedûd

Ma'rifetdür dü cihânda maksûd (b. 331)

Ma'rifet zînetidür insânun

Pestdür mertebesi nâdânun (b. 332)

Ma'rifet devlet-i rûhânîdür

Ma'rifet hil'at-i Rabbânîdür (b. 333)

Şuğlun olursa hadîs ü tefsîr

Ni'me'l-eyyâm u ni'me't-tedbîr (b. 828)

Sümbülzâde Vehbî de *Der-İlm-i Tasavvuf* başlığı altında tasavvuftan bahsetmiştir. O da Nâbî gibi tasavvufun insanın gönlünü nasıl temizlediğinden bahseder. Muhyiddin Arabî'nin *Fütuhât-ı Mekkiyye* ve *Füsûsu'l-Hikem*, İmâm Gazâlî'nin *İhyâ-yı Ulûmi'd-dîn* adlı eserlerinin güzelliğini ve mutaassıplar gibi ayıplamada bulunmanın yanlışlığını anlatır. Şeriat ile tarikat yolu birbirinden farklı değildir. Bu kısımda Nakşibendî tarikatını, Mevleviliğin Allah'a ulaşmak için iyi birer kapı olduğunu ekler. Şeriatın hükümleriyle ilgili kısa bölümde de Sümbülzâde Vehbî, oğluna hayatında şeriatın hükümlerini her zaman uygulamasını, her konuda

emin olmamasını, biraz çekingen davranmasını öğütler. *Lutfiyye*'de tasavvufun daha sıkı bir şekilde savunulduğu dikkatten kaçmaz.

Okusan ilm-i tasavvuf ne zarar

Pâk bil tasfiye-i bâtın ider (b. 197)

Çün odur ilm-i şerîf-i ebrâr

Genc-i esrâr-ı hakâyık-âsâr (b. 198)

Kavm-i sûfiyyedür ehl-i tahkîk

Dil-i sâfîleri deryâ-yı amîk (b. 199)

...

Sakın eslâfa sakın ta'n itme

Müte'assıb revîşinde gitme (b. 202)

Eyleme tahtie-i kavî-i Fusûs

İstîlâhât ola şâyed mahsûs (b. 203)

...

Yazdı İhyâ-yı Ulûm'unda İmâm

Sana keşf itmiş idim anı tamâm (b. 214)

Anların hâlini Allah bilür

Sırların ârif-i âgâh bilür (b. 215)

Ey Oğul ve Genç Müslüman'a Öğütler'de tasavvuftan müstakil bir bölüm halinde değil, satırlarda zaman zaman bahsedilmiştir. Muhyiddin Arabî tasavvuf üzerinde daha çok durmuştur. Emile'de ise beklendiği gibi tasavvufla ilgili bir kavrama rastlanmaz.

Mürşitle İlişki

Hayriyye'de Nâbî, oğlunun kendisine bir mürşit bulmasını, bulamıyorsa da Kuran'ı kendine mürşit olarak görmesini tembihler.

Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb

Sana mürşid yetişür şimdi kitâb (b. 327)

Lutfiyye'de Sümbülzâde Vehbî, şeriat ile tarikat yolunun aslında birbirinden farklı olmadığını söyler. Nakşibendî tarikatının, Mevleviliğin Allah'a ulaşmak için iyi birer kapı olduğunu; bunlarda yapılan adabına uygun zikrin ve vecd içindeki semanın da bu kapıları aralamaya yarayan birer gizli iş olduğunu belirtir.

Sanma ki râh-ı şerî'at başka

Meslek-i ehl-i tarîkat başka (b. 208)

Nakşibendiyye pâkîze-nukûş

Anda esrâr-ı hakîkat menkûş (b. 211)

Hâcegân hatmi be-vech-i âdâb

İntisâb itmege Hakk'a eyü bâb (b. 212)

Hâlet-i vecd ü semâ emr-i nihân

Yine anlar anı sâhib-vidcân (b. 213)

Sümbülzâde Vehbî, ancak döneminde bu mürşitlerden kalmadığını, bu yüzden oğlunun kendine *Kuran* ve sünneti mürşid olarak seçmesini öğütler.

Hırka vü tâc giyenler çokdur

Lîk bir mürşid-i kâmil yokdur (b. 241)

Var iken râh-ı kitâb ü sünnet

Eyleme gayrı tarîke bî'at

(b. 242)

İmâm Gazâli de insanın Allah yoluna ulaşması için kendini terbiye edici bir mürşide ihtiyaç duyacağını belirtir. Bu mürşit, diğerlerindeki gibi dünya nimetlerinden yüz çevirmiş, Hz. Peygamber'e kadar yükselen bir silsileye sahip, az yiyen, az konuşan, çok namaz kılan, çok sadaka veren, oruç tutan, sabırlı, alçakgönüllü, ağırbaşlı, doğru, dürüst, sözünde duran... vb. iyi huyları bünyesinde barındıran âlim bir zattır(İmâm Gazâli, t.y.: 67-69). Gazâli'nin doğrudan yazdığı bu mürşitle ilgili özellikler,*Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de dolaylı da olsa çıkarabileceğimiz ifadelerdir.

Batılı bir Hristiyan'ın kalemiyle yazılan *Emile*'de mürşit ifadesine rastlamak elbette imkânsızdır. Ancak mürşidin kelime anlamının “İnsana doğru yolu gösteren.” olduğunu düşünersek 4. kitaptaki Savoie'li rahiple genç Rousseau'nun karşılaşması ve hayatındaki değişim bize Doğu'daki mürşit anlayışını hatırlatır. Rousseau'nun bu rahibe “akıl hocam” demesi bu fikrimizi doğrular niteliktedir(Rousseau, 2009: 478). Rousseau'nun rahiple tanışması ve yaşadığı değişim şöyledir: Calvinci ve Protestan iken 16 yaşında İtalya'ya gitmiş, çeşitli işlerde çalışmış; ancak sefalet yakasını bırakmamıştır. Aç kalınca yurda sığınabilmek için Katolik olmuş; yurtda yeni bir ahlak anlayışına, dogmalara zorlanmış; kaçmaya çalışırken yakalanınca hapsedilmiş; yurda gelen bir rahipten yardım isteyerek kaçmıştır. İşleri yolunda gitmeye başlayınca yaşadığı bu talihsizlikleri koruyucusunu unutmuştu ki nankörlüğünün cezasını çekerek tekrar sefilliğe sürüklenmiştir. Bunun üzerine bu Savoie'li rahibin yanına tekrar gittiğinde kendisine yeni bir hayat için her türlü imkân sağlanmış; yaşadığı zorluklardan oldukça yaklaştığı manevi ölümden onu kurtarılmaya çalışılmıştır. Başladığı bu yolda sabırla ilerleyen rahip, ilk olarak ona izzet-i nefsi aşılama çalışmıştır. Zamanla bunu yeteneklerinden yararlanmanın onu mutluluğa taşıyacağını, iyilikleri, ona yararlı olacak kitapların özetlerini okumasını, gururunu yenmesini, kendisine güvenmesini öğretmekle devam etmiş ki Rousseau zamanla rahibe güvenip içinden geçenleri anlatmaya başlamıştır. Bundan sonra rahip

mutluluğunun sebebi inanç sistemini açıklayarak kendisi gibi düşünüyorsa yaptıklarını yapmasını söylemiştir (Rousseau, 2009: 480-529).

Rousseau'nun akıl hocasının özellikleri şöyledir: yoksul, akıllı, bilgili, adaletli, vaazlar vermeyen, hayırsever, dürüst, namuslu, güvenilir, riyasız erdemi, zaafsız oluşu, doğru ve basit sözlü, mutlu, alçakgönüllü, merhametli, kibirsiz, herkese sevgiyle bakan, sabırlı, huzurlu... (Rousseau, 2009:476-480). Rousseau'nun akıl hocasının bu özellikleri ile Doğulu-İslami eserlerdeki mürşidin özellikleri arasında oldukça büyük benzerlikler olması bize Rousseau'nun savunduğu dinlerin özü fikrini ispatlamaktadır adeta.

Dinî Yozlaşma

Nâbî'nin oğluna yazdığı nasihatname, Türk edebiyatı için eleştiri yönüyle ilk olmasıyla oldukça önemlidir. Özellikle toplumsal ve siyasi hayatın eleştirildiği eserde devrinin insanların dini kötüyeye kullanmalarından şikâyet edilir. Nâbî hak yeme, rüşvet, inkar, yalan gibi kötü huyların yaygınlaşmasının sebebini insanlarda Allah korkusu azalmasına bağlar.

Virme bî-rehn sakın kimseye mâl

Ki olur sonra müeddî-i cidâl (b. 723)

Halkda haşyet-i Hak nâdirdür

Ketm ü inkârı hemen hâzırdur (b. 724)

Geçinür virmemede hakkı metîn

Kârıdur eylemek inkâr u yemîn (b. 725)

Giderek sonra büyür hengâme

Sana virmez yidürür hükkâme (b. 726)

Lutfiyye'de Der-Ahvâl-i Melâhide-i Zaman başlığı altında dile getirilen dini sömüren sahte şeyh ve müritlerin özellikleri genel olarak şöyledir: hakikat, tarikat ve

şeriattan anlamaz, adaklık kurbana göz diker, yalandan ağlar, sadece dervişlik tacı ve hırkası giyer, dindarlık taslar, para için sema eder, inançları zayıflamış, kanlarına şeytan girmiş. Bunlarla sohbet etmemek, sema etmemek ve sadece Hanefi mezhebini kendine mürşit kabul etmek en iyisidir.

Şimdi gördüklerin ehl-i taklîd

Benzemez anlara ger şeyh ü mürîd (b. 216)

Ne şerî'at ne tarîkat anlar

Ne mecâz ü ne hakîkat anlar (b. 217)

Hâl sâhibleri killet üzre

Hükm-i ma'dûm da nedret üzre (b. 218)

...

Lîk bir zâhid-i sâlûs olma

Halka sıklet ile kâbûs (b. 375)

Bunların dışında esnaftan da yeşil cübbeli, beli misvaklı ve dükkânını beslemesiz açmayarak dini kullanarak satış yapmaya çalışanlar da vardır.

Nicesi şekl-i ta'assubda gezer

Sürmeli gözlerini hoşça süzer (b. 877)

Açmaz ol besmelesiz dükkânı

Aldadur bulsa velî şeytânı (b. 878)

Görinür gerçibeline misvâk

Deheni kizb ile ammâ nâ-pâk (b. 879)

O kıyâfetle ne canlar yakmış

Âteş-i hîleye çakmak çakmış (b. 880)

Yeşilin bast-ı zemîn eyleyerek

Vardığı Beyt'e yemîn eyleyerek (b. 881)

Mâl söylerse yalandur bilesin

Aslı yokdan hezeyândur bilesin (b. 882)

Emile'de de aynı şekilde dinin istismar edildiği belirtilir. Ancak Rousseau'ya göre bu "Din adamları arasında ve başka yerlerde işlenen bütün günahlar kesinlikle dinin yararsız olduğunu değil, çok az insanın dini olduğunu gösterir." (Rousseau, 2009: 561, 562). Bunun yanında din insanların çıkar sağlamak için kullandığı bir maske şeklini almıştır. Tanrı ve onunla ilgili bütün kavramlar insanların kişisel düşünceleriyle bozulup değiştirilmiştir (Rousseau, 2009: 474, 475, 561, 562). Bunları kendi yaşamından yola çıkarak anlatan Rousseau ile yukarıda bahsettiğimiz Nâbî ve Sümbülzâde Vehbîarasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Her iki toplumda da dini istismar eden, yozlaştıran insanların ve kurumların olduğu belirtilmiştir.

Eleştiri

17. yüzyıl Osmanlı toplumunun birçok özelliğine tanık olduğumuz *Hayriyye*'de halkın dinî duygularının suistimal edildiğinden de bahsedilir. Kendilerini şeyh ilan eden, rüyalarına keramet yükleyen; ama marifetten bihaber bu tipler bildikleri birkaç tasavvuf kelimesiyle halkı kendisine bağlar. Hırsız suratlı, meymenetsiz, ahmak, eşekten daha kötü, yankesici, ırgat, kaya parçası diye anılan sahte şeyhlerin mesleği hokkabazlık ve el çabukluğu; işi hile ve dubara; cezbesi sahte ve ibadeti sarhoşluktur. Bir de bunlara inanan şairin sahte şeyhlerden daha eşek, akılsız, üçkâğıtçı, nankör, cahil diye nitelediği insanlar vardır. Nâbî de halkı dinle sömüren bu sahte şeyhleri ve onlara inanan insanları çok ağır dille eleştirir. Fikrimizce genel olarak bu insanların üzerinden düşünmeden, sadece şekle bakıp hareket eden insan tipi eleştirilir. Bu da bize İslam ve Türk anlayışında dogmalara, batıllara ve sahtelere yer olmadığını güzel bir şekilde gösterir. Zıttını zıttı ile daha iyi anlatacağını düşünen şair, bu sahte

şeyhlerden bahsettikten sonra hemen gerçek evlialardan da bahseder ki insanların yanlış anlaşılmasına maruz kalmasın.

Bundan eşna' nice düzd ü bed-kâr

İder etvâr-ı velâyet izhâr (b. 853)

Virmege şân-ı kerâmâta fûrûğ

Bast ider nicesi rü'yâ-yı dürûğ (b. 854)

Görmez ol kes iki âlemde felâh

Ki sata sahte takvâ vü salâh (b. 855)

Oldı âlât-ı ma'âş-ı dünyâ

Asrda hırka vü tesbîh ü ridâ (b. 856)

...

Olur, ol tâife-i nâ-makbûl

Hedef-i buğz-ı Hudâvend ü Resûl (b. 916)

Didüğüm tarz-ı riyâ-kârândur

Tavr-ı bâzîçe-i kallâşândur (b. 917)

Yoksa her sâlik-i dervîş degül

Âşık u sâdık u dil-rîş degül (b. 918)

Hayriyye'de yer alan dini istismar konusu aynı şekilde *Lutfiyye*'de de kendini göstermektedir. Sûmbülzâde Vehbî, eleştirdiği bu hilekâr dervişlerden dem vurarak oğluna onlar gibi riyakâr, asık suratlı, uğursuz olmamasını öğütlemiştir. Bu sahte şeyh ve mürit, ne hakikatten ne tarikattan ne de şeriattan anlar. İşleri adaklık kurbanlara göz dikmek, halkı inandırmak için ağlamak, para toplamak için sema

etmek, yalandan coşagelmiş gibi yapıp türlü sahtekârlıklar peşinde koşarak kendine menfaat elde etmektir. İnançları zayıflamış, kanlarına şeytan girmiş bu tipler bir de Hacı Bektaşî Veli'ye utanmadan iftirada bulunarak yaptıkları rüsvayı kapatmaya çalışırlar. Böyle sadece dervişlik tacı ve hırkası giyip de gerçekten mürşid-i kâmil olabileceğini sananlardan uzak durmak her zaman en iyisidir. Ancak bunların varlığı gerçek evliyanın varlığına şüphe düşürmez. Sümbülzâde Vehbi, oğlu Lutfullah'a kitap ve sünnet yolundan ayrılmayarak Hanefi mezhebini tatbik etmesini ve gerçek dervişin kalbini incitmemesini öğütler (Sümbülzâde Vehbî, 1994: 47-51, 67, 68). Bu beyitleri *Dinî Yozlaşma* bölümünde ele aldığımızdan tekrar yazmıyoruz.

Osmanlı toplumunda 17 ve 18. yüzyıllardaki dinle ilgili bu eleştiriler, toplumda dinî anlamda bir çözülmenin başladığını da göstermektedir.

Rousseau, dinler arasındaki saygıyı ve diğerinin yaşanışını görmeden eleştirmeyi haklı bulmaz. Bu bölümle ilgili dikkat çekici ve diğer eserlerde göremediğimiz Rousseau'nun Hıristiyanlığa dönük eleştirileridir. Yaşadığı dönemde Hristiyanların Yahudi ve Müslümanlara haksızca ve saygısızca davrandıklarını belirtir. 16. yüzyılda Katolik din bilimcilerin Yahudilerin kitaplarını yakması bunun en açık göstergelerindedir. Rousseau, "Hristiyan çocuk derin ve tarafsız incelemeler yapmadan babasının dinini yaşıyorsa neden bir Türk çocuğu da babasının dinini yaşamasın, İsa'ya inanmayan Yahudilerden ona bizim gibi inanmalarını istiyorsak, Türkler de bizim inanmadığımız Muhammed için aynı şeyi isterse haksız mı olur?" (Rousseau, 2009: 546, 550) sorularını sorarak dindeki eşitlik fikrini ortaya koyar. Son olarak Rousseau, İstanbul'da Türklerin özgür bir şekilde dinî düşüncelerini ifade edebildiklerini, kendilerinde bu durumda henüz gerçekleşmeye başladığını da belirtir. 5. kitapta Hristiyanlığın müziği, dansı ve her türlü eğlenceyi yasaklayarak kadınların evlerinin içinde titiz, hırçın ve çekilmez insanlar haline gelmelerine neden olduğunu, bu yüzden de erkeklerin evlerine gitmek istemediklerini; böylece aile kurumuna zarar verildiğini belirtir. Rousseau bunu yapan başka bir dinin olmadığını da sözlerine ekler. Kız çocukları için benzer yasaklamalar, ileride onları bunlardan kurtulmak için evlenme yoluna sevk edecektir. Bu da aile yapısının zamanla bozulmasına sebebiyet verecektir (Rousseau, 2009: 545, 546, 550, 556, 661, 662).

Gördüğümüz gibi Batılı eser, kendi dini Hristiyanlığı eleştirir; ancak Doğulu eserlerde İslamiyet değil, onu yanlış şekilde yorumlayan ve kendi çıkarlarına alet eden insanlar eleştirilir. Dolayısıyla her ikisinde de eleştirilerin olması eleştirilerin de aynı şekilde olması anlamına gelmez.

AHLAK EĞİTİMİ

Hüccetü'l-İslam İmâm Gazâli, *Ey Oğul*'da kendisine sorular soran öğrencisine cevaplar verir. Genellikle İslamiyet'le ilgili olan soruların cevaplarında müstakil olarak ahlaki değerlerle ilgili bir başlık yoktur. Ancak eserin geneline bir bakış atarsak İslamiyet'in daha iyi özümsemesi için verilmiş öğütlerden oluşan bu eser, elbette "iyi insan" olmak için yapılması gerekenleri ifade etmektedir.

Aynı şekilde irşat isteyen gençlere rehber olsun diye yazdığı *Genç Müslüman'a Öğütler*'i ile Muhyiddin Arabî, İslamiyet'i esas alarak ahlaki öğütler de vermiştir.

Hayriyye ve *Lutfiyye*'de şairlerin "iyi insan"ı "orta insan"dır. Bu orta insan hem dinî hem de içtimai görevlerini yerine getiren, güzel ahlakla ahlaklanmış bir insandır. Her iki eser de bu iyi insana ulaşmak için doğrudan oğullara öğüt verir.

Rousseau'nun kitabına "Yaratanın elinden çıktığı sırada her şey iyidir: her şey insanların elinde bozulur." (Rousseau, 2009: 107) cümlesiyle başlaması elbette bir tesadüf değildir. 17. yüzyılda John Locke'un savunduğu bu görüş, doğal eğitimin ta kendisidir. Buna göre eğitimde amaç "doğanın insanı"ı veya "iyi insan"ı ortaya çıkarmaktır. Rousseau'nun da kitabının başından sonuna kadar bu görüşü savunduğunu açık şekilde görürüz. Onun iyi insan görüntüsünde, doğası bozulmadan uygun olarak doğaya yönlendirilmiş bir birey vardır. Rousseau'nun bahsettiği bu iyi insan, Doğu-İslam kültüründeki eserlerde bahsedilen iyi insan tipinden hiç de farklı değildir. Zaten Rousseau da "Dünyanın bütün uluslarına şöyle bir bakın, tarihlerini inceleyin. İnsanlık dışı ve tuhaf bir yığın kült içinde, bir yığın farklı ahlak, gelenek, görenek ve karakter içinde, her yerde aynı adalet ve onur duygularını bulursunuz, her yerde aynı iyilik ve kötülük kavramları çıkar karşınıza." (Rousseau, 2009: 518) demiştir. Din eğitimi konusunda da gördüğümüz gibi eserde ilahi dinlerin ortak noktaları vurgulanmıştır. Ahlak konusu için de aynı durum geçerlidir. Tüm eserlerde

evrensel ahlaki değerler vurgulanır; yalnız üsluplar ve hitap edilen kesim farklıdır. Doğu-İslam eserlerinde doğrudan çocuğa öğüt verilerek bunlar benimsetilmeye çalışılırken *Emile*'de çocuğu yetiştirene, konu bilimsel ve mantıksal düzlemde ele alınarak seslenilmiştir. Rousseau “Yüzyılımızın düşük ahlakını doğuştan iyi bir çocuğa göstermeden alınabilecek ne çok önlem var!” (Rousseau, 2009: 597) diyerek ahlak eğitiminin ergenlikle yani 15 yaşından itibaren verilmesi gerektiğini savunur. Çünkü çocuk bu yaşta ancak topluma karışacak ve toplumun bunun gibi birçok değerini henüz öğrenecektir.

İyi Ahlak

Hayriyye'de *Der-Beyân-ı Şeref-i Hulk-i Hasen* başlığıyla bir Müslüman çocuğunun, Nâbî'nin Hayri'sinin sahip olması gereken güzel huylar ifade edilmiştir. Şairin lütuf ve keremden bahsettiği bir önceki bölümde de ifade ettiği iyi davranışların hepsi şu şekildedir: mütevazı, Allah'a kulluk eden, gönül kırmayan, iyi huylu, gurursuz, kibirsiz, harama el uzatmayan, makam ve mevkie itibar etmeyen, kimseyi kapısından kovmayan ve kimseye el etek öptürmeyen, idarecilikten uzak, güler yüzlü, bol ibadet eden, nefsini körelten, kibar, az konuşan, affedici, yardımsever, inatçılık etmeyen... (Nâbî, 1989: 93-103). Verilen bu özellikler, aslında incelediğimiz tüm kitapların “iyi insan”ının ortak ahlaki özellikleridir.

Meskenet hasletin eyle a'dât

Ol mülâtım-dil ü dervîş-nihâd (b. 551)

Ol ganî-tab' u tevâzû'-pîşe

Sal gülistân-ı felâha rîşe (b.552)

Sana hilm ü edeb ü hüsn-i sülûk

İder ahrârı zarûrî memlûk (b. 553)

Virür âyîne-i kalbe işrâk

Vüs'at-i meşreb ü tîb-i ahlâk (b. 555)

Hande-rûluk eser-i rahmetdür

Türş-rûluk sebab-i nefretdür

(b. 556)

...

İtme erbâb-ı tekebbürle sühen

Ol girîzân mütekebbirlerden

(b. 560)

Hem-nişîn olmak olursa nâ-çâr

Sen ana eyle tevâzu' izhâr

(b. 561)

...

Olma mestâne-i câh u pâye

Karşu turma ğazab-ı Mevlâ'ya

(b. 566)

...

Ne kadar câhun olursa âlî

Dâmenün bûseden olsun hâlî

(b. 572)

...

İt kelâmun ne kasîr ü ne tavîl

Gözle vaktin ne hafif ol ne sakîl

(b. 613)

...

Terk-i âyîn-i cefâ vü sitem it

Bed-şiken dil-şiken olma kerem it

(b. 625)

Hele n'eylersen it ey rûh-ı revân

Olma hâtır-şiken ü tîz-zebân (b. 626)

Sümbülzâde Vehbî'nin çizdiği “iyi insan”ın özellikleri de şu şekildedir: alçakgönüllü, dürüst, insafı, gayretli, şükreden, cömert, tokgözlü, yardımsever, güler yüzlü, tatlı dilli, sabırlı, affedici, temkinli, vakar (Sümbülzâde Vehbî, 1994: 83-85, 95, 96, 101-103). İslam dininin kişide bulunmasını emrettiği her güzel huy Sümbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinde de kendini göstermiştir.

Dâimâ halka tevâzu' göster

Rûy-ı dil tavrını herkes ister (b. 474)

Lîk her şahsa temelluk itme

Tavr-ı zilletle tehalluk itme (b. 480)

Çünkü insâf imiş nısfü'd-dî

Munsif ü mu'tedil ol hayra karîn (b. 501)

Sıfat-ı hilme çalış olma gazûb

Hakk seni kılmaya tâ kim mağzûb (b. 502)

Sabrı a'lâ bilürüz telh ammâ

Yine olmaz mı nice derde devâ (b. 506)

Eyleyüp düşmen ile def'-i cedel

Sabr ile afv idebilsen ne güzel (b.514)

Genç Müslüman'a Öğütler'de Hz. Peygamber'in “Ben üstün ahlakı tamamlamak için gönderildim.” hadisine telmih yapılarak İslamiyet'te güzel ahlakın değeri ifade edilir. Verilen öğütlerde sırf Allah rızası için halka yarayışlı iyi huy ve ahlak sahibi olunması gerektiği vurgulanır. Bunun yanında genç Müslümanların

affedici, gönül alıcı, yardımsever, barışçıl, adil olması tembihlenir (Muhyiddin Arabî, 96: 15, 20, 23). Bu da bize “İslamiyet’in amacının insanı iyi ahlaklı yapmaktır.” yorumunu yaptırabilir.

Jean JacquesRousseau’nun *Emile*’de çizdiği ideal çocuk görüntüsüne baktığımızda karşımıza yine yukarıda bahsettiğimiz Doğu-İslam kültüründen pek farklı özellikler çıkmaz. Ancak Rousseau bu özellikleri onlardaki gibi doğrudan öğüt halinde vermemiş, bunlara ulaşması için çocuğa nasıl bir rehberlik yapılması gerektiğini uzun uzadıya hatta kimi zaman örneklere başvurarak anlatmıştır. Rousseau, iyi bir insanı yetiştirecek öğretmenin de zaten iyi bir insan olması gerektiğini vurgular. Zamanını, duygularını, hatta bütün hayatını açık yüreklilikle çocuğa adayacak öğretmen veya mürebbi, ona paradan ziyade ilgi ve sevgi olduğunu bilen öğretmende bulunması gereken nitelikler şu şekildedir: açık yürekli, adil, barışçıl, ezilenin yanında olan, insancıl, hayırsever, basit, sade, ağırbaşlı, sabırlı, acele etmeyen, cömert, yapmacıksız, doğal, erdemli, iyi ...Bunun yanında bu örnek öğretmenin yapmaması gereken şeyler de vardır elbet: öğrencisine karşı sürekli vaaz veren, bilgiççe bir tavırla yaklaşmamak;öfke anlarında çocukla kesinlikle konuşulmamak; çocuğun saflıkla yaptığı bir davranışıyla duyabileceği herhangi bir yerde bahsedilmemek; kendisini rahatsız etse daha olumsuz bir eyleminde aynı şekilde karşılık vermek; çocuğun bizi susturmasına izin vermeyerek onu dinlemek (Rousseau, 2009: 199-204).

Çocuğa her yaşta ve tek verilmesi gereken ahlak dersi hiçbir zaman kimseye kötülük yapmamaktır. Çocuklara her iyi davranışların anlayabilecekleri yaşlarda öğretilmesini isteyen Rousseau, yabanda tek başına yetiştirilen bir çocuğa göre toplum içinde yetiştirilen çocuğa bunların daha erken verilmesi gerektiğini söyler. Çünkü toplumda yetiştirilen çocuk kendi koşullarından çıkıp büyüklerinkine girer ve bozulmaya uğrar. Aynı şekilde kabahatin ne olduğunu bilmeyen çocuğa ceza vermek, üzmeyi bilmeyen çocuğa özür diletmek de çocuğu bu davranışlardan gerçek vaktinde soğutacak ve daha da çok tahrik edecektir (Rousseau, 2009: 194-198, 214-218, 395, 426, 515).

Rousseau'nun böyle bir eğitmence eğitilen Emile örneğinden hareketle ulaşmak istediği evrensel iyi insanın özellikleri şu şekildedir: yurttaş, bedensel, ruhsal ve zihinsel olarak güçlü, sağlıklı, özgür, tutkusuz, sadece kendine güvenen, kendini tanıyan, kendinden yararlanan, yaşamayı bilen, mutlu, sevgiyi bilen, şefkatli, merhametli, duyarlı, sosyal, sabırlı, uyumlu, ılımlı, çalışkan, kararlı, cesur, huzurlu, tevekkül sahibi, ısrarcı olmayan, kendisi için uygun olan şeyleri bilen, kendi kendine yeten, kadere karşı gelmeyen, çok az acıya duyarlı, genelleştirmeyi ve soyutlamayı çok az bilen, mütevazı, dikkatli, temkinli, samimi, kibirsiz, doğal, adil... (Rousseau, 2009: 111, 122, 125, 186, 193, 241, 387, 410, 431, 460, 514, 515, 544, 553, 557, 559).

Doğruluk – Dürüstlük

Hayriyye ve Lutfiyye'de doğruluk ifadesi pek yer almamakla beraber zıttı yalan ile verilmeye çalışılmıştır daha çok. Yalancılık, doğru yoldan ayrılma ve dalavereye meyletme doğruluğun zıttı olarak verilen kavramlardır. Bunların bahsinin geçtiği dizelerin her birinde doğruluğun ismi geçmese de öğütlendiği aşikârdır.

Ey Oğul'da Müslüman'ın ve mürşidin özellikleri arasında gösterilmektedir doğruluk, *Genç Müslüman'a Öğütler'de* Allah'ın yolunda giden bir Müslüman'ın hiç ayrılmayacağı bit yol olarak ifade edilmiştir (İmâm Gazâli, t.y.: 68; Muhyiddin Arabî, 96: 15, 16).

Rousseau, ergenlik döneminin anlatıldığı 4. kitapta o güne kadar Emile'in olmadığı gibi görünmeye çalışmaktan, yapaylıktan ve yalandan uzak bir yaşam sürdüğünü belirtir. Öyle ki yazar, eserinin muhtelif satırlarında Emile'in yaşamına gerçeğin damgasını vurmasını ifade ederek doğruluğun Emile'de görmek istediği özelliklerin içinde ön sıralarda yerini aldığını söyler (Rousseau, 2009: 409, 410, 557).

Utanma

Utanma konusuna da müstakil bir bölüm ayıran Sümbülzâde Vehbî, utanmanın iman eden için büyük bir incelik olduğunu ifade eder.

El-hazer olma gedâ-çeşm ü denî

Kalbin olsun hele gâyetde ganî (b. 722)

...

Bî-hayâlık gibi var mı menfur

O edepsizliği zannitme huzûr (b. 728)

Hadd-i zâtında kim olmazsa edîb

Feleğin sillesi eyler te'dîb (b. 729)

Muhyiddin Arabî de insanın ibadetlerinde Hz. Peygamber'in "Allah'ı görürcesine ibadet etmek." diye tanımladığı çizgiye uyulmasını söyler. İhsan, insanın Allah'tan hayâ etmesini sağlar. Böylece kul, her türlü fenalıktan uzak durur (Muhyiddin Arabî, 96: 27). Her zaman Allah'ın huzurunda olduğunu bilen genç Müslüman, kötü şeyler yapmaktan utanacaktır.

Emile'in satır aralarında rastladığımız utanma konusundan çocukta cinsel dürtülerin ve merakın başladığı ergenlik döneminde bahsedilmiştir. İnsan için doğal bir duygudur utanma; ama çocuk için kesinlikle değildir. Çünkü Rousseau'ya göre utanma ancak kötü şeyleri tanımakla doğar. Çocuğa kötü ve ayıp şeyleri öğretmeliyiz ki utanmayı bilsin. Çocuğa utanma ve dürüstlük dersleri veren biri de onda bu kötü şeylere karşı bir merak uyandırmış olur. Bu merakı gidermek isteyen çocuk her türlü yola başvurarak bunu öğrenir nihayetinde. Çocukların ve büyüklerin arzuları farklı olmakla beraber çocuklar da böylece duyuları zedeleyen kirlilikten nasiplerini almış olurlar. İnsanın hem gizli haz hem de pis gereksinimlerinin tatmin edildiği organlarının aynı yerde olması doğanın bize bu organların bakımının ve korumasının aynı olduğunu anlatır. Ki bu durum çocuklarda temizlik ihtiyacı iken büyüklerde utanma şeklinde kendini gösterir (Rousseau, 2009: 401). Ayrıca utanma duygusu erkeklerden daha çok kadınlara has bir duygudur. Kadınlarda arzularıyla beraber kendini gösteren utanma, erkek için onu daha çekici kılar. Bu duygu, kadının erkeğe karşı direnmesinde kullandığı en büyük silahıdır.

Utanma konusununDoğu-İslami eserlerde dinî, *Emile*'deise ahlaki ve toplumsal boyutuyla değerlendirildiğini görüyoruz.

Tokgözlülük

Nâbî, oğlu Hayri'nin şartsız Allah'ın verdiği rızka boyun eğmesini ister. Çünkü İslami anlayışa göre insana rızkını veren tek mutlak güç Allah'tır. Ondan başkasından rızık dilenmek, beklemek büyük bir gaflettir. Nâbî de oğluna kanaatkâr olmasını, elindekiyle yetinmeyi bilmesini öğütler(Nâbî, 1989: 82-87, 131). Açıgözlülüğün zıttı tokgözlülüğe İslami pencereden bakan Nâbî, insanın mutlu olma yollarından birinin de gözünü ve gönlünü zengin tutmak olduğunu dolaylı olarak ifade etmiştir.

Eyleme kimseye arz-ı hâcet

Olma ham-geşte-i bâr-ı minnet (b. 478)

Dehenün hâhiş için eyleme bâz

Olma âlûde-leb-i harf-i niyâz (b. 479)

...

Alma müstağni ol ey cân-ı peder (b. 502)

Çeşmüni hâtrunı eyle ğanî

Kerem it olma gedâ-çeşm ü denî (b. 503)

Yâ meger yâr-ı sadîkun ola ol

Bî-tekellüf olıcak eyle kabûl (b. 504)

Sen dahı ana mükâfât eyle

Bir atâyile mücâzât eyle (b. 505)

Sümbülzâde Vehbî de utanma ile ele aldığı tokgözlülüğün rızkı bereketlendireceğini ifade eder (Sümbülzâde Vehbî, 1994: 112).

Bilirim tecrübe ile a'lâ

Câlib-i rızk idüğün istiğna (b. 723)

Perdesi sıyrık olandur menkûb

Setr ider ırzını merd-i mehcûb (b. 724)

İmâmGazâli, tokgözlülüğü 8. bölümde dünyada ibadetlere meyiletme ve aza kanaat etmeye rağbet etmesini söyleyerek bir cümle ile özetler (İmâm Gazâli, t.y.: 33). Çünkü Gazâli de bilir ki tokgözlü olan insan hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olacaktır.

Emile'in ve Sophie'nin özelliklerindedir yetingen olmak. Doğu eserlerinde kendini gösteren tokgözlülük, *Emile*'de de övülen ve her insanda bulunması gereken bir özelliktir.

Cömertlik

Nâbî, oğlu Hayri'ye herkese karşı maddi ve manevi olarak cömert olmasını öğütler. Bunun aksi cimrilik de insanı günden güne daha da fakirleştirir.

Yalnız lokmaya bâz itme dehen

Hisse-dâr iy yidüğün ni'metden (b. 531)

Eyle hâcetleri düşdükçe revâ

Sâyeni eyle melâz-ı zu'afâ (b. 532)

Sümbülzâde Vehbî ise hemen cimriliğin arkasından cömertlik ve israfta ilgili bir bölüm oluşturur. Cömertliğin malını boş yere harcamaktan ve mal yiyicilere vermekten yani israftan farklı, iyi niyet ve doğrulukla gerçek ihtiyaç sahiplerine dağıtmak olduğunu belirtir. İraftan sakınarak malını gerektiği gibi harcamalı,

namerde muhtaç duruma düşmemelidir. Bunların yanında Sümbülzâde Vehbî'nin devrinin insanlarına dönük eleştirileri vardır aslında. Bunlar, insanın malına konan, tüketince de kişiyle alay eden akbaba kılıklı insanlardır (Sümbülzâde Vehbî, 1994: 101-103).

Bast-ı küllî ise de nâ-makbûl

Elini boynuna itme maglûl

(b. 639)

İktisâd üzre gerek ya'ni sehâ

Olmaya vâsıl-ı tavr-ı süfehâ

(b. 640)

...

Saçarak akçeni nâ-hakk yerde

Olma muhtâc sakın nâ-merde

(b. 643)

Bilesin düşmeni çokdur mâlin

Sonra nâ-muntazam olur hâlin

(b. 644)

Sûret-i hâl-i cihânı fehm it

Tavr-ı ebnâ-yı zamânı fehm it

(b. 645)

İhtirâz eyle o nâkeslerden

...

Lâşeye konıcı herkeslerden

(b. 652)

Bulıcak ehline eyle keremi

Halka bî-hûde dağıtma diremi

(b. 653)

Sıdk u ihlâs ile vir kim sadakât

Mâlına ömrüne gelsün berekât

(b. 654)

Rousseau, çocuklarda yer alan şu iki cömertlikten söz eder: hiçbir biçimde işlerine yaramayan ya da kendisine kesinlikle iade edileceğinden emin olduğu şeyi vermek. Bu durumda çocuktan alınan şeyin hemen verilmesi onu cömertliğe alıştırmayacaktır. Locke'un ortaya attığı çocuğu en fazla cömert yapanın en fazla kazanacağına inandırarak yetiştirmek fikri de onu görünüşte cömert ama aslında cimri yapmaktadır. Verdiğinin karşılığını almayan ya da verdiğini geri alamayan çocuk verme eylemini anında bırakacaktır. Dolayısıyla Locke'un ortaya attığı bu çözüm de Rousseau'ya göre işlevsel değildir (Rousseau, 2009: 215). Locke'un fikrini bu şekilde çürüten Rousseau, çocuklardaki verme alışkanlığının çözümüne ilişkin bir fikir ortaya atmamıştır.

Cömertlik mevzuunda eserlerde genel olarak zıttı cimriliğin anlatılması yoluna gidilmiştir. Bu şekilde aktarılan cömertlik, Doğulu eserlerde yine öğütler halindeyken *Emile*'de sebep-sonuç ilişkisi bağlamında ele alınmıştır.

Sabır

Nâbî, müstakil olarak sabırdan bahsettiği bölümde konuyu evliliğe getirir. İslam'da sabrın bir şeyin muradına ermek için en iyi çare olduğunu dile getirir. Bu yüzden insan acele etmeden, sabırla bekleyerek mutluluğa kavuşacaktır. Konu yine dinî boyutta ele alınmış, birçok dizede de sabırlı olmak gerektiği vurgulanmıştır.

Sabr kıl itme umûrunda şitâb

Sabr miftâh-ı ferecdür ber-bâb

(b. 1032)

Sabr ile dost olur düşmenler

Sabr ile rehber olur reh-zenler

(b. 1033)

Sabrdur ukde-küşâ-yı her kâr

İrişür sabr ile subha şeb-i târ (b. 1034)

Sabr esmâ-i İlâhîdendür

Hikem-i nâ-mütenâhîdendür (b. 1035)

Ol ki hikmetde şkerler yidiler

Sabr miftâh-ı ferecdür didiler (b. 1036)

Sümbülzâde Vehbî de sabır konusuna Allah'ın isimlerinden birinin de Sabûr olduğunu hatırlatarak başlar. Allah'ın inayeti ve yardımı ile ancak insanın sabredebileceğinin de altını çizer.

Vardur “Esmâ-i İlâhî”de sabûr

Oldı bir ismi de ammâ ki gayûr (b. 505)

Sabrı a'lâ bilürüz telh ammâ

Yine olmaz mı nice derde devâ (b. 506)

Kezm-i gayz ile dahi afv-ı cemîl

Oldı memdûh-ı Hudâvend-i celîl (b. 507)

Müşkil ammâ ki beşerde bu hısâl

Meger ikdâr ide Rabb-i müteâl (b. 508)

Genç Müslüman'a Öğütler'de ara ara geçen sabır tabiri, bir Müslüman'da bulunması gereken en önemli özelliklerden biridir. “Allah sabredenlerle beraberdir.” ayeti konuyu destekleyici olarak verilmiştir (Muhyiddin Arabî, 96: 15).

Kötü Huylar

Hayriyye'de konu başlıkları *Lutfiyye* gibi ayrıntılı ve çok değildir; ancak öğütlerin kapsamında bunu söylememiz pek de mümkün olmaz. Çünkü Hayriye *Lutfiyye*'den hacimce daha fazladır. İçeriğine baktığımızda ise *Lutfiyye*'de verilen öğütlerin benzerlerini bu kitapta da görmekteyiz. Zaten her ikisi de Türk ve Müslüman toplumuna ait, bir yüzyıl arayla yazılmış eserlerdir. Bu bağlamda tasvip edilen ve edilmeyen ahlaki öğütlerde büyük bir çakışma vardır. *Hayriyye*'de de Nâbî'nin oğlunda olmasını istemediği huylar şu şekildedir: dedikodu, bozgunculuk, yalancılık, riyakârlık, mevki hırsı, boşa vakit harcama, oyunla vakit geçirme, zulüm, içki içme, sihircilik, alay, süslenme... Daha bunun gibi İslam'ın ve Türk toplumunun onaylamadığı kötü huylar, müstakil olarak verilmekten ziyade çeşitli bölümlerin beyitlerinin arasında verilmiştir (Nâbî, 1989: 87-89, 103-144, 167-183, 190-198, 218-224).

Lutfiyye'de de baba Sümbülzâde Vehbî, Lutfullah'a sadece onda olması gereken iyi vasıfları değil; olmaması gereken olumsuz vasıfları da vermiştir. Zıttını zıttı ile anlatmanın daha etkili olacağını düşünen şair, oğluna onda bulunmaması gereken kötü ahlak belirtisi vasıfları şöyle özetlemiştir: kibir, ayıpları ortaya çıkarma, kınama, haset, intikam, yalancılık, dedikodu, isyan, riyakârlık, bozgunculuk, hilekârlık, cimrilik, zulüm, mevki hırsı, tuhaf konuşma, dilencilik, boşa vakit harcama (Sümbülzâde Vehbî, 1994: 66-75, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 94, 97-101, 117, 118, 130-138).

Ey Oğul'da Gazâli'nin ayırdığı 15 konu başlığından bizzat dördü yapılmaması gerekenleri belirtir: münakaşa, hasetlik, riyakârlık, kibir, düşmanlık, kin, benlik (ego), nasihatten kaçınmak, idarecilerle fazla samimiyet ve onların hediyelerini kabul (İmâm Gazâli, t.y.: 72-80). Gazâli, öğrencisinin sorularına cevap verdiği için biraz daha dar kapsamlı bir risale hazırlamıştır; ancak İslami çizgiden şaşmadan İslamiyet'in onaylamadığı her tür kötü davranışı elbette ki onaylamamıştır.

Genç Müslüman'a Öğütler'de Muhyiddin Arabî, İslamiyet'in gösterdiği doğru yolda ilerleyecek gençlere öğütler vermiştir. Bu sebepten uzak durulması gerekli

davranışlardan ziyade yakın olunması gereken davranışlar söz konusudur. Ancak yine de satır aralarında yer alan, zıttı verilmiş hallerden çıkardığımız tasvip edilmeyen kötü huylar şu şekildedir: öfke, günahta ısrarcılık, kibir, gurur, şüphe, cimrilik gibi İslam'a aykırı her davranış Muhyiddin Arabî'nin genç Müslümanlara tavsiye etmeyeceği özelliklerdendir. Bu kötü huyların neden tasvip edilmediğini de İslami kurallara göre açıklamıştır. Mesela öfkeli insan öfkesine galip gelirse Allah'ı memnun etmiş, şeytanı yenmiş, nefsini terbiye etmiş ve karşdakine kusurunu kabul ettirmiş olur. En mühimi de bu dünyada olmasa dahi ahirette mutlaka bu güzel davranışının mükâfatını alacaktır; çünkü o Allah'ın kendisinden istediği şekilde davranmış ve Allah'ın affına mazhar olmayı hak etmiştir(Muhyiddin Arabî, 96: 26, 27, 29-33).

Emile'e baktığımızda da Doğu-İslam edebiyatının eserlerinde bahsedilen kötü huylardan aynı şekilde bahsolunduğunu görüyoruz. Ancak çocuk için Doğu-İslam kültüründe tasvip edilmeyen kötü huyların Batı-Hristiyan kültürü için de geçerli olduğu, konunun ifade edilmesinin de aynı şekilde olduğu anlamına gelmez elbette. *Emile*'de konuya bakış açısı oldukça bilimseldir. Doğu edebiyatının eserlerinde çocuğa yapmaması gereken kötü davranışlar emir şeklindeki öğüt cümleleri ile verilmiş; ancak *Emile*'de bu öğüt cümleleri yerine bu davranışın nedenleri ve sonuçları ortaya serilerek, mantıklı açıklamalar yapılarak eğiticiye çocuğa davranışını seçme özgürlüğü kazandırması için neler yapması gerektiği gösterilmiştir.

2. kitapta 6-12 yaş arası dönemi ele aldığını düşündüğümüz Rousseau, çocuğa tüm kötülüklerin tohumunun da bu 12 yaşa kadar olan süreçte atıldığını iddia eder. Bunların daha sonradan telafisi yoktur, bu sebepten bu yaşa kadar çocuklara erdemi ve gerçeği öğretmeyecek, melekeleri dışında kendiliklerinden hiçbir şey yapmamaları sağlanacaktır. Böylece yüreği kötülüklerden ve zihni hatalardan koruyacaktır (Rousseau, 2009: 196, 197).

Rousseau'ya göre insanın özünde asla yer almayan; ancak insanın tutkularından kaynaklanan kötü huylar da şu şekildedir: zorba, uyumsuz, emreden, emir alan, eğitilemez, ön yargılı, başkalarına muhtaç, inatçı, kısıtlanan, nankör,

minnet duygusu olmayan, hor gören, küçümseyen, bedensel, zihinsel ve ruhsal olarak zayıf, aşırı korunmuş, duygusuz, sevgisiz, hiçbir yere bağlanamayan, kibirli, mutsuz, sefil, kötü, isyankâr, öfkeli, gücenen, despot, köle, korkak, aksi, yalancı, rekabetçi, kıskanç, arzulu, açgözlü, dedikoducu, boşboğaz, kaprisli...(Rousseau, 2009: 120-126, 148, 153, 156-158, 188, 192-194, 210, 241, 244, 395, 507).

“Aile yaşamının çekiciliği, ahlak düşkünlüğüne karşı en etkili panzehirdir.” (Rousseau, 2009: 121) diyen Rousseau, her şeyin kökeninin bu ilk bozulma olduğunu söyler. Bu bozulmadaki düzelme kadınların annelik görevlerini tekrar üstlenmesi ile gerçekleşecektir. Çocuğunu keyfi sebeplerden sütanneye vermeyerek ona kendisi bakan anne, ona sütannesine gösterdiği hor görme, küçümseme ve nankörlük gibi duyguları vermemiş olacaktır. Hareketleri kundakta dahi kısıtlanmayan çocuk, daha az ağlar, daha az ağlayan çocuk daha az tehdit edilir ya da pohpohlanır, böylece daha az inatçı olur. Büyük bir özgürlük içinde annenin gözetiminde istediği şeyleri bizzat görerek, dokunarak deneyleyen çocuk hem yaşama daha çok hazır hem de etrafındakilere daha az muhtaç hale gelir. Çocuğa gücü ölçüsünde getirilen birtakım zorlamalar(açlık, susuzluk, yorgunluk vb.)getirilmelidir ki çocuk yaşamın kötülüklerine alıştırsın ve merhametli, şefkatli bir birey olsun. Aksi halde her şeye karşı duyarsız ve asosyal bir insan yetiştirilmiş olur. Her şeyi kolayca elde eden çocuğun isteklerinin sınırı olmaz. Böyle çocuklar her isteğine ulaşamadığında etrafına nefretle bakar ve her şeye, herkese muhalefet eden aksi, despot, köle ve sefil bir yaratık olarak tanımlanan bu tip yaratılmış olur. Şiddette de zaafı da aşırıdan kaçınılmalıdır. Aşırı baskı altında yetişen bir çocuksa baskıdan kurtulduğu an hemen yasaklara koşacaktır. Çocukta başkalarında kusur bulmanın bir zevke dönüşmesi, çocuğun öğretmen otoritesini saf dışı etmek için onun zaaflarını, hatalarını bulma eğiliminden kaynaklanır. Bu eğilim kötülükten olmamakla beraber kötülüğe gider. Emile’in bu kötü alışkanlıktan uzak durması için öğretmenindeki hataları bulmaktan hiçbir çıkarının olmadığını görmesi gerekir. Bunun için de öğretmenin son derece sabırlı ve daha da iyi davranması gerekir. Çocukdoğuştan hiçbir kapris getirmez, sonradan aldığı disiplinle kazanır bunları (Rousseau, 2009: 120-125, 148, 156-158, 186, 192-194, 243-249).

Başlıklar altında toplanarak incelenen bu kötü ahlak değerleri şu şekilde ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir:

Yalancılık

Nâbî, *Hayriyye*'de yalancılardan cahil, bilgisiz, ahmak, inatçı kişiler olarak bahseder. Yalan konusunda özellikle İslamiyet'in bakışı ifade edilerek yalandan ve yalancıdan sakınılması sıkıca tembihlenir. Yalnız "akıl sahibi" insanların da yalana başvurmayacağı ifadesi, bize yine İslamiyet'i merkeze alarak oğluna öğütler veren Nâbî'nin dogmalardan uzak, insanın bireysel seçimlerine de değer veren bir şahsiyet olduğunu göstermesi yönüyle önemlidir.

İrtikâb itme sakın kizb ü durûğ

Kim olur subh-ı makâlünde fûrûğ (b. 835)

Merd olan kizbe tenezzül itmez

Zillet-i kizbe tahammül itmez (b. 836)

Katı bî-âr u hayâdur o habîs

Ki ide kizb ile ağzın telvîs (b. 837)

...

İlm-i bi'llâhda olan ehl-i kadem

Cân virür eylemez Allah'a kasem (b. 849)

Bilmeyen câhil ü nâdân u anîd

Sözün eyler kasem ile tamhîd (b. 850)

Çok yemîn egli degül ehl-i yemîn

Kizbinün şâhididür fart-ı yemîn (b. 851)

Sümbülzâde Vehbî de yalancılığı zıttı doğruluk ile karşılaştırarak vermeyi tercih etmiştir ki bu, konuyu daha anlaşılır hale getirmiştir. Şair, altı beyitten mürekkep bir bölümde ele aldığı konuyla ilgili bireyin toplum içindeki durumunu düşünerek öğütler vermiştir. 17. yüzyıldaki Nâbî'nin öğütlerinin din çerçevesinde, Sümbülzâde Vehbî'ninse toplumsal değerler çerçevesinde oluşması bize zihniyet değişimini göstermesi yönüyle oldukça önemlidir.

Harf-gîr olma zarâfet satma

Sözüne kizb ü dürûğî katma (b. 390)

Şâ'ir olsan da yalandan hazer it

Doğru yoldan reh-i sıdka güzer it (b. 391)

...

Meclis-ârâlık için velhâsıl

Olma tezyîn-i kelâma mâ'il (b. 396)

Emile'de istediği şeyi elde etmekte onun kendisine verilecek ya da verilemeyecek olduğunu anlayan çocuk, eğiticisine güvenir ve yalan olabileceği şüphesi taşımaz. Eğiticisinden yalanı görmeyen çocuğun yalan söyleme olasılığı biraz daha düşüktür; ancak bu hiç olmayacağı anlamına gelmez. Çocuğa anlayamayacağı bir şey konusunda baskı yapmak çocuğu eğiticiden uzaklaştıracak, gizlice itaat etmeme yoluna, yalana başvurmasına sebebiyet verecektir. *Emile*'i ne kadar tam bir özgürlük içerisinde ve onun iyiliğini başka iradelerden uzakta tutarsak yalandan da o kadar uzak tutmuş oluruz. Yalan söylendiği takdirde verilen ceza, bu yalanın doğal bir sonucu olarak hemen ardından verilmelidir. Yine çocuğun bundan sonraki sözlerine karşı duyulan güvensizlik de ona yalanın kötü sonuçlarını hissettirecektir. Bunu hisseden çocuk yalana bir daha başvurmaz. Zaten yalan, çocuğun hiçbir çıkarı olmayan bir eylemdir. Çocuk bunu yaparken sonucunu düşünmez, sadece anını kurtarmaya çalışır. Çocuktan yapmayacağı şeylerin sözünü aldığımızda ve bunu yerine getiremediğinde çocuğun çeşitli yalanlara başvurduğunu

görmek olağandır. Bunun için de çocuğa sözünü yerine getirdiğinde hemen yararını göstermeli, tam tersi durumda da aynı şekilde hemen sonucu verilmelidir ki çocuk bu yarar ve zararın öğretmeninin keyfinden değil; doğal bir silsilede meydana gelmiş olduğunu görsün. Bu sebepten çocuklardan çok fazla ve yapamayacakları ölçüdeki şeylerin sözünü almamak gerekir(Rousseau, 2009: 192-194, 210-214).

Dedikodu

Nâbî, müzevirlik ve bozgunculuk ile dedikoduyu üç farklı başlık altında incelemiştir. Bu kötü huylar bir mecliste konuşulanı diğer meclise taşıma, insanların arasına nifak tohumları ekme ve fitne çıkarma şeklinde kendini gösterir. Böyle insanlar başta İslamiyet'in sonrasında ise Türk toplumunun törelerine karşıdır. Dinin bu konuya bakışını hadis ve ayet örnekleri ile veren şair, toplumun da aynı düşünceye sahip olduğunu belirtir. Toplumun dışladığı insanlardan olan bu münafık, dedikoducu tipler, hem bu dünyada hem de ahirette rahata eremezler. Nâbî de bu tipleri ağır şekillerde eleştirmekten geri durmaz.

Eyleme kimseyi zemm ü ğıybet

Aybdur âkıl olana bu sıfat (b. 523)

Zevki yok âlemi yok lezzeti yok

Günehi ğayri meâsîden çok (b. 524)

Dostlar olmaz olur senden emîn

Nâmun anılsa iderler nefrîn (b. 525)

Zemm ü ğıybet ider ehlin bed-nâm

Behre-mend olduğu yokdur zemmâm (b. 526)

İtme tezvîr ü nifâkı mu'tâd

Ki ider kasr-ı vifâkı berbâd (b. 632)

Hîleye virme derûnunda sebîl	
Ebleh ol sâde-dil ol olma bahîl	(b. 633)
...	
Şöhredür halk arasında bu mesel	
Cân virür mihnet ile ehl-i hıyel	(b. 639)
Ğadr ü bed-ahdi vü tezvîr ü nifâk	
Habs-i endîşe vü sû-i ahlâk	(b. 640)
Sıfat-ı ehl-i cehennemdür hep	
Ehl-i îmân olana kemdür hep	(b. 641)
Didi Müslim oldur oo server-i dîn	
Halk ola dest ü dehânından emîn	(b. 642)
İtme zinhâr sakın nakl-i kelâm	
Olma pâzeng-i kelâm-ı nemmâm	(b. 1485)
Satma ber-kâide-i dellâli	
Kîse-i gûşe giren akvâli	(b. 1486)
...	
Nev-be-nev itmede devletde zuhûr	
Günde sad-gûne anun gibi umûr	(b. 1529)
Geçinen taşrada a'lâ tedbîr	
Kâil olmaz biri itse takrîr	(b. 1530)

Sümbülzâde Vehbî de bu konuyu iki farklı başlık altında incelemiştir. Ancak o, Nâbî gibi durumun dinî boyutunu çok fazla dile getirmeden bunun dolaylı olarak yansıdığı toplumsal boyut üzerinde durmuştur. Bu da bize 17. yüzyıldan 18. yüzyıla gelene kadarki süreçte aynı konuya bakışın nasıl bir değişim geçirmeye başladığını göstermektedir.

Gelmesün semtine erbâb-ı nifâk

Şahs-ı nemmâm rezîlü'l-ahlâk (b. 416)

Kimseyi fasl ü mezemmet itme

Ehl-i gıybet ile ülfet itme (b. 417)

...

Anları meclisine uğratma

Sözlerin bir pula alup satma (b. 434)

İltifât itme gülüp yüzlerine

Îtibâr eyleme hiç sözlerine (b.435)

Aslı yok sözleri mecnûn söyler

Sorma her bir deliden uslu haber (b. 436)

Yağlı kısıbetli müdâhinlerden

Pehlevansın çekebilsen dâmen (b. 437)

Öyle dellâl-i musîbet çokdur

İrz u insâf u hayâsı yokdur (b. 438)

Rousseau da diğerleri gibi Emile'ini dedikodudan uzak bir tip olarak çizer. Zaten Emile, ergenliğe kadar insanlardan uzak bir köyde sadece kendisi ile

ilgilendiğinden kendisi dışındaki dünyada olup bitenlerden habersiz olarak yetiştirilecektir. Bu durumda dedikodu onun için adını bile duymadığı bir kavramdan başka bir şey olamaz(Rousseau, 2009: 241).

Cimrilik

Nâbî'nin pek üzerinde durmadığı cimrilik konusuna Sümbülzâde Vehbî, otuz beş beyitten mürekkep iki müstakil bölüm ayırmıştır. Cimriliği alçaklıkla cimri insanı da eşekle nitelendirir. Sürekli mal elde etmekle zenginliğe kavuştuğunu sanan cimriler, aslında gittikçe fakirleşen, kimse tarafından seilmeyen, gözlerini ancak toprağın doyuracağı hırslı kimselerdir. Bunlardan uzak durması yönünde Lutfullâh'ı uyaran Sümbülzâde Vehbî, Nemrut'un cimriliği ile *Kuran*'a girmediğini ancak cömert Hâtem'in unutulmadığını hatırlatır.

Çıkarup et'imeni pâk ü nefis

Olma hem-haslet-i eşhâs-ı hasîs (b. 603)

...

İhtirâz eyleyegör hissetden

Kendini kurtar o süfliyyetden (b. 616)

Nîk-nâm olmamadur merd-i kerîm

Müttehem hisset ile şahs-ı leîm (b. 617)

...

Çün temettu'la refâhiyyetdür

Bâr-i dünyâda biraz râhatdur (b. 635)

Yohsa bî-hûde nedür öyle belâ

Ki idüp mâl-i habîsi peydâ (b. 636)

Olalar anın için berzahda

Yakalar canlarını dûzahda (b. 637)

Olsa da nakd-i kesîri mevcûd

Yine anlar fukarâdan ma'dûd (b. 638)

Arabî, cimriliğin bir Müslüman için ne kadar kötü bir davranış olduğu ayetlerle ve hadislerle ispatlanmış, bundan uzak kalınması için Allah'a sonsuz güvenin olması gerektiğini savunulmuştur (Muhyiddin Arabî, 96: 23-25).

Emile'de de cimrilik hiç önerilmeyen bir huydur. Emile, ne cimri ne de israfa kaçan yetingen bir insan olmalıdır tıpkı Sophie gibi. Bu yönden *Emile*'de direkt ifadelere rastlamasak da kitabın genelinden bu çıkarımı yapabilmekteyiz. Bu özellik de Doğulu eserler ile benzerdir.

Hilekârlık

Nâbî, dedikoduyla ilgili bölümde hilekârlığın da ne kadar istenmeyen ve pis bir iş olduğunu söyler. Çünkü hilekârlık şeytanın işlerindedir ve insanı zindana sürükler, hayır ve bereketten mahrum eder. Hilekârlığın bu dini boyutunun yanında bir de insanlar tarafından ayıplanma ve toplum içinde kötü bir üne kavuşma gibi toplumsal yönü vurgulanmıştır. Bu yönüyle hilecilik konusu dikkate değerdir.

Hîleye virme derûnunda sebîl

Ebleh ol sâde-dil ol olma bahîl (b. 633)

Mekr ü hîle katı murdâr işdür

Heline mâ-hasalî teşvîşdür (b. 634)

Reh-nümâ-yı amel-i şeytândur

Fi'ilinün âkıbeti zindândur (b. 635)

Hayr için açmaya bir zerre dehen

Eyleyen mekr ile îkât-ı fiten (b. 636)

Kendi akrân arasında mezmûm

Kârı hayr u bereketden mahrûm (b. 637)

Sümbülzâde Vehbî, döneminin toplumuna bakarak hem birtakım eleştiriler de bulunur hem de oğluna bilgi vererek onu uyarmış olur. Yaşadığı 18. yüzyılda insanların artık iyice değiştiğini, hainliğin hat safhada olduğu bir dönemde yaşadıklarını vurgular. Bu yüzden insanlara karşı temkinli olunmalı, hainlerden ve hainlikten uzak durulmalıdır. Sümbülzâde Vehbî, bu bölümde “akıl” ibaresini, bolca kullanmıştır. Bu da bize Osmanlı toplumundaki aydınlanma fikrinden etkilenmenin derecesini göstermektedir. Toplumsal ilişkileri düzenlerken de insanın akıllıca hareket etmesi istenmiştir.

Semtine uğramasın şahs-ı muhîl

Girmesin dâ'irene öyle rezîl (b. 902)

...

Eyü gün dostı ile yâr olma

Bî-vefâ nâkese gam-hâr olma (b. 925)

Kimseye itme adâvet izhâr

Şâyed ol dostun olur âhir-kâr (b. 926)

Hâlin anlatma dahi dostuna sen

Giderek belki olursun düşmen (b. 927)

Rousseau da aynı şekilde her türlü düzenbazlığın emek hırsızlığı olduğunu ve bir yurttaşa yakışmayacağını belirtmiştir. Hiçbir toplumda bu tip tavırlar hoş karşılanmayacağından böyle insanlar her zaman toplumdan dışlanır.

Mevki Hırsı

Hayriyye'nin başından beri “orta insan” tipini öğütleyen Nâbî'nin mevki hırsı konusunda da fikri değişmez. Oğluna dışarıdan bakana cazip gelen paşalık gibi meslekleri seçmemesini, bunların kendisi gibi büyük dertlerinin olduğunu söyler. Bu tip mesleklerde insan rahat, huzurlu olamaz. Oysaki Nâbî oğlunun huzurlu ve rahat bir yaşam sürmesini ister. Yüksek mevkidekilerin içini sürekli bir sıkıntı, dert kaplar ki hem bu dünyaları hem de ahiretleri pek aydınlık olmaz. Nâbî, mevki hırsına kapılmamayı öğütlerken dinden ziyade toplumsal değerlerden ve kendi “orta insan” tipinden yararlanmıştı. Ayrıca şair, işini dikkatle yapanların yanında bir de rüşvetle, haksızlıkla işlerini yürütenlerin olduğunu belirtir. Bu ahlaki çöküşe sebep olarak otoritenin dinî temellerinin sarsılmasını gösterir. Hiçbir toplumda rüşvetin o dönem Osmanlısındaki kadar olmadığını da ekleyerek bu rüşvetçi tipleri ağır şekilde eleştirir.

Mu'tedil olmağ için cümle umûr

Lâzım a'mâl-ı terâzû-yı şûûr

(b. 1107)

...

Câh-ı ser-şârdan olma memnun

Derdün olur büyüdükçe efzûn

(b. 1119)

...

Olma paşalık için âvâre

Tabl u surnâyile girme nâre

(b. 1126)

Bağlama tantana-i tabla gönül

Dûrdan hoş gelür âvâz-ı dühül (b. 1127)

...

Dimiş o ma'delet-âmûz-ı kirâm

Hikmet ü şer'a muvâfık bu kelâm (b. 1223)

Mülkde zelzele ğafletdendür

Terk-i ahkâm-ı şerîatdendür (b. 1224)

Sümbülzâde Vehbî dokuz beyitten mürekkep bu bölümde oğluna kadılığın Allah tarafından nasip edildiği, bunu en iyi ve adaletli şekilde yerine getirmesi gerektiği tembihlenir. Adaletten şaşmayanlar cennete kadı olacak meşrepte insanlardır.

Câhını çâh bilüp dünyanın

Öyle pek üstüne düşme anın (b. 765)

...

Hakk seni eyledi çünkim kâzî

Sen de ol hükm –i kazâyâ râzî (b. 769)

Adl ü ihsân ile meşkûr olagör

Yıkmayup âlemi ma'mûr olagör (b. 770)

Yakma mansıbdâ varup etrâfi

Koma elden ne ise insâfi (b. 771)

Kâzî-i cennet olur sâhib-i dâd

Dûzaha doğru gider ahl-i fesâd

(b. 772)

TOPLUM EĞİTİMİ

Dinî ve ahlaki eğitimden sonra toplumun bir bireyi olarak çocuğa nasıl yaklaşılmıştır? İşte bu bölümümüzde Gazâlî'nin “oğul”unu, Muhyiddin Arabî'nin “genç Müslüman”ını, Nâbî'nin “Hayri”sini, Sümbülzâde Vehbî'nin “Lutfullah”ını ve Jean Jacques Rousseau'nun “Emile”ini yetiştirirken bu soruya nasıl cevaplar verdiğini ele alacağız. Çeşitli alt başlıklara ayırdığımız toplumsal konular hangi kitapta ne olarak ve nasıl ele alındıysa o haliyle mukayeseli olarak aktarılacaktır.

Arap ve İslam medeniyetinin eserlerinden *Ey Oğul* ve *Genç Müslüman'a Öğütler*'de dini ilkeler hakkında direkt olarak muhattaba yani çocuklara ve gençlere öğütler verilmiştir. Dolayısıyla toplumsal değerlerle ilgili pek fazla ifadeye rastlamayız; ancak İslam'ın emrettiği toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar ve yasaklar burada bu kitaplarla ilgili ele alacağımız bölümü teşkil edecektir.

17. ve 18. yüzyılda yazılmış Türk-İslam eserlerinden *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'nin ise bu 11-12. yüzyıl eserleriyle benzer yönlerinin olması aynı dini benimsemelerinden ve Doğu kültürüne sahip olmalarından kaynaklanmaktadır elbet. Ancak Arap edebiyatının bu eserleri tamamen din merkezli iken Türk edebiyatına ait bu eserler dinin yanında toplumu da merkeze alarak çocuk eğitimine değinir. Özellikle *Lutfiyye*'de bu özellik daha çok göze çarpar. Bunun dönemin dünyadaki ve Osmanlıdaki değişimlerle birebir ilgili olduğunu daha önce de ifade etmiştik. Genel olarak Doğu-İslam medeniyetindeki bu zihniyet değişiminin topluma da nasıl yansıdığını eserlerdeki izlerinden göreceğiz.

18. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen aydınlanma hareketinin öncüsü Jean Jacques Rousseau'nun *Emile*'i yazıldığı dönemde de sonrasında da büyük etkiler yaratmıştır. Öyle ki eser yayımlandığında toplatılmış, Rousseau ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. Çünkü eser o güne kadar yerleşmiş birçok toplumsal ve dinî düzene itirazlarını yüksek sesle dile getirmiştir. Beş kitaptan oluşan *Emile*'de

Rousseau özellikle “yurttaş” kavramının üzerinde durmuştur. Hayali oğlu Emile’i “kentlerde yetişmiş bir yabancı” yapmak istediğini belirten Rousseau “toplumsal sözleşme”yle ilgili fikirlerini de 5. kitapta bariz bir şekilde dile getirmiştir.

İnsanlarla (Anne-Baba, Komşu, Akraba) İlişkiler

Nâbî eserinde insan ilişkileriyle ilgili müstakil bir bölüm oluşturmamakla beraber beyit aralarında bu konuyla ilgili fikirlerini yansıtmıştır. Birkaç yerde vurguladığı “orta insan” tipine baktığımızda topluma fazla karışmayan, evinde oturan, hayatını çeşitli dinî kaynakları okuyarak kendini yetiştirmeye adanmış, etliyi sütlüye karışmayan bir insan tipi çıkar karşımıza. Bu durağan ve toplumdan uzak tipin insanlarla münasebeti fazla yoktur. Zaten sık sık toplumun bozulduğundan şikayet eden Nâbî, oğlunun bu bozulan toplumun içinde olmamasını onlara ayak uydurmaması için de istemiş olabilir.

Lîk ğavġâya çıkar bir yanı

Sen tevâzu’la savuşdur anı (b. 563)

Hânedan çıkma ki oldur cennet

Kûşe-i hânedan künc-i halvet (b. 596)

Çıkma aylarca der-i hânenden

Taşra meyl eyleme kâşânenden (b. 825)

Al kitâbun ele setr eyle derün

Olmasun hâric-i derden haberün (b. 826)

Sümbülzâde Vehbî de 18. yüzyıl Osmanlı toplumundan Nâbî gibi birtakım olumsuz özelliklerle bahseder. Bu eleştirilerle beraber Nâbî’nin “orta insan” tipinin özelliklerini öğütlerinde zaman zaman dile getirir. İnsanlarla ilişkiyi içine alan müstakil bölümde, oğluna en yakın dostlarının insanlardan ziyade büyük kitaplar olması, dostlarını zaman zaman dikkatli bir şekilde ziyaret etmesi, hoş

karşılanmadığını hissettiğinde hemen kalkıp gitmesi, çirkin meclislere girmemesi, insanlarla fazla samimi olmaması, soyu temiz, edepli, terbiyeli, namuslu, vakarlı insanlarla beraber olması öğütlerinde bulunur. Bunun sebebi olarak da kıymetinin düşeceği, “her şeyi tükenmiş” damgası yiyeceği gösterilir. Sümbülzâde Vehbî, oğlunun toplum içinde olumsuz tanınmasına sebep olacağından duyduğu hoşnutsuzluğu da dile getirmiş olur.

İhtirâm eyle şerîfü'n-nesebe

Sâhibi-i ırz u vekâr ü edebe (b. 462)

İhtilât itme fûrû-mâye ile

Mübtezel zümresi pes-pâye ile (b. 463)

Nâs ile eyleme çok istînâs

Olma mevsûm-ı nişân-ı iflâs (b. 464)

Cüstcû eyleme yârân ü celîs

Kütüb-i fâhire-veş var mı enîs (b. 465)

Nâ-sezâ bezme sakın gitmekden

Kadrini mahv ü hebâ itmekden (b. 466)

Gâh ahbâbı ziyâret eyle

Lîk etvârına dikkat eyle (b. 467)

Sezicek şâibe-i istiskâl

Kalkagör durma oturma fi'l-hâl (b. 468)

Bunun yanında Sümbülzâde Vehbî, anne-baba, akraba, komşu ve ihtiyarlarla ilişkilere de farklı başlıklar altında yer vermiştir. İhtiyarların verdiği öğütleri her zaman dikkatle dinlemek, onlara büyük saygı beslemek gerekir. Çünkü onların çoğu

âlim ve gönül ehli olmakla beraber dünyanın her halini görüp geçirdiklerinden onun ne olduğunu anlamışlardır.

Göricek pîrleri ikrâm it

İhtiyâcı var ise in'âm it (b.530)

...

Kaddi ham-geşterleri görme hakîr

Çün kemâmdur sebab-i kuvvet-i tîr (b. 537)

Sözini itmez isen de ısgâ

İtme ma'tûhu dahi istihzâ (b. 538)

Eyle pîrânı begâyet tevkîr

Seni de pîr ide ol Rabb-i kadîr (b. 539)

Anne-babaya da saygıda kusur etmemek, onların dualarına mazhar olmak için uğraşmak gerekir ki bu konu dinî açıdan da oldukça önemlidir. Çünkü insana yaşamında sadece anne-babası vefa gösterir ve onların peygamber duası gibi sayılan duası sayesinde insan kurtuluşa erer.

Peder ü mâdere eyle ta'zîm

Ya'ni ifrâtla eyle tekrîm (b. 540)

El-hazer olmayasın ehl-i ukûk

Ki odur Ekber-i erbâb-ı füsûk (b. 541)

Öf deme başına ursa farazâ

Dâ'im eyleyegör celb-i rızâ (b. 542)

...

Vâlideyne sözüümüz yok ammâ

Arama gayride âsâr-ı vefâ

(b. 546)

Akrabalarla ilişki konusuna da değinen Sümbülzâde Vehbî, dönemine ve geçmiş dönemlere ait örneklerle akrabalarının hatta kardeşlerinin bile insanın en büyük düşmanlarından olduğunu belirtir. Bu yüzden akrabalara karşı sürekli dikkatli olunmalıdır. Zengini fesat, fakiri ise haset olan akrabalarla fazla samimi olunmasa da, yabancılardan daha iyi ve onları ziyaretin Allah'ın rahmetine nail olmanın bir yolu olduğunu düşünerek, iyi geçinmek ve kardeşçe davranmakta yarar vardır. Dışarıya bu akrabalar arasındaki kin ve düşmanlığı ifşa etmemek kişiyi kendisine mal edilecek bu durumdan kurtarır.

Var ise hîş ü tebârın sâ'ir

Olma çok dâ'iresinde dâ'ir

(b. 547)

Bu sözüüm sanma tehî a'lâ bil

Bellidür vak'a-i Kâbil Hâbil

(b. 548)

...

Akrabâ olsa da farzâ düşmen

Ecnebîden yine elbet ehven

(b. 565)

Olıcak buğz ü adâvet der-kâr

İtme bîgâneye keşf-i izhâr

(b. 566)

Olıcak buğz ü adâvet der-kâr

İtme bîgâneye keşf-i izhâr

(b. 567)

Anların aybını kılma ifşâ

Âkıbet râci' olur kubhı sana

(b. 568)

Bü'l-acebdür hele ahvâl-i zamân

Bî-vefâ oldı serâpâ ihvân (b. 569)

Aynı şekilde komşularla ilişkiye değinen Sümbülzâde Vehbî, Nâbî gibi oğluna “evinin kapısına set çek”memesini ve komşularına her zaman yardımda bulunmasını öğütler. Ancak yine de çoğunun açgözlü, fakara yaratılışlı olup sürekli insanı takip ettiğini de eleştirmeden edemez. Bunu da uyarı mahiyetinde bir ifade olarak düşünebiliriz.

Sedd ü bend eyleme bâb-ı dârı

Tâ ola cârına lutfun cârî (b.1024)

Eyle câr-ı cenbe arz-ı hulûs

Neşr idüp âb-ı mürüvvet mahsûs (b. 1025)

Gerçi irzâsına yokdur çâre

Yine sen itme eziyet câre (b. 1026)

...

Her ne ise hasedin def' idegör

Hüsn-i ülfet revişinde gidegör (b. 1030)

Fukarâsın doyurup ni'met ile

Ağniyâsıyla görüş izzet ile (b. 1031)

Doğu-İslam eserlerinin insan ilişkileri konusunda esas aldığı İslam'ın gereklerinin aslında günümüz modern yaşamında yer alan “empati, anlayış” gibi kavramlarına karşılık geldiğini görüyoruz. Hristiyan bir yazarın elinden çıkan *Emile*'de de aynı öze ulaşmak istendiğini görürüz. Bu da bize dinî eğitimde olduğu

gibi toplumsal konulardaki eğitimde de aslında ortak bir “iyi insan” özünün olduğunu ispatlar.

Nâbî, oğluna kendi halinde, kimseye karışmayan, hatta dış dünya ile iletişimini kesen bir “orta halli insan” olmayı öğütler. Çizilen bu “durağan” tip için önemli olan rahatlığıdır. Oysaki modern çocuk eğitiminde bunun yerini “hareket” almıştır. Tanzimat’la edebiyatımıza giren bu Batı kaynaklı insan tipi, bizdeki tipin tam zıttıdır. Avrupa’da sadece bir yüzyıl sonra çıkan *Emile*’de ise Rousseau’nun hareketli ve canlı bir tip çizdiğini biliyoruz. Hatta Rousseau çocuğun hareketini kısıtlayan her türlü dinî ve toplumsal anlayışı şiddetle eleştirmiştir. İdarecilerle ilişkilerine baktığımızda ise *Emile*’de, ergenlikten sonra, toplumla iç içe, ihtiyacı olanların hemen yardımına koşan, dışadönük bir tip çizilir. Rousseau daha ilk kitabında çocuğun en iyi mürebbinin babası olacağını ifade ettiğinde onun görevlerinin topluma sosyal insanlar ve devlete yurttaşlar kazandırmak olduğunu belirtmiştir. İhtiyarlara, aile bireylerine ve büyüklere saygı Emile’in yetiştirilmesinde mürebbiine baştan beri duyduğu sevgi ve saygı olarak kendini kitabın her sayfasında hissettirir. Sophie’nin davranışlarından bahsederken de büyüklerine ve diğer insanlara saygısından ve davranışlarındaki nezaketten söz edilir.

İmâm Gazâli ve Muhyiddin Arabî de ister gayrümüslim ister hizmetçi, köle ister aile bireyleri olsun tüm insanlığa hüsn-i zanla bakmayı, temiz yürekli olmayı ve vicdanının sesinden ayrılmamayı öğütler. İmâm Gazâli’nin konuyla ilgili bölümü bugün “empati” dediğimiz durumu özetler niteliktedir (İmâm Gazâli, t.y.: 80, 81; Muhyiddin Arabî, 96: 14, 21, 22).

Hizmetliler

Hayriyye’de değinilmeyen hizmetliler konusuna *Lutfiyye*’de değinilmiştir. *Lutfiyye*’de İnsanın bu dünyada huzur bulmasında hizmetlileri gibi çevresindeki çeşitli insanlar oldukça önemlidir. Namuslu ve komşulara zarar vermeyen hizmetlilerin olması her zaman en iyisidir. Kötü hizmetli, insanı bu dünyadan dahi edebilir. Ki yaşadığı dönemde karşısına çıkacak hizmetlilerin birçoğu da kötüdür zaten. İyilik dahi edilse hiç memnun olmaz, ancak bahşiş verileceğinde en iyi hizmeti

etmeye çalışır ve çeşitli fesatlıklar yaparlar. Azledildiklerinde artık eski işverenini tanımaz, boş yere yeminler eden hizmetliler, sefalet içinde bir hayat sürerler. Sadık hizmetlilerse Allah'tan iyiliklerinin karşılıklarını alırlar elbet. Ancak bunların da genci pek makbul değildir. Çünkü bazıları bunları evinde hizmet için değil, türlü sapıklıkları için bulundurur. Bu ne dine ne de topluma uygundur. Hizmetlilerin bazıları süslenirken bazıları da kendisini dilber olarak görüp türlü cilveler yapar ki bunların en iyisi temiz ahlaklı olanıdır. İbn-i Haldun dört çeşit hizmetli olduğunu söylemiştir: Birincisi padişahların bile çok zor bulacağı cinsten olan hem akıllı hem de sadık olandır. İkincisi hizmetlilerin en alçağı hem hain hem de ahmak olandır. Üçüncüsü İbn-i Haldun'un kimseye tavsiye etmediği sadık fakat ahmak olandır. Dördüncüsü ise İbn-i Haldun'un tavsiye ettiği iyiliği de kötülüğü de akıyla fark eden akıllı fakat hain olandır. Lutfullah külhanbeyi Arnavut'u, kirli Arap'ı seçmemeli; çok hizmetli çalıştırmaya heveslenmemelidir. Onların sözlerine fazla güvenmemekle beraber yine de yüzlerine gülmeli, kızdırdıklarında kötü söz söylemeden, sövmeden, dövmeden azletmelidir. Harcamalarla uğraşan kişiyi sürekli takip etmeli, gelire giderdeki tuhaflıkları kâtipler uyardıktan fark etmelidir. Ancak emektar hizmetliler bunların dışındadır. Onların her kusurunu görmemek en iyisidir. Sümbülzâde Vehbî'nin kendi tecrübelerinden yararlanarak yazdığı bölümde ağır toplumsal eleştiriler ve dolaylı da olsa din karşımıza çıkar.

Tavr-ı etbâ'ına eyle dikkat

Ki bula konşılarn emniyet (b. 1032)

Ehl-i ırz olmayıcak haddâmin

Nice mümkündür ola ârâmın (b. 1033)

Süfehâyı kapuya uğratma

Öyle çirk-âbe hazer kıl batma (b. 1034)

...

Heves itme hademe çokluğuna	
Dursalar da boğazı tokluğuna	(b. 1078)
İstimâletle gülüp yüzlerine	
İ'timâd eyleme çok sözlerine	(b. 1080)
Pek hatâdur ana avrat söğme	
Darılırsan kapudan sür döğme	(b. 1081)
Kethâda aklına olma muhtâc	
Açmasınlar gözünü sen gözin	(b. 1082)
Masrafa itme vekîlharcı emîn	
Çoğı hâ'indür ider sonra yemîn	(b. 1083)
Gülbün îcâ'a idenler dikkat	
Oldı dil-sîr-i nevâl-i rahât	(b. 1085)
Lîk emekdâra riâyet eyle	
Sâdıkâ sen de sadâkat eyle	(b. 1086)
Hele her türlü kusûra bakma	
Cânı yanmışları nâra yakma	(b. 1087)

Genç Müslüman'a Öğütler'de "Sen hakkında yüce Allah'ın nasıl muamele bulunmasını arzu ediyorsan, köle, cariye ve hizmetçilerine sen de öyle davran...." (Muhyiddin Arabî, 96: 21) şeklinde öğüt verilmiştir.

Emile'de ise hizmetlilerle ilgili pek ifade yer almaz. Yer alanlar da çocuğun evdeki hizmetlilerce farklı farklı şekillerde davranış ve sözlerine maruz kalacağı, bunun hoş bir durum olmadığı dile getirilir.

Misafir

Hayriyye'de zekât ile ilgili bahsin içinde yer alan misafire ikramda Nâbî, İslam'ın emrettiği şekilde davranmayı öğütlemiştir. Eve gelen misafir her kim olursa olsun tüm ikramlar tatlı dille ve sabırla yapılmalıdır. Misafirin isteği mümkün olduğunca yerine getirilerek misafir evden mutmain olmuş ve gönlü hoş şekilde uğurlanmalıdır.

Hânene her kim olursa mihmân

Eyle mümkün olanı zîver-i hân (b. 251)

Lâyık-ı kadri kadar ta'zîm it

Şân-ı şâyestesine tekrîm it (b. 252)

Sukalânsa bile sabr eyle

Hâtırın bir söz ile cebr eyle (b. 253)

Eyleme hasret ile çeşmini mîğ

Hâceti mümkün ise itme dirîğ (b. 254)

Hâtırın dağdağadan sâf eyle

Bez-i maksûdına is'âf eyle (b. 255)

Vüs'-i hâlünde degilse kâmi

Hüsn-i def'a çalış ol nâ-kâmı (b. 256)

Lutfiyye'de de aynı şekilde elindekine şükredip misafirine en iyi ikramları yapma öğütlenir. İkisinde de İslam'ın misafire ikram konusundaki emirleri dikkate alınmıştır; ancak *Lutfiyye*'de bir de misafire kötü davranmanın insan terbiyesine uzak olduğundan bahsedilir. Bu da bize İslam anlayışıyla Türk toplumunun misafir konusunda aynı özellikleri taşıdığını gösterir.

Şükri îfâ ile hoş-avsâf ol

Bez-i ni'met iderek mizyâf ol (b. 597)

Dâ'imâ mut'im olan mün'im olur

Mükrem olmaz mı o kim mükrim olur (b. 598)

Dişden artar dimeden asl-ı merâm

Eylemekdür fukarâ-yı it'âm (b. 599)

İdegör hânene gelse mihmân

Sofranı hân-ı Halîlü'r-Rahmân (b. 600)

Şart-ı ikrâma riâyet eyle

Arz-ı ihlâs u mahabbet eyle (b. 601)

Emile'de Emile ve mürebbiini Sophie'nin ailesinin misafir ettiği bölümde Batı toplumundaki misafirperverlikten bahsedilir. Eski dönemlerdeki misafirperverlikle karşılanmışlardır: temiz, şirin ve sıcak bir oda, temiz çamaşırlar, özenle yapılmış yemekler, kibar ve samimi bir karşılama... Artık döneminde kentlerde bu misafirperverliğini olmadığını eleştirel bir tavırla değil de döneminde çok ziyaret edilmesiyle açıklamıştır Rousseau (Rousseau, 2009: 727, 728). Ayrıca Rousseau, misafirperverlik konusunda Türklere övgüler yağdırmıştır. "Diğer Milletler" başlığımızda buna değineceğiz.

Yoksullar ve Dilenme

Hayriyye'de idarecilikle ilgili bölümde yoksulların zulmeden idarecilerden çektiği maddi, manevi sıkıntılar anlatılır. Yüklediği vergilerle yoksulları daha da zor duruma düşüren insafsız zenginler bir gün mutlaka fakirlere bu yaptıklarının cezasını göreceklerdir. Sadaka ve zekât ile ilgili bölümde de zekâtın köke, sadakanınsa dal-budağa benzetilmesi, ikisinin fakire yardımda birbirini tamamlayan ayrılmaz bir dinî görev olduğunu belirtir. Fakir, zengine sevap işleme fırsatı verir. Mal paylaşıldıkça

bereketi artacağından fakire ve yoksula her zaman şefkatle davranılarak her türlü yardımda bulunulmalıdır. Onlara tiksinti ile bakılmaksızın gönülleri mamur edilmeye bakılmalıdır.

Fukarâ hakkıdur imsâk itme

Pâk iken malunı nâ-pâk itme (b. 211)

Emr-i Hakk üzeresin itdükce edâ

Birine on virür anun Mevlâ (b. 212)

...

Bakma ikrâh ile dervîşâna

İmtina' itme sakın ihsâna (b. 241)

...

Bir teşekkür de budur itme riyâ

Fukarâya idicek lutf u atâ (b. 262)

Eyle mahfî idicek ihsânı

Hazret-i Hakk bile ancak ânı (b. 263)

İmtinân ile sakın itme itâb

Sen utan ta o ide ref'-i hicâb (b. 264)

İstemekden niceler şerm eyler

Müstehakkın ara bul sen gönder (b. 265)

...

Sende var ise eger vas'-ı ta'âm

Ko yesünler fukarâ vü eytâm (b. 277)

La'net ol devlete kim ola ğidâ

Eşk-i çeşm-i fukarâ subh u mesâ (b. 805)

Lutfiyye'de ise yoksullarla ve dilenmeyle ilgili iki bölüm vardır. Bu bölümlerde bir yoksulluğunu dilenerek ifşa eden bir de durumunu saklayarak sadece Allah'tan medet uman iki tip yoksuldan bahsedilir. Birinci tipler utanmaz, zorlayıcı ve açgözlüdür ki “Allah rızası için” demesine rağmen zorla para toplar insanlardan. Kendini bilgili göstermeye çalışarak ilahi okuyormuşçasına bir havada tarih anlatıyormuş gibi yapar. İkinci tip yoksullar ise çok zor durumda kalsa dahi Allah'tan medet umarak bir başkasına el açmaz. Derdini içinde saklayarak, çoluğu çocuğu olsa dahi, aç yatar aç kalkar. İşte asıl yardım edilmesi gereken de bu kimseye derdini arz-ı hal edemeyen, Allah'tan medet uman yoksullardır(Sümbülzâde Vehbî, 1994: 94, 95, 103-107).

Rızık için eyleme devr-i ebvâb

Der-i ihsân-ı Hudâ ni'me'l-bâb (b. 579)

Yüzini sür o ulu dergâha

Kıl huşû ile niyâz Allâh'a (b. 580)

Dâ'imâ Hakk'a tevekkül eyle

Feyz-i Bîrâ'ye tevessül eyle (b. 581)

Gayre bakma var iken lutf-i Hudâ

Ana muhtâc bütün şâh u gedâ (b. 582)

...

- Gayrısın mâni' ü mu'tî sanma
 Zâhirî hâle bakup aldanma (b. 587)
- Lîk var nice hayâsız cerrâr
 İttihâz eylemiş ol san'atı kâr (b. 565)
- Kendüye bâb-ı suâli açmış
 Yüz suyun yerlere dökmüş saçmış (b. 566)
- Kimseden şerm ü tehâşî itmez
 Kapıya dikse asâyı gitmez (b. 567)
- ...
- Seni medh itmek için cerrâre
 Sakınup virmeysin bir pâre (b. 673)
- Olıcak gerçi hulûs-i niyet
 Nâ'il-i ecr olunur bî-minnet (b. 674)
- Lîk in'âma sezâdur o fakîr
 Ki kalup dest-i zarûretde esîr (b. 675)
- ...
- Bâ-husûs ola iyâl ü evlâd
 İdeler nân talebiyle feryâd (b. 681)
- Arayıp böyle fakîr-i nâ-kâm
 Dâ'imâ eyle atâ vü in'âm (b. 682)

Sadaka işte bu gûne ihsân

Sade fe düşme gibidür nîsân

(b. 683)

Hayriyye ve Lutfiyye'de yoksullara ve dilencilere ortak bir bakış açısı vardır. Hem dinî hem de toplumsal açıdan ele alınan yoksullar bahsi, Türk-İslam anlayışının bu konuda ne kadar hümanist olduğunu da gözler önüne sermektedir. Din bu öğütlerin merkezinde kendini gösterirken dilenmenin insanı düşürdüğü sefil hal de gözler önüne serilmiştir. Toplum ve din nezdinde onaylanmayan açgözlü dilencilerde zaten her türlü dalavere ve yalan vardır. İslam'da yasaklanan bu durumlardan uzak durularak sadece Allah'a dua ederek tevekkül etmek insanı kurtuluşa erdirecektir. Aynı zamanda toplumun da düzenini bozan bu olumsuz tipler, insanlar arasındaki güveni, düzeni ve yardımlaşmayı engellemektedir ki bunlar İslam'ın toplum düzeni için emrettiği şeylerdir.

Genç Müslüman'a Öğütler'de de *Hayriyye ve Lutfiyye*'de olduğu gibi özellikle hallerini gizli tutan yoksullara yardım edilmesi vurgulanır. Böylece İslamiyet'in zekât, yardım anlayışı kısaca öğütlenmiş olur (Muhyiddin Arabî, 96: 14, 15, 23).

Emile'de de İslamiyet'in öngördüğü sadakadan bahsedilir. Çocuklara küçük yaşlarda sadaka verdirilmesi çocukta sadakayı sadece çocukların vermesi gerektiği izlenimi doğuracak ve ilerde bu çocuğun insanlara sadaka vermeyeceği anlamı taşıyacaktır (Rousseau, 2009: 214, 455). Ayrıca Rousseau da insanlar arasında dayanışma, yardımlaşmanın önemine sık sık vurgu yapmıştır. 15 yaşından itibaren topluma giren Emile, hem kendine hem de topluma yararlı bir eleman olarak hizmet etmeyi sürdürmelidir. Her ne kadar çıkış noktaları farklı olsa da varılan hedef aynıdır.

Kadın

Hayriyye'de Nâbî'nin güzelliği ele aldığı bölümde kadının bedensel güzelliğinden bahsedilir. Manevi güzellikle birleşen bu bedensel güzellik, kadında hoş bir ruhani çekicilik yaratır. Kadına has bu ruhani çekicilik, Divan edebiyatında çizilen “güzel”in ta kendisidir. Divan edebiyatımızın vazgeçilmezi kadına has bu

ifadelerin bazıları şu şekildedir: göz alıcı endam, gamze, hilekâr bakış, gül yaprağı gibi nazik ten, insanların arasında parlayan güneş gibi akıl, inci dişler, dönen göklerin dizelenişi gibi duran kirpikler, yerli yerinde kaş, göz, diş, el, ayak... Kadına atfedilen bu özelliklerden daha çok bedensel özelliklerine yer verildiğini söyleyerek Türk toplumunda kadının sadece bedenden ibaret olarak görüldüğünü ifade etmek büyük bir hata olur! Zira Nâbî, bölümün en başında oğluna bu güzelliklere şehvetle değil, ibretle bakmasını tembihler ki bunların her biri Allah'ın kudret kalemiyle çizdiği çizgilerdir. Burada kadını bedensel hazdan uzak tutan, İslami bakış açısı devreye girer. Kadına verilen bu bedensel özelliklerin içinde “dimağ, akıl, şuur” ifadelerinin yer alması oldukça önemlidir. Kadının zihinsel durumuna değinen bu beyitler, Doğu-İslam toplumunun kadına bedensel ve zihinsel bir bütün olarak baktığını gösterebilir. Bunun dışında bir başka bölümde “kadın gibi korkak”lık ifadesi bir erkek için aşağılayıcı bir durum olarak ifade edilmiştir. Sabırla ilgili bölümde evlilik bahsine değinen Nâbî, oğluna kendine uygun bir kadınla evlenmesini öğütler. Evlenen kadın iyi huylu ise Hayri için de bu çok iyidir; ancak kötü huylu ise tüm hayatını mahvedecektir. Milletlere göre kadınların özelliklerini veren Nâbî, kadının hem huyunun iyi hem de güzelliğinin iyi olması gerektiğini birkaç beyitte vurgular. Hain, savaşçı, kötü huylu olmak evlenilecek bir kadında istenmeyen; sadık, dürüst, iyi huylu olmak ise istenecek özelliklerdendir.

Olma âlûde-içirk-i ısyân

Ol nazar-pâk-i cemâl-i hûbân

(b. 451)

Olma dil-beste-i sûret zinhar

İdegör cânib-i ma'nîye güzer

(b. 452)

Dilberün nakşına olma mâil

Ol mezâyâsına nakşun vâsıl

(b. 453)

...

Sırr-ı ma'nâdan olursun âgâh

Hep okursun anı inşâallah

(b. 476)

İzdivâcundan taharrî eyle

Sakın evlenme teserrî eyle

(b. 1041)

...

Nâbî'nin oğlunun evlendiği kadının iyiliği ile ihya olacağı, kötülüğü ile mahvolacağını vurgulaması bize Türk toplumunun çekirdeğinin kadın olduğunu gösterir. Ailenin temelini oluşturan kadın, sağlıklı bir nesil için de olmazsa olmaz unsurdur. Aynı özellik *Emile*'de de karşımıza çıkar. Rousseau, sadakatsiz her kocanın sadece vicdansız ve acımasız bir erkek olduğunu; ancak sadakatsiz bir kadının ailenin, toplumun, dolayısıyla bütün doğanın düzenini yerle bir edeceğinden dem vurur. Etkisi oldukça ağır olan kadın bu yüzden ailenin ve toplumun temel taşıdır(Rousseau, 2009: 639, 640).

Lutfiyye'de ise evlilikle ilgili bölümde kadınlarla ilgili birçok beyit vardır. Evlenilecek kadın tipinde aranacak ve aranmayacak özelliklerden bahseden şair, İslam inancına göre konuya devam eder. Allah tarafından güçlü kılınan erkeğin yaramaz kadına mağlup olmaması, itaatsiz kadının cehennem ateşinde yanacağı, her tür işte kadının erkeğin işine karışmaması vurgulanır. Ayrıca evde kadının sesinin erkekten fazla çıkmasının ailede huzursuzluğa zemin hazırlayacağı ve erkeğin aile reisliği kavramına zarar vereceği de dile getirilmiştir (Sümbülzâde Vehbî, 1994: 147, 148).

Avrete virme hazer kıl ruhsat

Ki anın çoğı esîr-i fırsat

(b. 1012)

Anları itme umûra mahrem

Çıkmasun taşraya hiç savt-ı harem

(b. 1013)

...

Ba'zılar yazdılar azâb-ı nârı

Nâşize âteşe benzer kârı (b. 1021)

Çün Hudâ kıldı ricâli kavvâm

Olma mağlûb-ı zen-i bed-fercâm (b. 1022)

Bu durumda kadının erkekten hep bir adım arkada durması ve fazla yetkisinin olmaması gerektiği fikri dönemin Türk-İslam toplumundaki bakışını açık şekilde anlatır. Kadını işlerin gerisinde tutan bu anlayış, Nâbî'nin toplumun temel taşı kadınından kısmen farklıdır. Sümbülzâde Vehbî bu konuya dinî ve toplumsal açıdan bakarak kadını pasif bir insan olarak çizmiştir. Oysaki eserlerin geneline baktığımızda bu durumun *Hayriyye*'de daha baskın olması gerekirdi. Ancak Nâbî'nin "orta insan"ına yakın "pasif kadın tipi" *Lutfiyye*'de dikkat çekici şekilde verilmiştir. Nâbî, kadını edebiyatımızdaki benzetmelerle ve kadının erkeğin soyunu devam ettirmesiyle ifade ederek çok aktif olmasa da canlı ve erkek için tamamlayıcı olarak dile getirmiştir. Oysa Sümbülzâde Vehbî'nin anlatımıyla kadın ikinci sınıf bir insan gibi gösterilmiştir.

Doğu toplumlarındaki kadına ibretlik bakış, aslında onun ibretle bakılan diğer yaratılanlar gibi canlı ve maddi olduğunu da gösterir. Aynı şey *Emile*'de de karşımıza çıkar. *Lutfiyye*'deki kadına bakış gibi onda da kadın, erkeği tamamlayan parçadır. Emile nasıl erkek gibi yetiştirildiyse Sophie de o şekilde türünün ve cinsiyetinin tüm özelliklerine sahip olarak yetiştirilmelidir. Çocuklukta erkek ve kadın aynı olduğundan ergenlikten itibaren kendini gösteren değişimler ve halen ortak kalan türün özellikleri dikkat çeker.

Rousseau da kadın ve erkeğin bu farklı ve benzer yönleri 5. kitapta ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar(Rousseau, 2009: 634-694). Gücüyle kadın üzerinde muktedir olan erkektir; ancak erkeği elindeki güzellik ve çekicilik gücü ile asıl yöneten de kadındır. Kadın, zayıflığını ve pasifliğini utangaçlıkla, sağduyu yardımıyla, birleştirerek erkeğin gücüne ve aktifliğine karşı adeta silahlanır. Her ne kadar buna

direniyormuş gibi görünse de aslında erkeğe sonsuz bir itaatle bağlanır, böylece onu kendisine daha çok bağlar. Rousseau'nun kadının pasifliğinden kastı Doğu eserlerindeki pasiflik olmasa gerek. Çünkü ilerleyen bölümlerde Rousseau, doğanın kadına sevmek, düşünmek, yargılamak, kendi ihtiyacı olanları öğrenmek gibi birtakım görevler verdiğini belirtir. Zaten kadının en temel görevinin ev işleri, çocuk yetiştirmek ve yaşamı güzel kılmak olduğundan bunlara muktedir olabilecek seviyeye gelmesi için aktif olarak bir şeyler için çaba sarf etmesi gerekir. Dolayısıyla Rousseau'nun kadının pasifliğinden kastı kendisinin mutluluğu için erkeğe itaat etmesidir diyebiliriz. Bu konuda doğrudan ifade edilmese de Doğu eserlerinin de aynı bakış açısına sahip olduğunu daha önce de belirtmiştik. Ancak *Emile*'in farkı bu durumu bilimsel yöntemlerle ve ayrıntılarıyla açıklamasındadır.

Rousseau için duygu ve düşünce kadının olmazsa olmaz iki unsurudur. Bunlardan duygu eksik olursa erdem; düşünce eksik olursa da ruh inceliği olmayacağından ikisinin de bir arada bulunması gerekir. Kadın erkeğin oluşturduğu temel yasaları uygulamakla görevlidir. Kadın gözlemde, dil gelişiminde, ayrıntılarda son derece başarılı iken pozitif bilimler için gerekli dikkat ve bilgiye sahip değildir. Bunların yanında kadının bazı tehlikeli kusurları da vardır elbette: aylıklık, inatçılık, israf, tutarsızlık, uçarılık, geçici hevesler, maddiyata düşkünlük, kurnazlık. Kadın için kusur kabul edilen bu durumları lehine çevirmek de yine elindedir. Kısaca böyle özetleyebileceğimiz kadının özellikleri örnek olarak çizilen Sophie'de şu şekilde verilmiştir:

Sophie, Paris'ten uzak bir köyde yaşayan, 16 yaşında, kısa boylu, küçük ayaklı ve açık tenlidir bir kızdır. Canlı, hareketli bir çocukluk geçirmiştir. Sophie sıradan bir güzeldir; ama endamı ile göz kamaştırmasa da büyüler. Sophie'nin belli başlı özellikleri: yumuşak ama değişken, çok duyarlı, yeteneklerinin farkında, saf, yetingen, uysal, itaatli, kin duymayan, dürüst, dikkatli, gönül alıcı, yapıcı, nazik, kibar, saygılı, alçakgönüllü, neşeli, zevkli, edepli, samimi, yetenekli, dedikodu yapmayan, olgun, temiz, kırılğan, saygılı. Alaydan, samimiyetsizce yapılan iltifatlardan ve çapkın üsluptan hiç hoşlanmaz. Bunların yanında Sophie, bir kadın olarak üzerine düşen görevlerini çok iyi bilir. Mutfak, ev,biçki, dikiş işlerinden çok

iyi anlar. Bunun dışında sırf zevk aldığı için dans eder, şarkı söyler ve org, armoni gibi aletleri çalar. Dinî eğitimini anne ve babasını saygılı bir itaate alıştırtılarak almış; ancak çoğunu kocasından öğrenecektir. Emile gibi o da okul eğitimi almamış; ama ebeveyninin konuşmaları, kendi düşünceleri ve çevresindeki gözlemleriyle aklını oluşturmuştur. Parlak değil ama açık; derin değil ama güçlü bir akla sahiptir. Yaştlarına göre düşünce yetisi daha çok gelişmiştir. Bilgili olmamasına karşın bilgileri öğrenebilecek kapasiteye sahiptir. Evlendiğinde kocası tarafından bu bilgilere ulaştırılacak, onun zevklerini benimseyecektir. Sophie, içini kemiren sevmeye ihtiyacını Telemakhos'a duyduğu aşkla biraz olsun gidermektedir. Beklediği sadece sıradan bir ilişki değil, namuslu bir erkeğin hayatının sonuna kadar kendini beğenmesidir. Bu namuslu erkeği görür görmez tanıyacaktı (Rousseau, 2009: 695-705, 722, 741).

Böylece Sophie aldığı doğa eğitimi ile adeta dışı hali sophie meydana gelmiştir. Kadının görevlerinde Doğu-Batı toplumuna göre bir değişim olmadığı; ancak Doğu eserlerinde cinsiyetler ve kadın üzerinde pek durulmadığı görülür. Çok üstünkörü ve satır aralarına sıkışmış olan bu beyitler daha çok erkek çocuğuna dönüktür. Bunda elbette direkt hitap edilen çocukların erkek olmasının da büyük etkisi vardır. Her iki toplumda da ortak kadına has nezaket oldukça dikkat çekicidir. Divan edebiyatındaki dış görünüş tasvirleri ile birebir örtüşen tasvirler, özellikle *Emile*'de ayrıntılarıyla anlatılan ruhani özellikleriyle daha çekici hale getirilmiştir. *Emile*'de dikkat çeken bir nokta da kadının erkeğin yaptığı haksızlıklara dayanarak ona tabi olmak için yaratıldığı fikrinin Doğu eserleri ile aynı olduğudur. Kadınla erkeğin bu temasının ardından ise Rousseau, kadının hoş ve sevimli doğasının erkekler tarafından bozulduğunu ve Sophie'nin zıttı kadınların bu sebeple oluştuğunu ortaya atar (Rousseau, 2009: 700).

Evlilik

Hayriyye'de kadındaki güzellikten ve sabırdan bahsedilen iki bölümde evlilikle ilgili öğütlere yer verilmiştir. Nâbî, oğluna güzellere edep nazarıyla bakmasını ve böyle güzellere evlenerek şehvet için de Allah'ın koyduğu uygun yolu tutmasını tembihler. Bu güzellere gönlüne uyan ve gücünün yettiği ile evlenmesini ve

soyunun devamını sağlayacak çocuklara sahip olmasını diler. Her nutfenin oldukça kıymetli olduğunu belirterek her türlü sapıklıktan, gûnahtan ve çocuk aldırmadan da sakınmasını ister. Aile kurmak için seçeceği eşte suret güzelliğinin meziyet güzelliğiyle birleşmiş olması gerekir; değilse sadece şekil güzelliğine meyleder ve manevî yönleri unutuverir. Seçilen eş çirkin suratlı veya kötü huylu olursa hayatını büyük bir sıkıntı içinde geçirir. Bu yüzden kendisine uyguneşi bulamaması durumunda bir cariye tutmalıdır. Şeri hükümlerde nikâhlı eşe denk olan cariyelerden de hepsini seçmemek gerekir. Bu cariye, insanın arkasından iş çeviren ve uğursuz Rus; iffetsiz Abaza; güzel olmasına karşın savaşı Çerkez; asla Müslüman olmayan Macar, Avusturya ve tüm Avrupa kızlarından; Müslüman olmasına ve birçok işe koşturmasına karşın kötü huylu Araplardan da olmamalıdır. Olacaksa ağır ve tembel olmalarına karşın diğerlerine göre daha tercih edilebilir olan Gürcülerden olmalıdır. Çünkü onlar oldukça sadık insanlardır Gerek dinimizde gerekse toplumumuzda aile birliğinin önemini vurgulayarak oğluna evlilikle ilgili öğütler veren Nâbî, özellikle eş seçimi konusuna değinmiştir. Ona göre her türlü sapıklıktan uzak kurulacak güzel bir yuva, insanın hem soyunun devamını hem de bu dünyada güzel bir yaşam sürmesini sağlar.

Hâne-i dilde komaz gerd-i hazen

Lezzet-i nâzike-i vech-i hasen (b. 440)

Hüsn ârâyiş-i Yezdânîdür

Eser-i hâme-i Rabbânîdür (b. 441)

Şart-ı âdâb ile kıl hüsne nigâh

Olma şehvet nazarıyla güm-râh (b. 442)

...

İzdivâcundan taharrî eyle

Sakın evlenme teserrî eyle (b. 1041)

...

Nâzik ü nerm ise de alma Urus

En eyüsi olur anun menhûs (b. 1047)

Gerçi Çerkes Abaza öyle degül

Olma anlara da çokluk mâil (b. 1049)

Hasenü'l-vech degüldür alma

Hân-ı sevdâlara kendün salma (b. 1057)

Olmak istersen eger kim râhat

Gürciden ğayriye itme rağbet (b. 1058)

...

Aynı bölümde ilginç bir konuya temas eder Nâbî: Bir erkeğin dört defa evlenmesi söz konusu iken bir kadına esir olup tazelerle zevk eylememesinin büyük bir bela olduğu. İslam'ın erkeğe dört evlilik sınırını hatırlatan bu beyitte, şairin kadınlara bakışı diğerlerinden oldukça farklıdır. Evlenmemeyi ve genç kızlarla gönül eğlendirmeyi kastettiğini düşündüğümüzden bu beyit, İslam inancına ve Türk toplumuna tezat oluşturmaktadır. Eşini seçerken dikkat edeceği hususlarla ilgili özellikle “güzellik” bahsi üzerinde duran Nâbî, 453. beyitte;

Dilberün nakşına olma mâil

Ol mezâyâsına nakşun vâsıl

derken 1044. beyitte;

Belki bed-çehre çıka yâ bed-hû

Zevka dirsın şeb-i evvel yâhû

ve 1057. beyitte;

Hasenü'l-vech degüldür alma

Hân-ı sevdâlara kendün salma

demıştır.

Birinci beyitte eşin hem güzel yüzlüsünün hem de iyi huylusunun makbul olduğunu söyleyen Nâbî, diğerlerinde güzel yüz veya iyi huydan birinin tercih edilmesini vurguluyor. Bizce çelişkili olan bu beyitler, oğul Hayri için de kafa karıştırıcı olabilecektir. Yine çeşitli milletlerle ilgili kısaca bilgi veren Nâbî, döneminin Osmanlısındaki diğer milletlere bakışı ve ilişkiyi de kısmen yansıtmaktadır. Evlilikle ilgili öğütlerde dinî hükümlerin yanı sıra buna bağlı olarak da gelişen toplumsal istekler ve algılar kendini göstermektedir.

Lutfiyye'de ise Sümbülzâde Vehbî'nin evlilik konusunda hem hüründen hem de cariyesinden pek yüzünün gülmediğini görüyoruz. Özellikle cariyelerden pek hoşnut olmayan Sümbülzâde Vehbî, bu konuda oğluna evlilik için en güzeli hür bir kadın seçmek olduğunu söyler. Bu hür kadın dul, yaşlı, düzenbaz, orta malı, soytarı ve itaatsiz olmamalı; namusuna ve dinine bağlı, bakire bir kadın olmalıdır. Ne kadar zengin olsa da yaşlı kadının soğukluğu pek üşütücüdür. Ne kadar iyi olsa da dul kadın tercih edilmemelidir. Hele düzenbaz, orta malı ve soytarı kadının hileleri o kadar çoktur ki insanı aldatır, elindeki malını yok eder. İtaatsiz kadın ise cehennem ateşinde yanacaktır. Sümbülzâde Vehbîhür kadın yerine cariyeye tercih edilmesini Nâbî'nin aksine kendi tecrübesiyle pek hoş karşılamaz; ancak tercih edilmesi durumunda tatlı dillilerinden ve Gürcülerden yana olması yönünde öğüdünü verir. Döneminin cariyelerinin bir kısmı elden ele düşerek ar perdesi yırtılmış, şehvani arzularla dolu, kötü ahlaklı tiplerdir; bir kısmı ise ev bark düzeninden, çocuk yetiştirmeden anlamayan acemilerdir. Bu konuda ağır eleştirilerle ifadelerini söyleyen Sümbülzâde Vehbî, erkek çocuğunun olmasını lütuf; ancak kız çocuğunun olmasını ise kötü bir sebebe dayandırmaktadır. Bunun yanında eşi hakkında konuşmamalı, onu dile düşürmemelidir. Evlilik içinde ise İslam inanışına göre erkeğin kadından güçlü kılınmasıyla kadını işlerine karıştırmamak gerekir.

Kadınların çoğunu fırsat esiri diye niteleyen Sûmbülzâde Vehbî, onlara işlerine karışması için ruhsat verilmemesi gerektiğini belirtir.

İzdivâc emri hele emr-i hatîr

Anda vardur nice mahzûr-ı kesîr (b. 972)

Ukalâ anda taharrî eyler

Ekseri meyl-i teserrî eyler (b. 973)

...

Bunda ben anladığım re'y-i savâb

Ahz-i menkûha bi-kavl-i mââtâb (b. 976)

Gerçi yok hürr ü kenîzinde vefâ

Bulmadım câriyede lîk safâ (b. 977)

Ne lisânunda letâfet bulunur

Ne edâsında nezâket bulunur (b. 978)

Olsa da hüsn-i cemâli ma'lûm

Hüsn-i ahlâkı degildür meczûn (b. 979)

...

Veled ise kerem-i Hâdî'dür

Kesret-i zen sebep-i âdîdür (b. 993)

Sen de meyl eyler isen Gürcî'ye bak

Vardur anlarda hakîkat el-hakk (b. 994)

...

İrtikâb eylemez ehl-i gayret

Ki ide ehline dâ'ir sohbet (b. 1019)

Sonra lâıyk mı lisâna düşmek

Ni'met-i ırza köpekler üşmek (b. 1020)

Evin düzeni ile ilgili bir bölümde de Sümbülzâde Vehbî oğluna parasıyla ev almasını, burayı en iyi şekilde düzenlemesini söyler. Bir baba olarak çocuklarını kimseye muhtaç etmemek ve onlara her zaman şefkatle yaklaşmak en baştaki görevlerindendir.

Eyle tedbîr-i umûr-ı beytin

Gör tamâmıyla kusûr-ı beytin (b. 959)

Muntazam olmalıdır hâne hemîn

Beyt-i şâir gibi tâ ola metîn (b. 960)

...

Muntazam olmadığıçün ahvâlin

Dâimâ tesviye eyle hâlin (b. 965)

Masrafın uyduragör îrâde

Tâ ki gamdan olasın âzâde (b. 966)

Lîk evlâd ü ıyâli koma ac

Eyleme gayriye aslâ muhtâc (b. 967)

İmtinân itme ıyâle hazer it

Rahm ü şefkat ile hüsn-i nazar it (b. 969)

Mâ-hasal dâ'iren olsun mazbut

Hâneni eyle nizâma merbût

(b. 971)

Türk-İslam eserlerinden *Lutfiyye* ve *Hayriyye*'de evlilikle ilgili bu öğütler dinî ve toplumsal temel esas alınarak verilmiştir. Kız çocuğu kötü bir şeye sebep, erkek çocuğunun ise lütuf olarak nitelendirilmesi kadın-erkek arasındaki bu ayrımın daha çocukken başladığını belirtir; fakat *Emile*'de çocuklukta kadın ve erkek arasında kesinlikle bir fark olmadığı vurgulanır. Büyüdükçe ortaya çıkan sadece görev farklılıklarıdır; ancak bu eserlerimizde bu görevlerden pek bahsedilmez. *Lutfiyye*'de kadının ev bark düzeninde ve çocukların eğitiminde görevli olduğu bir cümle ile belirtilir. Kadının erkeğin işlerine karıştırılmaması, fazla ruhsat sahibi olmaması gerektiğinin vurgulanması bize Osmanlı yaşamında kadının erkekten hep geride olduğunu gösterir. Aslında *Emile*'de kadının erkeğe itaatinin savunulması da bundan pek farklı değildir. Ancak Doğu eserlerinde sadece erkek cephesinden anlatılan bu fikir, *Emile*'de nedenleriyle, sonuçlarıyla verilerek kadın-erkek ilişkisi bağlamında gözler önüne serilmiştir. Dolayısıyla daha mantıklı bir nitelik kazanmıştır.

Emile'deki evlilikle ilgili unsurlar, 5. kitapta yani Emile 20 yaşına girdiğinde söz konusu olmaya başlar. Bu dönem artık onun için kendine uygun bir eş seçme ve hayatını birleştirme dönemidir. Kişiliğini ve gelişimini tamamlayan Emile için uygun eş Sophie'den başkası değildir. Sophie ile ilgili bölüm "kadın" bahsinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Rousseau evlilikle ilgili görüşlerinin temelini yine ortaya attığı doğal eğitimden almıştır. Bunun yanında döneminin toplumsal yapısı hakkında ara ara eleştirel gözle de olsa bilgiler verecektir.

Rousseau, evlilik için hangi insanların birbirine uygun olup olmadığını anlatarak sözlerine başlar. Yabanıl yaşamdaki doğal insanla uygar yaşamdaki doğal insanı birbirine karıştırmamak gerekir. Birincisindeki bütün kadın ve erkekler ilkel ve ortak yaşam biçimini benimsediklerinden birbirine uygundur. Ancak ikincisinde her karakter kendini doğallığın yanında aldığı eğitimle de şekillendirdiğinden bu iki insanı tanıştırmak ve birbiriyle uyumuna bakmak gerekir. Öyle ki sadece toplumsal koşulların uyması insanların mutlu olması için yeterli olmayacaktır. Evlilikte

koşulların eşit olması illa gerekli değildir; ancak eşitliğin olması diğer koşullarla birleştiğinde evliliğin değerini çok fazla artıracaktır. Bu koşullardan biri erkeğin aile reisliği kavramı ve kadının erkeğe itaati yasadır. Bunlar doğanın gereği olduğundan bozulmaması gerekir. Bu yüzden erkeğin kendi sınıfından veya kendinden aşağıdaki bir kadınla evlenmesi daha uygundur. Çünkü erkek emreden, kadınsa emredeni yöneten taraftır. Ancak kadının yönetim erkeğin aile reisliğini sarsıntıya uğratacak şekilde olmamalıdır. Yoksa sefalet, rezalet ve onursuzluklar kendini göstermeye başlar. “Düşünen insan” diye nitelenen eğitilmiş bir erkek için uygun eş aynı şekilde eğitilmiş bir kadındır. Ancak bu kadın da aile reisliğine soyunmayan, kadınlık görevlerine ihmal etmeyen ve kendini beğenmeyen bir kadın olmalıdır (Rousseau, 2009: 717-721).

Tam burada Rousseau'nun çelişkili görünen şu ifadeleri dikkat çeker. Bir yandan “Düşünce alışkanlığı olmayan bir kadın çocuklarını nasıl yetiştirecektir?” (Rousseau, 2009: 720) derken bir yandan da “Dünyada aklı başında erkekler oldukça her okumuş yazmış kız yaşamı boyunca kız kalmaya mahkumdur.” (Rousseau, 2009: 721) der. Çelişkili görünen bu ifade aslında gayet açıktır. Şöyle ki kitabın genelindeki Rousseau'ya bakıldığında aslında kadınların eğitimini kendi görevleri için kullanmalarını savunan bir adamın olduğunu görürüz.

Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde de buna benzer çelişkili ifadeler dikkat çekmişti. Rousseau, ilk okunuşta çelişki gibi görünen bu durumun izahını yaparak gerçek fikrini açıkça ortaya koymuştur; ancak Nâbî'nin de demek istediğinin buna yakın bir şey olduğunu düşünmemize karşın Nâbî'nin Rousseau gibi ifadelerinin izahını yapmadığını görmekteyiz. *Hayriyye* ile *Emile*'de yer alan ortak bir ifade vardır: her şeyde orta yolu tercih. Eş seçiminin güzelliğinde dile gelse de genelleştirilerek ifade edilir *Emile*'de. *Hayriyye*'de ise sık sık vurgulanmıştır bu orta insan. Ancak 1703 ve 1762'de yazılan bu kitaplar arasında çok az bir zaman dilimi olmasına ve aynı “orta yollu olma” ifadesi kullanılmasına rağmen farklı çocuk profilleri çizilir. Hayri için pasif, topluma kapalı, dinî inanışlarına yönelmiş bir tip; Emile içinse aktif, ergenlikten sonra topluma açık, her şeye düşünmeyle ulaşmaya çalışan bir tip çizilmiştir. Bunun yanında *Lutfiyye*'de belirtilen kadının çocukları yetiştirmede ve

evin düzeninde görevli olduğu fikri *Emile*'de de aynı şekilde ifade edilir ki bu kadına doğanın verdiği bir görevdir zaten. Doğu ile Batı eserleri arasında bunun gibi benzerliklerin bulunmasının eserlerin genel zihniyetinin de benzer olduğu fikrini doğurmadığını görmekteyiz. Özellikle de aynı ifade edilen şeylerde dahi bunun dayandırıldığı kaynağın farklı olduğunu görürüz. Doğu-İslam eserlerinin temelini büyük oranda din ve toplum oluştururken *Emile*'inkini ise doğa yani yaratılış oluşturmaktadır.

Ayıp

Hayriyye'de toplumsal değerlerin ön planda tutularak ifade edildiği “ayıplama” tabiri, kötü, fitneci, fesat, cimri kimseler için kullanılır.

Hay için açmaya bir zerre dehen

Eyleyen mekr ile ikât-ı fiten (b. 636)

Kendi akrân arasında mezmûm

Kârı hayr u bereketden mahrûm (b. 637)

Kesb ü tahsîli olur bed-nâmî

Çam u mihnetle geçer eyyâmî (b. 638)

Lutfiyye'de oğul Lutfullah'a başkalarının ayıplarını ortaya çıkarmanın kötü bir davranış olduğu belirtilir. Hz. Mevlana'nın “Kusurları örtmede gece gibi ol.” sözüyle anlatılmak istenenle paralel şekilde kendini her şeyden arınmış görmeme, kimsenin ayıplarını araştırmama, azası eksik olanlarla alay etmeme konusunda öğütler verilir. İslamiyet'in esas alınmasıyla verilen bu öğütler, kişinin kendisi ve çevresi için de olumlu bir yaşam sürmesi için gerekli şeylerden biridir. Bunun yanında eserde toplumun insanları musiki söylemede, kulaktan dolma bilgilerle yetinmede, şiirde ve muammada ayıpladığı belirtilmiştir. İlk iki konuda toplumla Sümbülzâde Vehbî, diğer iki fikirde de kendi fikrini ortaya koymuştur.

- Lîk sen eyler isen meyl ü heves
Dâ'irende işidince herkes (b. 265)
- Çelebi ehl-i hevâdur dirler
Mâ'il-i zevk ü safâdur dirler (b. 266)
- Çünkü ahvâl-i zamandur ma'lûm
Cümle indinde olursun mezmûm (b. 267)
- Gayrı yirde bulıcak gûş eyle
Gam-ı eyyâmı ferâmûş eyle (b. 268)
- Bilmeyüp hâl-i cihânı bî-reyb
Kıssahânlardan işitmekdür ayb (b. 278)
- Şu'arâ tâli'idür sehmü'l-gayb
Şi're ta'n eylemedür gâyet ayb (b. 297)
- Mülk-i Îrân'da begâyet makbul
Bilmeyen şâir olur pek medhûl (b. 298)
- Olma câsûs-ı uyûb-ı âlem
Herkesin hâline Allah a'lem (b. 495)
- El-hazer kimseyi itme ta'yîb
Gelmesün başına ol ayb-i acîb (b. 496)
- Ayb dîgerden idüp gazz-ı basar
Kendü aybın görür ashâb-ı nazar (b. 498)

Özellikle *Lutfiyye*'de insanın üzerinde baskın bir şekilde gördüğümüz toplum, *Emile*'de kişinin önüne hiçbir zaman geçmez. Çünkü *Emile*, kendine yeterli bir insan olarak yetiştirilmiştir. Dolayısıyla kendi dışındaki kişilerin ne dediğini ve ne yaptığını asla önemsemez. Bireysel eğitimle kendine has düşünmeye alıştırılmıştır. Doğu-Batı arasındaki aynı yüzyıla ait eğitimlerin birinde toplumun diğerinde ise bireyin esas alınması bir hayli dikkat çekicidir ve aradaki zihniyet farkını ayan beyan ortaya koymaktadır. Doğu toplumu hala eski sistemde direnirken Batı'da yeni sistemin izlerinin çoktan belirginleşmeye başladığını görürüz. İşte böylece aydınlanmayla Doğu toplumlarının önüne geçmeye başlayan Avrupa'nın temelleri de atılmaya başlanmıştır.

Meslek

Hayriyye'de Nâbî'nin bazı mesleklerle ilgili oğluna bilgi verdiğini görüyoruz. Harmancılıkla ilgili bir şekilde yulaf veya ekmeğine sahip olacağından yulaf ekmemesini; tarlasını başkasına ektirmemesini, yeteri kadar ekmeği geldiği sürece bu işlerle fazlaca uğraşmamasını dile getirir. Oysaki bölümün başında insanın ongun olmak için ziraatla uğraşmasından daha iyi bir şey olmadığını belirtmişti. Tarla ekmesi ve başkasına ektirmesi halinde doğacak sonuçlar gözler önüne serilir. Eleştirel bir dille halkın bu durumu kullanmaya meyilli oluşu ve dalavere yapışı ifade edilir. Tarla ekip biçme doğanın mükemmel dengesi ve dönüşümü sayesinde gerçekleşir ki yer ile gök, gece ile seher, hava ile su aslında hep birbirine bitişiktir, birbirini tamamlar. Bu yaratılanlar bizi Allah'ın kudretine bir kez daha hayran bırakıp ibret almamıza vesile olmalıdır. İbret alan insan zaten bu hikmetlerin sırrına zamanla erecektir.

Ömrde olmak için berhurdâr

Olmaya hiç ziraât gibi kâr

(b. 1064)

Zer'dur âlet-i tahsîl-i ni'am

Evvelîn kâr-ı cenâb-ı Âdem

(b. 1065)

...

İtme zer'-ı ulafa ömri telef

Bulınur kısmet olan nân u ulaf (b. 1086)

Zâri'un ayağı pâyende gerek

Gözi yerde eli hemyânda gerek (b. 1087)

Kendü destiyle eken hayr görür

Ğayra ekdürse anı ğayr görür (b. 1088)

İstikâmetlü mürâbi' yokdur

Hâin istersen eger pek çokdur (b. 1089)

...

Çiftligün dahı meâli yokdur

Masrafi fâidesinden çokdur (b. 1103)

Olur içinde idersen mesken

Iyş u mihnet karışık bir hirmen (b. 1104)

Çifligün hazm olunur mı nânı

Şekl-i insânı ider dihkâni (b. 1105)

Nâbiharmancılıkla ilgili bu görüşlerinin yanında devlet kurumlarındaki paşalık, komutanlık (kazasker), kadılık, müderrislik mesleklerinden, vakıf işlerinden ve fetva verilecek işlerden uzak durulmasını tembihler. Çünkü bu meslekler, Hayri'yi babasının ideal tipi "orta insan"dan uzaklaştıracaktır. Üstelik bu mesleklerde Nâbi'nin ağır şekilde eleştirdiği rüşvet, güvensizlik, adam kayırmaca, adaletsizlik gibi birçok ahlakdışı davranış söz konusudur. Nâbi'nin kesinlikle onaylamadığı ve bu davranışları içeren bu meslekleri oğluna tavsiye etmesi elbette düşünülemez. Bu mesleklerden divan efendiliği yani memurluğu tavsiye eder ki bu meslek onun rahat

“orta insan” tipine son derece uygundur. Özellikle divan kâtipliği hem en hürmetlisi ve en seçkini hem de en kolayı ve en paralıdır. Kâtiplik için kişinin akıllı, anlayışlı, bilgili, edepli, ağırbaşlı, yumuşak huylu olması gerekir. Sadrazamın bile saygısını gören bu makam, bir insan için olabilecek en rahat ve emniyetli meslektir.

Olma rehberde-i tadrîs ü kazâ

Kadıasker de olursan farazâ (b. 1340)

Sanma zinhâr anı râhatlı tarîk

Emn ü âsâyişi yokdur tahkîk (b. 1341)

...

Bilürüm ehli degülsün ammâ

Olma cûyâ-yı tarîk-ı umenâ (b. 1363)

Mâl-ı mîrîye karışma zinhar

Eyleme ıyşuna mîrîyi medâr (b. 1364)

...

Ben emînüm diyü hiç olma emîn

Kim sayar mîrîyi itsen de yemîn (b. 1368)

Tevliyet cânibine meyl itme

Hâneni pâ-zede-i seyl itme (b. 1369)

Eyleme mâlını vakfun itlâf

Girmesün ceybüne mâl-ı evkâf b. (1370)

...

İncizâb üzre ise mansıba cân

Hak vire olasın ehl-i dîvân (b. 1375)

Görmedüm ben hele bu devletde

Hâcelikler kadâm râhatda (b. 1376)

Cümlenün mu'teber ü âsânı

Mansıb-ı hâcegi-i dîvânî (b. 1377)

Hâcelikden biri olursa nasîb

Sür rûûsı gözüne itme şekîb (b. 1378)

...

Hak virürse olasın ehl-i kalem

Hâcelikden diyânetle alem (b. 1390)

Mesleklerle ilgili bu bölüme çocuk eğitimi açısından baktığımızda yine İslamiyet'in ve Türk toplumunun izlerini görmekteyiz. Dinin etkisi diğerlerinde olduğu gibi şükür, ibret noktasında; toplumun etkisi ise Nâbî'nin döneminin bazı mesleklerini eleştirdiği kısımlarda karşımıza çıkıyor. Önceki bölümlerde sık sık karşımıza çıkan "orta insan" tipi, şairin Hayri'ye kendisini doyurduğu sürece fazladan tarla ekmeyle veya ektirmeyle uğraşmamasını, unvana fazla meyletmemesini söylediği kısımlarda karşımıza çıkar. Mal mülk sahibi olmakta kendine yetenle yetinmek, başkasına ve başka işlere gerekmedikçe el atmamak bahisleri bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Şair, 1100. beyitte "Sen hele ehli degülsin hazer it" diyerek meslek kısıtlamasını da belirtmiştir.

Lutfiyye'de ise mesleklerle ilgili sekizi müstakil olmak üzere çok sayıda bölüm yer almaktadır. Bu bölümlerde ve eserin genelinde vakıf işleri, vergi memurluğu, ulemalık, hocalık, esnafılık, kuşçuluk, çiçekçilik, paşalık, kadılık gibi meslekler yer almaktadır. Bir mesleğin şerefi şanı o mesleği yapanın kişiliğindedir. Önemli olan

insanın unvanı değil; kendisine verilen nimeti rahat yiyebileceği,içine sindirip doğru yapabileceği bir meslek sahibi olmasıdır. Bu bakıştan hareketle bu mesleklerin dönemindeki gidişatlarıyla ilgili oğul Lutfullah'a bilgiler verilir. Lutfullah, vakıf işlerine, vergi memurluğuna, kadılığa, paşalığa, hocalığa, çiçekçiliğe, kuşçuluğa, esnaflığave dahi devlet kurumlarındaki birçok işe rağbet etmemelidir. Çünkü bir çalışan ne vakfî kuranın isteklerini tam olarak yerine getirebilir ne de muhtaçların gönüllerini eder. Dönemin vakıfçıları ve vergi memurları, kendi cebini dolduran, pis işlerle uğraşan ve ahiretlerini de azap içinde bırakan nasipsiz kişilerdir

Dahi olma mütevellî câbî

Behre-mend olmaz anın erbâbı (b. 714)

Vâkıfın şartını îfâ idemez

Cihet erbâbını ırzâ idemez (b. 715)

...

Sümbülzâde Vehbî Nâbî'nin her mesleğin üstünde gördüğü hocalık mesleğinin, artık kendi devrinde (18. yüzyılda) gerçek olmadığını ifade eder. Hocaların gittikçe sayılarının artması onların değer kaybetmesine ve hor görülmesine temel sebebi oluşturmaktadır.

Hâcegânlık imiş evvel Nâbî

Şimdi sedd eylediler ol bâbı (b. 785)

Kesreti mâni' olup izzetine

Sebeb oldı çoğunun zilletine (b. 786)

Sadaka mansıbı ehl-i sâ'il

Sâhib-ikbâli de zıll-ı zâil (b. 787)

Ekseri dâiresin besleyemez

Defteri olsa da çalıp yiyemez (b. 788)

...

Bunun dışında hocalar, sarık ve cübbeyle gösteriş yapıp borçların içinde yüzer, feleğin oyunuyla Nakşibendilik yolunu seçer, dualar eder, bahtı için falcılara fal açtırır, tavla, satranç gibi oyunlarda medet arar. O Horasanî başlığı kendisi de giyen Sümbülzâde Vehbî ancak tez elden çıkarmıştır.

Ol Horâsânî büyük âfetdür

Sanma kim baş çekecek sıkletdür (b. 816)

Ez-kazâ uğradı başım derde

Çok zaman ben de götürdüm serde (b. 817)

Murg-i câna idüp Allah imdâd

O kafesden beni itdi âzâd (b. 818)

Sümbülzâde Vehbî'ye göre dönemin esnafı sahte parayla, tüccarı ise türlü dolaplarla uğraşır. Akılları Yahudi akli gibi çalışan bu esnaflar, bütün çabasını hile yapmaya, müşteriye kandırmaya ve kazıklamaya harcar. Bazıları da dükkânını besmelesiz açmayarak, belinden misvakını düşürmeyerek, yeşil cübbesini çıkarmayarak din kisvesi altında dolaşır. Hiçbir zaman iflah olmaz bu tip esnaftan mümkün olduğunca uzak durmak, veresiye mal almamak ve alışverişten anlamak gerekir, zira kazıklanmak pek kötü bir iştir.

Ba'zı esnâf ider ammâ râhat

Hiç çekilmez hele züll-i hîrfet (b. 864)

Yokdur anlarda muazzez bir ferd

Çün yiğitbaşları başnâmerd (b. 865)

Nicesi nakd-i hiyel sarrâfi

Nicesi olmuş ağız haffâfi (b. 866)

Hâcegîler de acâ'ib dolâb

Açdılar halkı dolandırmağa bâb (b. 867)

Sıf-ı esnâfda yokdur insâf

Ya'ni nâdir bulunur sînesi sâf (b. 868)

İderek hîleye sarf-ı mechûd

Anların akli olur akl-ı Yehûd (b. 869)

...

Gabn-ı fâhiş hele pek mûhişdür

Bilmek alışverişin çok işdür (b. 899)

Bil hesâbın çeker isen de ta'ab

Kim tagarrür olur iflâsa sebeb (b. 900)

Kullanan ayşî için akl-ı ma'âş

Çekmeye dank-ı ma'îşetle telâş (b. 901)

Tutup kafese kapadığı kuşları aç bırakmayan; ama kendi yavrularını aç bırakan, sıkıntıdan uzak birçok şehirli vardır ki kuşçuluk gibi boş işlerle uğraşır. Aynı şekilde çiçekçilik mesleği de öyledir. Lutfullahbahçıvanların işine el atmak yerine gül bahçesine çıkıp orada katbekat açan güllerde Allah'ın yaratıcılığını görmeli ve Sümbülzâde ailesine yakışır şekilde bir irfan gülü olmalıdır.

- Abese olma hazer kıl meşgûl
- Senden ancak budur işte me'mûl (b. 1124)
- Bulunur nice hevâyî şehri
- Çekmemiş derd ü belâ-yı dehri (b. 1125)
- Gözi bağılu kuşa benzer ekser
- Murg-ı aklın uçurup kuş besler (b. 1126)
- ...
- Dikmege sökmege aklın virmiş
- Sanasın ka'r-ı zemîne girmiş (b. 1142)
- Bâğbân kârıdur o kendüni çek
- Dimesünler sana kim bu çiçek (b. 1143)
- Dehenin kılma soğan bahsine bâz
- İtmesünler sana bin dürlü piyâz (b. 1144)
- Nevbahâr olsa çıkup gülzâra
- Kıl temâşâ açılan ezhâra (b. 1145)
- Sun'-i Bârî'ye be-vech-i dikkat
- Sünbül ü gülleri seyr it kat kat (b. 1146)
- Bâğ-ı irfânda şgnbül olagör
- Sen ol gülşende açıl gül olagör (b. 1147)

Diyeler işte bu Sünbülzâde

Tâze güldür çemen-i ecdâde

(b. 1148)

Paşalık, kadılık gibi mesleklerde rüşvet, adaletsizlik, adam kayırmaca boy gösterir. 18. yüzyıl için devlet işlerinden en çabuk ulaşılan meslek ulemalıktır. Bunlar zaman zaman taşraya yollansa da hemen geri getirilir. Her ne kadar ilim adamları tevazu sahipleri olduğundan kendilerinden “fakir” diye bahsetseler de aslında çok kıymete şayandırlar. Ancak Osmanlıda artık âlimlere eskisi gibi değer verilmemektedir. Sünbülzâde Vehbî Meslek değiştirmekle ilgili bizzat kendi hayatından örnek vermiştir. Her ne kadar yeni sahip olduğu meslek eskisi gibi devlette itibarlı bir meslek olsa da onu sıkıntılara düşürmüş, eski mesleğine kavuşana kadar rahat ettirmemiştir. Bundan hareketle de oğluna meslek değiştirmeye hiçbir zaman meyletmemesini öğütler.

Olma tebdîl-i tarîke mâ'il

Meymenet yokdur olursun sâ'il

(b. 775)

...

Mûsil-i râhat olur nev-ummâ

Kaldı devletde tarîk-i ulemâ

(b. 779)

Nakş-ı imzâlarıdur gerçi fakîr

Yine ammâ olunurlar tevkîr

(b. 780)

İlme ta'zîm ile Âl-i Osmân

Anların cânına çün virdi emân

(b. 781)

Pîrlikde bulur ammâ devlet

Lahde varıncaya dekdür râhat

(b. 782)

...

Sümbülzâde Vehbîbu mesleklerin döneminde hiç de hakkıyla yapılmadığını, düzenbazlık, rüşvet ve haksızlığın kol gezdiğini ağır beyitlerle eleştirerek ifade eder. İlimin kıymetinin bilinmediğinden, dinin kullanıldığından ve devletin birçok kurumunda ve toplumda meydana gelen yozlaşmalardan dem vuran Sümbülzâde Vehbî, Nâbî'nin 17. yüzyılda söylediklerini 18. yüzyılda tekrar etmiştir adeta. Bunun yanında bu eserde ait farklı bir yan gözümüze çarpar. Kuşçulukla ilgili bölümde üç beyitte “akıl” kelimesi “akıl kuşu, akıl tanesi ve akli kaçmak” şeklinde kullanılır. Havai ve boş işlerle uğraşanları anlatmakta kullanılan bu ifadelerin kalıp halinde olması, Türk milletinin “akıl” kavramına verdiği değeri gösterir. Ayrıca dönemin aydınlanma çağına tekabül etmesi de bu tabirlerin kullanılması için bir tesadüf olmasa gerek. Eserde yer alan mesleklerle ilgili öğütlerde diğer birçok bölümde olduğu gibi toplumsal değerler esas alınmıştır.

Toplumsal bir insan için çalışmak kaçınılmazdır. Tembel bir yurttaş dolandırıcıdır. Bu yüzden Emile'in de kendisine uygun bir meslek seçmesi gerekir. Emile hangi mesleği yaparsa yapsın zenginlikten önce bu meslek onurlu ve yararlı olmalıdır. Bu meslek talihten ve insanlıktan uzak bir zanaat olmalıdır ki kimseye bağlı olmasın. Her ne kadar alışkanlıkla ve kas hareketiyle yapılan iş tavsiye edilse de otomat gibi elle sürekli aynı işlerin yapıldığı çorapçılık, dokumacılık, taş yontuculuğu gibi meslekler tavsiye edilmez. Locke'un önerisinin aksine Rousseau *Emile*'in nakkaş, oyacı, vernikçi, tiyatrocü, müzikçi, kitapçı olmasını da istemez. Şair olacağına kunduracı olmasını, porselen çiçek ustası olacağına ise yollara kaldırım döşemesini tercih eder. İnsanın ellerinin ve zihninin sırayla birbirini dinlendirerek çalışmasıyla insan kendinin de üstüne çıkar. Eserde tarımcılık, demircilik, inşaatçılık, avcılık, marangozluk, nakkaşlık, kunduracılık, dokumacılık, çorapçılık gibi mesleklerin üzerinde durulmuştur. Bunlardan istenen özelliklere uygun olanlardan tarımcılığı Emile, daha 10 yaşlarındayken tecrübe etmiştir. Bir süre sonra rutinleşen bu meslek yeterli olmayacaktır. Avcılıksa insanı vahşileştiren bir meslektir. Rousseau'ya göre ona en uygun meslek marangozluktur. Çünkü bu meslek temiz, yararlı, evde yapılabilen, insanlardan bağımsız, bedeni yeterince çalıştıran, ustalık ve

aynı zamanda zevk, zarafet gerektiren bir meslektir. Gençlerin yaşına yetişkinlerince cinsiyetlerine göre meslekler seçilmelidir. Bu bağlamda mantık, ilahiyat, pozitif bilimler kadınlar için uygun alan olmamakla beraber, terzi gibi dikiş, dantel işleri kadınlar için gayet uygundur (Rousseau, 2009: 355, 366-379, 573, 574).

Rousseau'nun meslekleri irdelediği bölümün çoğunlukla 12-15 yaşları arası dönemin anlatıldığı 3. kitap olması bir tesadüf olmasa gerek. Yaşına uygun hareket edebileceği ve zanaatlara elinin yatkınlık kazanabileceği dönemdir. Rousseau'nun da değişik mesleklerle ilgili yaptığı bu açıklamaları Doğu-İslam eserleri ile mukayese edersek tarımcılığa, devlet memurluklarına, avcılığa bakışın neredeyse birebir aynı olduğunu görürüz. Osmanlı toplumunda eleştirilen düzeni bozulmuş devlet kurumları Avrupa, Fransa'da da vardır. Tarımcılığın ve zanaatlerin kıymetli olması da ortaktır. Ayrıca *Emile*'de Sophie'ye dönük mesleki bilgilerin verilmesi de diğerlerinde olmayan bir özelliktir. *Emile*'de dikkat çeken bir unsur da Osmanlı padişahlarının mutlaka bir zanaatının olmasıdır. Yapılan bu işin değil de yapan kişinin ön plana çıkması Rousseau'nun eleştirilerine maruz kalan bir durumdur. Rousseau seçeceği meslekte zenginlik aramayacak, zihinden çok bedenini çalışmasını isteyecektir. Bu düşünce de her geçen gün makineleşmenin arttığı çağımıza uygun bir düşünce değildir.

İdarecilik

İtme a'yânlığa zinhâr heves

Evsatu'n-nâs ol o devlet sana bes

(b. 737)

Şeklindeki öğütleri ile idarecilikle ilgili bahse giriş yapan Nâbî, devam eden beyitlerde oğluna neden “orta halli insan olma” yolunu öğütlediğini açıklamaya çalışır. Bu “orta hal”, idareciliğe soyunmama hatta heves dahi etmemedir. Çünkü döneminde idarecilerin tavrı ve halkın idarecilere bakışı oldukça olumsuzdur. Bu olumsuzlukları ayrıntılı bir şekilde eleştirel bir tavırla şöyle açıklar: İdareci ne kadar iyi olursa olsun onun yaptığı işleri hem halk hem de diğer idareciler haset ve kıskançlıkla beğenmez, yapılan her kötü muameleyi ondan bilir. Zaten iyi bir insanın idareci olması zordur. Çünkü idarecilikte artık iyilik değil, para, çıkar ön plandadır.

Parayla iş yapan memurlar, halkı gammazlayarak ün sahibi ve böylece kendince “iyi idareci” olur. Böyle günaha girerek yapılan işlerde ancak hayâsız ve edepsiz olmak gerekir. Devrin öyle âlimleri vardır ki bunlar, halkı kadıya, paşaya yaranmak; makam sahibi olabilmek için satarlar. Bazıları idarecilere komşularını, dostlarını dövdürterek mallarını zorla ellerinden alma yoluna giderler. Aldıkları malın birazını idareciye verir, böylece bir makama yerleşirler. Bu yerleştikleri makamda etraflarında kendilerinin eteğini öptürecek birkaç kişi bulur ve devlet ulularından olduk sanırlar. Etrafindakilere kötü muamele eden bu tipler, ismini daha yüksek mevkidekiler duysun ve daha iyi yerlere oturtsun diye kendilerinebirden çeki düzen verirler. Hasbelkader yüksek mevkilere yavaş yavaş çıkararak mahkemelere, divanlara kadar girerler. Buraya kadar gelince gözlerini kaplayan en yükseğe çıkma hırsıyla önündekileri tek tek idama sürüklerler. Kendi kişisel çıkarları için namuslu insanların hayatıyla oynamaktan asla geri durmayan bunların dileği herkese sözünü dinletmek ve herkesi kendine itibar ettirmektir. Bu düşüncelerde olanlar birbirlerine mecbur olarak katlanır. Ancak hepsi ilk fırsatta diğerinin kanını içmeğe hazırdır. Bu hırsla sadrazamlığa yükselenler bitene kadar her türlü zulme ve sıkıntıya halkı mecbur ederler. Devlet kurumları onun istediği gibi yürür, ondan habersiz hiçbir şey tatbikata geçemez, onun elini eteğini öpmeyen hemen cezasını görür. Sattıkları mallarda hile, belirledikleri vergilerde hep insafsızlık vardır. Elbette böylelerinin günü dolacak ve işlediklerinin cezalarını alacaklar, o güne kadar ellerine geçirdikleri ne varsa hepsini kaybedeceklerdir. Durumları ve yaşları ölüme yakın olmayanlar sürgüne veya bir kaleye gönderilir ve orada öylece oturmaya mahkûm edilirler. Masum insanların gözyaşları onların zamanında yaşadığı ikbali hepten viraneye çevirir.

Olmağa merci-i erbâb-ı umûr

İbtidâ lâzım olur terk-i huzûr

(b. 738)

Hem vilâyetlü ider reşk ü hased

Hem düşer kasduna hukkâm-ı beled

(b. 739)

- Ene kadar eylügen sa'y itsen sen
Zulm-ı hukkâmı bilürler senden (b. 740)
- Eyü nâmıyla düşersin dâme
Eyü âdem yaramaz hükkâme (b. 741)
- Akçadur matlabı hep hukkâmun
N'eylesün merhametin imânun (b. 742)
- ...
- Olsa a'yânlığa her kim âzim
Bî-hayâ bî-edeb olmak lâzım (b. 756)
- Kesb-i şân için ider çok ulemâ
Halkı paşa ile kadıya fedâ (b. 757)
- ...

Nâbî, on sayfalık bu olumsuz idareci görüntüsünden bahsettikten sonra gerçek anlamda “memleketin ileri gelenlerinden de, az da olsa, bahseder. Bunlar ya babadan yadigâr ya da atalarından vakıf malların kira veya mahsul gelirleriyle geçinen kişilerdir. Mecbur olmadıkça yerinden çıkmaz, idarecilerini görmez, görmeye mecbur kaldığında ise sadece yüzlerine gülmekle yetinirler.

- Mu'tedilce nice ırz ehli de var
Ki dinür ana da a'yân-ı diyâr (b. 812)
- Kendü hâlinde karışmaz bir işe
Salmaz âzâde başın teşvîşe (b. 813)

- Müteayyin ana vech-i îrâd
 Ya peder mülki ya vakf-ı ecdâd (b. 814)
- Ya icârât ya mahsûl-i akar
 Vech-i râhatdan olur rûzî-hâr (b. 815)
- Ayda ya yılda görür hukkâmı
 Zevk ü râhatla geçer eyyâmı (b. 816)
- ...
- Sen çalış kim olasın anlardan
 Çekme ayândan olan diyü mihen (b. 823)
- Mülhak olma hazer it a'yâna
 Varma hiç mahkeme vü dîvâna (b. 824)
- Çıkma aylarca der-i hânenden
 Taşra mey eyleme kâşânenden (b. 825)
- Al kitâbun ele setr eyle derün
 Olmasun hâric-i derden haberün (b. 826)
- Okı târîh ü hikâyât u kasas
 Virür insâna mezâyâ-yı hasas (b. 827)
- Açma söz kadı ile paşadan
 Sana lâzım degül ol gûne suhan (b. 829)

Meclisünde biri alursa dile

Anı iskâta çalış san'at ile (b. 830)

İtmesün ömr güzer laklak ile

Halkdan kendün uğurla sakla (b. 831)

Kâni' ol dağdağaya olma karîn

Nân-ı huşk ile geçin tek ol emîn (b. 832)

Âdeme lâzım olan râhatdur

Ko disünler sana bî-himmetdür (b. 833)

Toplumdaki kendince iyi-kötü idareci, memur tiplerini bu şekilde bir mukayese dâhilinde veren Nâbî, insanların bunlara bakışını da eleştirir.Çünkü halk her durumda idarecilere olumsuz bakar, “memleketin ileri geleni” sıfatlı “iyi” idarecilere dahi “hiç işe güce yaramaz, himmetsiz, korkak, gayretsiz” gibi birtakım benzetmelerde bulunur. Ancak Nâbî halkın bu kötü benzetmelerine karşın bu iyi tipleri tasvip eder ki bu da zaten Nâbî'nin baştan beri öğütlediği “orta halli insan” tipini tamamlar şekildedir. Tabir-i caizse etliye sütlüye karışmayan bu durağan ve rahat insan tipi onun için zaten olması gerektir. Bu tip, mahkeme ve divana gerekli olmadıkça uğramaz; dış dünyayla iletişimini keser; mecliste kadı ve paşa ile ilgili mevzularda konuşmaz; konuşanları da susturur; “himmetsiz” demesine karşın kendi rahatını, emniyetini düşünür.

Sümbülzâde Vehbî'nin idarecilikle ilgili öğütlerini üç farklı başlık altında topladığını görürüz. *Der-Adem-i Âsâyiş-i Ehl-i Câh*, *Der-İdbârân-ı Devlet* ve *Der-Terk-i Unvân u Hazm-ı Devlet* başlıklarıdır bunlar. Makam sahipleri, bir yandan kimseyi memnun edememe diğer yandan azledilme korkusu ile uğraşır. İster işini yaparken haysiyetini, namusunu ve şanını koruyup her zaman hakkıyla yapsın ister yapmasın dönemin gaddar insanlarıncâ çok ağır şekilde eleştirilir. Bu sebepten mevki sahipleri kıskanılmamalı, yüce makamlara meyledilmemeli, unvanın güzelliğine

kapılmamalı ve yaşamda her şeyin orta hallisi seçilmelidir. Bir de bunun tam zıttıyani makama oturunca kendini çok yükseklerde gören, devlet işini ahbablarının meclislerine iştirak etmeyip sefih kişilerle oturup kalkmak sananlar vardır. Baş beladan kurtulmayan bu tipler, istediği makama gelemediğinden o makamdakileri kıskanarak sürekli eleştirir. Ki bunlar işleri kuru sözden ibaret, bozguncu, rüşvetçi, düşüncesi bozuk, kendilerini çok kıymetli görerek kimseleri beğenmeyen insanlardır. Oysaki insan, yaptığı işi mevki sahibi olmak için değil; yiyeceği nimetin helalinden olması için dürüstçe yapmalıdır.

Bulnür nice baĝîz-i âlem

Bî-sebeb düşmen-i erbâb-ı ni'am (b. 439)

Tâk-ı ikbâlden olmuş düşkün

Geçinür devlete gûyâ küskün (b. 440)

Eline dâmen-i devletr girmez

Kabza-i şevkine fırsat girmez (b. 441)

Tesliyet virmeğiçün sînesine

Çâre ümmîdi ile kînesine (b. 442)

Evvelâ başlayup âh u vâha

Ta'n ider zümre-i ehl-i câha (b. 443)

Cümlesi ehl-i hıyânet diyerek

Kendüsin sâhib-emânet diyerek (b. 444)

Anların ya'nii beğenmez işini

Sıkılur cânı sıkar hem dişini (b. 445)

Fırsat elvirse bed-endîş ü zalûm

Sadme-i azl işle olmuş mazlûm

(b. 446)

...

Doğru yol itmeyicek Hakk tevfik

Âdemi besleyemez zâd-ı tarîk

(b. 819)

Her tarîkin şerefi zât iledür

Sanma kim raht iledür at iledür

(b. 820)

Dahi lâzımdur ola kuvvet-i baht

Şahs-ı bedbahtın olur işleri saht

(b. 821)

Hâsılı mâ'il-i unvân olma

Fikr-i şöhretle perîşân olma

(b. 822)

Ne ise hazm idegör devletini

Tâ ki râhat yiyesin ni'metini

(b. 823)

Bilesin âlem-i dâr-ı mihnet

...

Pek hatardur hazer eyle leb-i bâm

Olma hâhiş-ger-i i'lâ-yı makâm

(b. 861)

Mutavassıt ola hâl ü mâlin

Arama pek ötesin ikbâlin

(b. 862)

Nûr-ı aynım bunı fehm eyle yakîn

Olma unvâna bakup zâhir-bîn

(b. 863)

Nâbî ve Sûmbülzâde Vehbî'nin idareciliğe ilişkin öğütleri dinî ve çoğunlukla da toplumsal değerler temel alınarak verilmiştir. 17. yüzyılda *Hayriyye*'de gördüğümüz bu eleştirilen aksaklıklar, 18. yüzyılda *Lutfiyye*'de de aynı şekilde devam eder. Verilen öğütlerin de birbirinin devamı şeklinde olması söz konusudur. Öyle ki *Hayriyye*'deki orta insan tipine uygun orta halli yaşam, *Lutfiyye*'de de öğütlenmektedir. Bu orta insan, hem idarî işlerden hem de rüşvetçi, adaletsiz, yetkisini kendi çıkarları için kullanan bozuk idarecilerden mümkün olduğunca uzak durmalıdır.

İmâm Gazâli için de yapılmaması gerekenlerin üçüncüsüdür idarecilerle fazla samimi olmak (İmâm Gazâli, t.y.: 79).

Emile'de ise mesleklerle ilgili bölümde de göreceğiniz gibi idarecilikle, yüksek mevkilerle ve devlet işleriyle ilgili meslekler önerilmez. Bu tip mevkilerin bir kısmı bedavadan kazanılan miras, bir kısmı ise yaltaklanarak kazanılmıştır. Osmanlı toplumunda eleştirilen birtakım düzensizliklerden o kadar ayrıntılı olmasa da bahsedilerek eleştirilerde bulunulmuştur.²

Nasihât – Eylem

Nasihât üzerine kurulan Doğu-İslam eserlerinde doğrudan çocuğa yapması ve yapmaması gerekenleri gerek kendi hayatından kesitlerle gerekse birtakım söz ve olaylarla örneklenme ve ispatlanma yoluna gidildiğini görüyoruz. Zaten birer nasihatname olan bu eserler *Emile*'deki gibi bilimsel değil, dinî ve toplumsal açıdan değerlendirilmiştir. Amelin önemi zaman zaman vurgulandığı halde çocuğun yaparak-yaşayarak değil, öğüt verilerek eğitime çalışıldığı görülür. Yalnız *Hayriyye*'de bir yerde yaparak-yaşayarak öğrenmeye rastlanır. İlimleri öğrenmekle ilgili bahiste Nâbî, oğlu Hayri'ye öğrendikleriyle pratik yapmadıktan sonra bunun

---

² Bkz. Meslek.

hiçbir işe yaramayacağını söyler. Ancak bunların da hepsini uygulamamalıdır. Çünkü bu nazari ilimler gereksiz çekişmelere ve münasebetlere sebep olabilir. Tamamında bahsedilen “orta insan” tipine uygun bir davranış öğütlenmiştir yine. Dinî ilimlerin de dünya hayatına dönüklerinin uygulanmaması vurgulanmıştır.

Lîk âletle geçürme evkât

Bî-teammül neye yarar âlât

(b. 315)

İmâm Gazâli için yapılmaması gereken şeylerden ikincisidir vaizlik yapmak. Kişinin verdiği nasihatlere kendisinin de uyması ve nefsinin öne çıkarmaması halinde uyarı mahiyetindeki nasihatlere sıcak bakıldığı belirtilmiştir (İmâm Gazâli, t.y.: 75-78).

Nasihatle ilgili bir de *Emile*'de büyük bir yoğunluğa rastlamaktayız. Rousseau her fırsatta çocuk eğitiminde nasihatlerin hiçbir işe yaramayacağını vurgular. Çünkü çocuk yaşayarak, deneyerek öğrenir; bir başkasının anlattıklarıyla değil. Bu sebepten kendisi Emile'e nasihat etmez ve öğretmenlerin de yetiştirdikleri çocuklarda bu yolu izlemelerini tavsiye eder. Bunun için çocuğa imkân verilmeli, sabır ve anlayışla davranışının sonuçlarını görmesi sağlanmalıdır. Bu sebepten gerektiğinde çocuğun acı çekeceğini, kendini zorlayacağını ifade eder. Sürekli ahlaki öğütler, vaazlar verildiğinde çocuğun bu sözleri yanlış anlamasıyla kendi işine gelir hale çevirmesi ya da sürekli konuşan öğretmenin çocuğun fazla konuşmasıyla susması ve böylece çocukta galibiyet duygusu uyandırması olasıdır. Bu durumda artık otoritesini kaybetmiş bir öğretmenle kendi zaferini sürekli tutmaya çalışan bir öğrenciyle eğitimin devam edemeyeceği aşîkârdır. Bu sebepten öğretmen veya mürebbi, öğrencisinde olmasını istediği yönleri ona nasihat ederek değil de bizzat deneterek kazandırmalıdır. Yine öğrencisinde istediği yönleri kendisi de uygulayarak ona iyi bir örnek teşkil etmelidir (Rousseau, 2009: 192-194, 201, 208, 209, 215, 351, 458, 487-499, 504, 566, 609, 611). Rousseau'nun eğitimi ile Doğu'daki eğitimin temel farkı işte burada ifade edilenlerdir. Bunlardan kaynaklanan sonuçlar da bu iki toplumda aynı yüzyılda olmasına karşın birbirinden farklı yetişen insan tipinin nedenini ortaya koymaktadır.

Borç

Hayriyye'de Şair Nâbî, gösteriş ve süse meyledenlerin borç tuzağına düşmesinden bahsederek oğluna bu konuda öğütler verir. Borçlanmamak için stokçuluk yapmak da iyi değildir; ancak mümkün olduğunca kimseden borç alınmamalıdır. Çünkü borç insanı her geçen gün yiyip bitiren, alacaklının elinde adeta esire döndüren bir minnettir. Bir de zamane insanı kendine yalancı şahit bularak borcun üstüne faizleri kat kat eklerse durum iyice içinden çıkılmaz bir hal alır. Mahkemelerde de durum zenginin tarafından yana işler; çünkü onlar paralarıyla her şeyi kendi lehlerine çevirecek şekilde sahte belgelerle işlerini yürütürler. Şairimizin borçlar konusunda da zamane insanının düzenbazlığından, yalancılığından ve mahkemelerin rüşvet yediğinden bahsederek eleştirilerini sürdürdüğünü görüyoruz.

Gûşuna bu sözümi eyle Güher

Deynden pek sakın ey cân-ı peder (b. 710)

Âdemi deyn diger-gûn eyler

Ger Felâtun ise mecnûn eyler (b. 711)

...

Hoşdur esbâb u bisâtın satmak

Deynsüz aç ü bürehne yatmak (b. 721)

Deyne nisbetle bu bir ni'metdür

Hele da'vâcısı yok râhatdur (b. 722)

Virme bî-rehn sakın kimseye mâl

Ki olur sonra müeddî-i cidâl (b. 723)

Halkda haşyet-i Hak nâdirdür

Ketm ü inkârı hemen hâzırdur (b. 724)

Lutfiyye'de ödünç verme ve borç alma konusu müstakil bir bölümde ele alınmıştır. O da Nâbî gibi oğluna borç almaktan ve dahi ödünç vermekten sakınmasını öğütler. Borç konusunda Nâbî ile sebepleri ortak iken ödünç vermenin dostluğun bitişine dahi sebep olabileceğini söyler. Borcun insanı her zaman sıkıntı içine düşüreceği fikrinde ısrar eden Sümbülzâde Vehbî, oğlunun para kaygısıyla helak olmamasını ve rızkını Allah'tan dilemesini sözlerine ekler.

Âdemi âleme eyler rüsvâ

Bî-hayâlar ile ahz ü i'tâ (b. 730)

Eyle dâd ü sitedinde dikkat

Olma üftâde-i dâm-ı mihnet (b. 731)

Seni bîhûde dolandırmayalar

Gönlünü sonra bulandırmayalar (b. 732)

Karz-ı mukrâz muhabbetdür bil

Kâtı'-ı rişte-i ülfetdür bil (b. 733)

İtme ahbâbına dahi ikrâz

Kesmesün aranıza ol mukrâz (b. 734)

...

Sen hemân kısmetine ol kâni'

Olamaz rızkına kimse mâni' (b. 752)

Emile, kimseye hiçbir konuda maddi-manevi borçlu olmayacak, kimseden bir şey istemeyecektir. Zaten Emile 15 yaşına kadar kendi kendine yetecek şekilde yetiştirilmiştir (Rousseau, 2009: 388).

Vaat

Hayriyye'de oğul Hayri'ye kimseye yerine getiremeyeceğini şeylerin vaadini vermemesini ve vaat ettiklerini mutlaka gerçekleştirmesini öğütlenir. Bunun aksi onun kişiliği için bir kusurdur zaten.

Va'deye dest-i vefâyı bâz it

Kime va'd eyler isen incâz it (b. 506)

Zimmet ü himmete bil va'deyi deyn

Va'de hulf itmegi bil zâtuna şeyn (b. 507)

Bî-vefâ-va'de ile eyleme lâf

Bîh olur şâh-ı ma'âdâta hılâf (b. 508)

İktisâd üzre gerek ya'ni sehâ

Olmaya vâsıl-ı tavr-ı süfehâ (b. 640)

Lutfiyye'de Sümbülzâde Vehbî de vaat konusunda aynı öğütleri vermiştir. Tutulamayacak sözlerin verilmemesi insanı mahcup eder. Özellikle görevden uzaklaştırılanlar verdikleri vaatleri bir makama geldiğinde unutup verirler ki bu kişilerin vaatlerinin uzun vadede olacağını düşünmek de hatadır.

Va'd lutf eyler isen az eyle

Lîk mev'ûdını incâz eyle (b. 570)

Va'd-i arkûb değıldür mergûb

Sonra hulfıyle olursun mahcûb (b. 571)

Ba'zı zât eyleyüp izhâr-ı himem

Vakt-i azlinde ider va'd-i kerem (b. 572)

Olıcak nâ'il-i câh ü ikbâl

İder incâzını terk ü ihmâl (b. 573)

Aybdur öyle mevâid-i dürûğ

Şem'-i câhında komaz nûr-ı fûrûğ (b. 574)

Sâdikü'l-va'd olur ehl-i himmet

Şimdi ol zümrede vardur killet (b. 575)

Vaatler konusunda bu iki eser de aynı fikre sahiptir. Konuya toplumsal açıdan yaklaşılarak kişinin ahlak değerleri de göz önünde bulundurulmuştur.

Hediye

Nâbî de tokgözlülük bahsinde doğrudan hediye dememekle beraber “sana ikram eden sadık dostun olursa ve külfetsiz ikramda bulunursa” diyerek dostundan gelen hediyeleri, “sen de o dostuna karşılık ver ve onu ikram ile mükafatlandır” diyerek hediyeyle karşılık vermeyi anlatmıştır. “İkram” kelimesinin kullanıldığı bu kitaptan hediyeleşmenin toplumdaki ilişkileri ve insanlar arasındaki samimiyeti artırdığı fikrini çıkarabiliriz. Tabi bu hediye karşılık beklemeden, içten gelerek yapılmalıdır.

Yâ meger yâr-ı sadîkun ola ol

Bî-tekellûf olıcak eyle kabûl (b. 504)

Sen dahı ana mükâfât eyle

Bir atâyile mücâzât eyle (b. 505)

İmâm Gazâli de *Ey Oğul*'da yapılmaması gereken öğütlerinin dördüncüsü olarak hükümdarların hediye ve bahşişlerinin helal olduğu bilinse bile kabul edilmemesini söylemiştir (İmâm Gazâli, t.y.: 79, 80).

Konuşma

Lutfiyye'de kısa iki bölümde konuşma usulüne değinilmiştir. Şaire göre oğul Lutfullah, konuşmada oldukça dikkatli olmalı, söylemeden önce bolca düşünmeli, fazla konuşmamalı, özellikle bazı meclislerde dinleyici olmalı, kimseye kızgınlıkla hitap etmemeli ve yumuşak, tatlı sözler telaffuz etmelidir. Suratını türlü şekillerde hareket ettirerek her şeyi bilirmiş gibi konuşan, anlatacağı şeyi karmakarışık hale getiren, Arapça ve Farsça kelimeleri sık sık kullanarak kendini çok bilgili gibi gösteren, anlam bağı olmayan, basmakalıp sözleri hatalar yaparak söylerken insanların kendisini övmesini bekleyen diye tanımlanan tuhaf konuşma şeklinden kaçınmalıdır. Çünkü böyle insanlar, toplum içinde dalga geçilen, sevilmeyen bir insan tipidir. Sözün manasının da söylenişinin de hoş olması güzeldir elbette; ancak sözü fazlaca karıştırmaya da gerek yoktur.

Lîk âdâb ile söyle sühani

Boşboğazlık ile açma deheni (b. 384)

Bed-zebân olma nigû-güftâr ol

Kavl-i leyin ile bî-âzâr ol (b. 385)

Unfle eyleme bir ferde hitâb

Ki ider kûh dahi redd-i cevâb (b. 387)

Ba'zı meclisde ser-â-pâ gûş ol

Ya'ni çok söylemeyüp hâmûş ol (b. 388)

Eyle evvel sözünü endîşe

Sonradan düşmeyesin teşvîşe (b. 389)

Bilürüz çok müteşeddık çelebi	
Nâzikâne açılup gonca lebi	(b. 397)
Gözini kaşını bir hoş süzerek	
Oynadup başını ağzın büzerek	(b. 398)
Istılâh üzre tekellüm eyler	
Bakup etrâfa tebessüm eyler	(b. 399)
Söz bilür nâtıka-perver geçinür	
Hayliden hayli söz anlar geçinür	(b. 400)
Bî-mahall fikraya âğâz eyler	
Zann ider kim hüner ibrâz eyler	(b. 401)
...	
Gerçi hoşdur bilürürz rabt-ı kelâm	
Lafz ü ma'nâda ola hüsn-i nizâm	(b. 409)
Istılâhâta kapılma ammâ	
Doğrudan doğru gerek hakk-ı edâ	(b. 410)

Hayriyye'deki "orta insan" için verilen öğütlerle birebir örtüşen *Lutfiyye*'deki bu öğütler, dinî inanışımızda olması gereken davranışlardır zaten. Ancak Sümbülzâde Vehbî, buna dinî değil de toplumsal açıdan bakmıştır. *Hayriyye*'de ise Hz. Peygamber'in "Müslüman, halkın dilinden ve elinden emin olduğu kişidir." hadisinin örnek verilmesiyle sözünde duran, doğru konuşan bir Müslüman tipi çizilmiştir. Bunlar hem kişinin kendisi hem de etrafındakiler için dikkat edilmesi gereken davranışlardır.

Didi Müslim oldur oo server-i dîn

Halk ola dest ü dehânından emîn (b. 642)

Emile'de de Doğu-İslam eserlerinin izlerini görmekteyiz. Emile de çok konuşmaz, konuştuğunda da yararlı şeylerden bahseder. Bildiklerini hepsini aktarma gayretinde değildir; çünkü bilir ki ondan sonra birileri mutlaka bunların daha fazlasını yapacaktır. Genel olarak sözlerini süslemekten uzak, sade ve basit bir üslupla konuşacaktır (Rousseau, 2009: 458, 599, 600). Yani Rousseau, konuşmada da doğallıktan yana olur.

Alay – Yergi

Bu konuyu bir bölümde ele alan Nâbî, mizah da güzel sözle olmalıdır, der. Çünkü ona göre her ne kadar latifenin bir yanı zarif ve nükteli olsa da diğer yanı ateş gibidir. Bu sözler dosta dahi söylense kalp kırar. Bu sebepten latifeler kimsenin gönlünü incitmeden az kelimeyle çok şey anlatmalıdır. Bu sözlerinden Nâbî'nin içinde yaşadığı topluma saygılı ve nazik bir insan tipini öğütlediğini görürüz.

Eyleme hezl ü mizâhı pîşe

Düşürür dostlarını endîşe (b. 510)

Dostı itme latîfeyle fedâ

Hakk-ı nân u nemegi itme hebâ (b. 511)

...

Lafzı endek ola ma'nâsı kesîr

İtmeye kimseyi aslâ dil-gîr (b. 517)

Bâğ-ı dilden yeni kopmuş gül ola

Gûş iden vasfı ile bülbül ola (b. 518)

...

Hak seni hıfz ide ol dağdağadan

Olasın sâde-dil âsûde beden (b. 527)

Şair Sümbülzâde Vehbî de Nâbî gibi oğluna Allah'ın yarattığı insanlarla alay etmemesi telkininde bulunur. Şaka dahi dostlar arasında kine ve kırgınlığa sebep olduğundan söylediği her söz manalı ve tatlı olmalıdır.

Kimseyi itme sakın istihzâ

Görme Hakkın kulını hezle sezâ (b. 411)

Hûbdur gerçi letâfetle mizâh

Olmaya lîk müeddî-i silâh (b. 412)

Görmüşüz oldığımızı hezl ü şakâ

Asdikâya sebab-i buğz ü şekâ (b. 413)

...

Kimseyi fasl ü mezemmet itme

Ehl-i gıybet ile ülfet itme (b. 417)

...

Emile'de ise alay konusunun bahsi Sophie ile ilgili bölümde dikkat çeker. Sophie zarif bir biçimde yapılsa dahi alaya sert bir şekilde karşılık verir. Çünkü bu ideal kadın, bu tip zırvalıklarla muhatap olacak basit bir insan değildir (Rousseau, 2009: 705).

Münakaşa

Sümbülzâde’de ilim için karşılıklı konuşma, münakaşa kavramına bakışı da iki beyitle oldukça kısa bir şekilde verilmiştir. O münakaşanın edebe uygun olarak, darılmadan, acele etmeden ve karşıdakini incitmeden yapılmasını belirtir ki bu da İmâmGazâli’nin bakışı ile aynıdır.

Bahs-i ilm eyle be-vech-i âdâb

Tarılup mağlataya itme şitâb (b. 103)

Hasmını eyler isen de ilzâm

Yine tatyfbine eyle ikdâm (b. 104)

İmâmGazâli’nin sekiz öğüdünden yapılmaması gerekenlerin ilki münakaşa etmektir (İmâm Gazâli, t.y.: 72-75).

Rousseau’nun *Emile*’ine baktığımızda ise fikirlerin çok da farklı olmadığını görürüz. Emile zaten ergenlikten sonra insanların arasına karışmıştır ve kendisini, Tanrı’yı ve insanlara karşı büyük bir sevgi beslemektedir. Bu yüzden onun birileri ile münakaşa ettiğini düşünmek bile hatalı olur. Ancak münakaşadan kastımız yukarıdakiler gibi karşımızdakine bilgi vermek ise de mütevazı ve sabırlı kişiliğiyle Emile’in duruma verilen öğütlerdeki gibi yaklaşması esastır.Emile’in kimseyle tartışmaya girmemesinin yanında gençlerle tartışmaya girilmemesi, onlara somut verilerle yaklaşılması belirtilir (Rousseau, 2009: 558, 577).

Vakit

Hayriyye, *Lutfiyye* ve *Emile*’de boş işlerle yani faydasız işlerle uğraşmanın kişi için vakit kaybı olduğu dile getirilmiştir. İnsanın elindeki vakti en iyi şekilde değerlendirmesi gerektiği vurgulanırken *Emile*’de yazar 4. kitabın başında ergenliğe giren Emile anlatılmadan önce geçen zamandan ve bunu iyi değerlendiremeyişimizden kısaca dem vurur. Rousseau insanların yaşanan anın çok yavaş geçtiğini iddia etmelerini ve zamanı hızlandırmak istemelerini bir türlü

anlayamaz. Ona göre bu çaba yersizdir ki bunun yerine yaşanılan zamanı en iyi şekilde değerlendirmek için çaba sarf edilmelidir (Rousseau, 2009: 391, 723).

Vakit kavramı *Emile*'in kitaplara ayrılmasındaki temel ölçüttür. Rousseau genel olarak *Emile*'i çağdaşları ve haleflerinin kabul ettiği yaş gruplarına ayırarak anlatmıştır. Çok açık söylenmese de 1. kitap 0-6 yaş arasını ve 2. kitap 6-12 yaş arasını kapsamaktadır. 3. kitap 12-15, 4. kitap 15-20 yaş arası ve 5. kitap 20'li yaşlar dönemini ele almıştır. Çocuğun içinde bulunduğu yaşın özelliklerini bir eğitimci gözüyle detaylıca işlemiştir. Kendi idealindeki insana ulaşmak için nelerin yapılması ve yapılmaması gerektiğini de vurgulayan yazar, bunları kendi mürebbilik tecrübelerine dayanarak yazmıştır. Doğu medeniyetinin eserlerinde ise yaş değil, konu esas alınarak bölümlere ayrılma söz konusudur.

Ey Oğul'da ve *Genç Müslüman'a Öğütler*'de vakti boşa harcamama ile ilgili ifadeler rastlamaktayız (İmâm Gazâli, t.y.: 47, 48, 54, 73; Muhyiddin Arabî, 96: 19).

Oyunlar

Hayriyye'de müstakil bir bölümde tavla ve satranç gibi oyunlara İslam'ın ve Türk toplumunun bakışı ele alınmıştır. Bu adı geçen ve geçmeyen oyunlara fazla bel bağlanmamalı, ibadet ve ilme ayrılacak vakit böyle boş işlerle geçirilmemelidir. Çünkü çocuk gibi oynanan bu oyunların insana yararından ziyade birçok zararı vardır. Bunlar boş yere vakit geçirme, kendini bir zara mahkûm edip sıkıntıya düşürme, insanların maskarası haline gelme, bakmakla yükümlü olduklarını bırakma ve kavgaya karışarak halini daha da perişan etme şeklinde sıralanabilir. Bu oyunlara ibret gözü ile bakan bazı kişiler tavlayı ay-güneş, gece-gündüz ilişkisi içerisinde ve satrancı Hint-İran savaşları bağlamında değerlendirir. Bu açıklamalar tavla için değil; ama satranç için bir iyileştirme durumu olmuştur. Öyle ki satrancın ilim tahsili sırasında zihni dağıtmak amacıyla oynanmasında dinen bir mahsur olmadığı belirtilmiştir. Tavlaya ise böyle bir müsaadenin olmaması yanı sıra tavlanın oynandığı meclislerde bulunmak dahi hoş karşılanmaz. Dünya düzeninin de bir oyun olduğunu belirten ayetlere atıfta bulunulmuş, oyunlara bu ibret alıcı gözle bakılabileceğini; ancak zaten bu gözle bakmasını bilen oyunundan haz etmeyeceğini;

bu sebepten de bu oyunlara ancak gaflete kapılan insanların meyledeceği ifade edilmiştir. Oyunların dinî açıdan yasaklanma sebebinin insana ve topluma verdiği zararlar olduğu açık şekilde dile getirilmiştir.

İtme bâzîçeye kat'an rağbet

Olma bâzîçe-i dest-i ğaflet (b. 1278)

Olma dil-dâde-i nerd ü şatranç

Ki olur âdeme sermâye-i renc (b. 1279)

İlmi cehlinden eğerçi hoşdur

Şuğlı beyhûde meâli boşdur (b. 1280)

Bâri ol ilme çalış merdâne

Yaraya pîş-geh-i Yezdân'a (b. 1281)

...

İlm tahsîline geldükce kelâl

Zihn teşhîziyiçün oldu halâl (b. 1333)

Olmaya lîk tevağğul dâim

Gâh pürçide ola geh kâim (b. 1334)

Müctehidden bu kadardur ruhsat

İtme evkâtunı vakf-ı ğaflet (b. 1335)

Bu kadar var hele şatranca cevâz

Şeş-dere lîk elün itme dirâz (b. 1336)

Bezmün ol lu'beden olsun hâlî

Çünkü câiz degül isti'mâli

(b. 1337)

Lutfiyye'de dünya, içindeki her şeyin gölge ve hayalden ibaret olduğu bir oyun âlemidir. Bu yüzden ondan başkaca oyunlara meyledip de kendini sefil bir yaşama itmemek gerekir. Tavlada da satrançta da kazanacağım diye ısrarla zarları atıp pulları oynatanlar, kavgaya, aşağılanmaya ve nihayetinde sesini kesmeye razı olurlar. Satrancı icat eden Leclac bile dünyada gün yüzü görmemiştir ki bu oyunları oynayanlar görsün. Öyle ki satranç, bilinmesi hüner sayılan, ustalık isteyen, ibret alınacak özellikleri bulunan ve herkesin çok sevdiği bir oyundur. Oynanmasında değil alışkanlık haline gelip insanı çok fazla meşgul etmesinde sakınca söz konusudur. Kumar ise domuz kanı gibi pis bir alışkanlıktır. Bu kitapta ise oyunlar konusuna sadece insan ve toplum açısından değinilmiştir. Şair bu yüzden oğluna zihnini oyunlarla karıştırmamasını tembihler.

Lu'b ü lehv ile çü dünyâ meşhûn

İstemez âkil olan gayrı oyun

(b. 343)

Çarh-ı dîn kurdı acâib düzeni

Aldadır lu'bi ile merd ü zeni

(b. 344)

Cümle bâzîçesidür zıll u hayâl

Gülecek işleri bî-asl u meâl

(b. 345)

Zihnini lu'b ile kılma hayrân

Bir oyun eylemesin sana cihân

(b. 346)

...

Bâ-husus ola kumâr-ı murdâr

Hûn-ı hınzîr-veş aldadır kâr

(b. 363)

Gerçi şatrançda çok san'at var

Nice ibret alacak hâlet var (b. 364)

Bir oyundur ana âlem bayılır

Bilmesi nev'-i hünerden sayılır (b. 365)

Lîk idmânı degildür makbûl

Li ider âdemi gâyet meşgûl (b. 366)

Sadece Türk-İslam eserlerinde yer alan oyunlar konusunda 17 ve 18. yüzyıllarda yazılmış bu iki eser de aynı fikirdedir. İkisi de tavlaya değil ama satranca, alışkanlığa dönüşüp zaman kaybı olmadığı takdirde sıcak bakmaktadır. Hatta bir taktik oyunu olan satrancın, insanın hem zihnini dağıtması hem de ibret alınması yönüyle insana yararının bile olduğu söylenmektedir. Oyunlara genel olarak karşı duruşun sebepleri *Hayriyye*'de din ve toplum iken *Lutfiyye*'de sadece toplumsal değerlerdir.

Büyü-Fal

Hayriyye'de sihir-fal işlerimüneccimlik ve iksir adında iki bölümde ele alınmıştır. Nâbî, Türk Dil Kurumu tarafından “1. Kumda birtakım çizgiler çizerek fala bakma. 2. Bu biçimde bakılan fal.”³ şeklinde tanımlanan “remil” ve “Suni olarak altın veya gümüş yapma ilmi.” manasındaki kimya ve iksirin bir ilim olduğu ancak döneminde artık ustalarının kalmadığını belirterek birtakım eleştirilerde bulunur. Bunlar ilmi eksik, sözü yanlış, anlayışı kıt, vesveselere ve huzursuzluğa sürüklenmiş insanlardır. Çünkü bu ilim, aslında sanatla değil; ancak peygamber ve velilerde bulunan mucize ve kerametle olabilecek bir şeydir. Diğer insanlarda bu özellik olmadığından onların buna meyletmesi ancak fakirlik ve sefalet getirir. Bu yüzden bunlara itibar edip gelecek kaygısı taşımamak gerekir. Zaten İslamiyet'te Allah'tan başka kimsenin geleceği bilemeyeceği inancı, insanı hayalî fikirlerin yerine elindeki gerçeklerle yetindirmeye yönlendireceğinden yaşamı daha güzel kılacaktır. Söylediği sözleri daha anlaşılır ve geçerli kılmak için hemen olayla ilgili bir de hikâye anlatır.

³<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 24.09.2011.

Sihirle ilgili verilen öğütlerde diğerlerindeki kadar baskın olmasa da din ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern çocuk eğitiminde de çocuklara hem eğlenmeleri hem de ders çıkarmaları için anlatılan masal, hikâye, fabl gibi bu türler önemli bir yer tutmaktadır. Yalnız buna Rousseau'nun karşı çıktığını ilerleyen bölümlerde göreceğiz.

Olma kur'a-fiken-i reml ü nücûm

Ki ider ehlini bi'l-hâsıye şûm (b. 645)

Ana her kim düşünür müflis olur

İşi altûn olacakken mis olur (b. 646)

Çünkü takdîr iledür cümle umûr

Âtiye fikrin unut eyle huzûr (b. 647)

Fikr-i müstakbel-i pîşîn çekme

Yok, yire vesvese tohmın ekme (b. 648)

Remlün ahkâmını gerçek sanma

Ğaybi Allah bilür aldanma (b. 649)

Fenni var ise de üstâdı adîm

İlmi nâkıs sözi keç Fehmi sakîm (b. 650)

...

Kîmâyâ-sâzlığa itme şefağ

Eyleme mûlunı beyhâde telef (b. 1392)

Olma zinhâr bu sevdâya esîr

Olacak hâl degüldür iksîr (b. 1393)

Yok yire itme tehî hemyânun	
Buteye koyup eritme cânun	(b. 1394)
Kîmyâ kârını san'at sanma	
Mübtelânun sözine aldanma	(b. 1395)
Mâl için mâlunı sûzân itme	
Hâzırın gâibe kurbân itme	(b. 1397)
Bûtelerdür kelle-i fakr u fenâ	
Anı zann eyleme âlât-ı ğınâ	(b. 1398)
Câmekan kubbeleri itme kıyâs	
Ki mis anda ide tebdîl-i libâs	(b. 1399)
...	
Pederün pendini gûş-ı Güher it	
Düşecek derd degüldür hazer it	(b. 1483)

Lutfiyye'de ise sihir ve benzeri şekilde yapılan farklı ilimler tek tek ele alınmıştır. Biz de Sümbülzâde Vehbî'nin bahsettiği yıldız, remil, cifr, tabir, sihir, muska, cin-peri, kimya, simya, tavir, tılsimat, himya ve ihfa ilmini bu başlık altında ele alacağız. Gaybdan haber verdiği inanan yıldız; uzaktan uzağa göğe çıkmak olan astronomi; “*Harflere verilen sayı kıymeti ile geleceğe veya geçen hâdiselere, ibarelerden tarih veya isme dair işaretler çıkarmak ilmidir.*”⁴ anlamına gelen cifr; rüya yorumları olan tabir; tılsımlı dua, muskacılık manasına gelen vefk; Hz. Musa'nın mucizesi olan kimya; bir hayal ve vehim olan simya; tavir yani definecilik;

---

⁴<http://www.osmanlicaturkce.com/?k=Cifr&t=@>, 10.11.2011.

gizleme manasına gelen ihfa; “Herkesin bilip çözemediği gizli şey.”⁵ anlamına gelen tılsım ilminden uzak durulmalıdır. Çünkü bunlara kapılanlar hem malını mülkünü kaybederek bu dünyada hem de yaptığı kötü işlerle ahirette kendini sefaletе düşürür. Bunların hepsi bu boş işlere para için soyunan sefil yalancılardır. Kendini rüya yorumcusu diye tanıtarak aslında cünüp halde dolaşır ve rüyaları hep cinsî münasebete yorarlar. Allah’ın adını olur olmaz her işi için zikrederek, duaları tersinden okuyarak yapılan bu muskaların sonu kimseye iyilik getirecek değildir. Şeytandan medet umanlar bilmezler ki şeytan ve cin insana düşman varlıklardır. Dinde de haram olan sihre yönelene kadar şiire yönelmek, güzel dizeler yazma gayretinde olmak en iyisidir. Oysaki İslamiyet’te esas olan insanın her daim Allah’a sığınması ve ondan başkasından medet ummamasıdır. Bunu bilerek bir Müslüman’ın bu yollara sapması kendini bela ateşine atmasıdır. Ayrıca bunlar aklın kabul etmeyeceği ilimler olduğundan insanı da ihya etmez. Yine gerçekleri yok eden bu ilimlere inanmak çok büyük bir ayıptır(Sümbülzâde Vehbî, 1994: 33-45).

İtme tekmîl-i heves ol fenni

Ki anın cümle delîli zannî (b. 121)

Eyleme hey’ete sarf-ı makdûr

Göge çıkmak gibidür dûrâdûr (b. 125)

Sakın ammâ ki mu’abbirlikden

Düşü azmışlar ile birlikden (b. 135)

Olur olmaz işe esmâ çekme

Sadme-i kahr-ı müsemmâ çekme (b. 139)

Simyâ ise hayâl ü evhâm

---

⁵<http://www.osmanlicaturkce.com/?k=t%FDIs%FDm&t=@, 12.11.2011.>

İsmi var gerçi velîkin kurı nâm (b. 177)

Aslıdur şu'bede-i mevhûme

Ya'ni sûret viremez ma'dûme (b. 178)

Germ olup öyle fûnûna bakma

Kendini nâr-ı belâya yakma (b. 196)

Sihir, büyü gibi hayali ilimlere bel bağlayarak onlarda kurtuluşu aramanın akılsız insanın işi olduğunun özellikle vurgulandığı bu bölümler Osmanlıdaki zihniyet değişimini açıkça göstermektedir. Zaten *Hayriyye*'de de bu konudaki öğütlerde din diğer bölümlerdeki gibi baskın değildir. Bunda tabii İslam'ın akla aykırı olan şeylerden uzak olmasının etkisi de büyüktür. Ki zaten her iki eserde de bunlarla uğraşmanın insana verdiği zararlar üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bunların İslam'da aykırı olmasının sebebi de bu zararlarının olmasıdır. İnsana zarar veren her şeyin aynı dönemde Avrupa'da başlayagelen aydınlanma hareketinin bizi de etkilediğini söyleyebiliriz. 18. yüzyılda yazılmış bu eserin, döneminin dünyadaki gelişmelerine ilgisiz kalmadığı, ilme ve akla dayanan gelişmelerin Osmanlıyı da etkisi altına aldığı bariz bir şekilde görülmektedir.

Emile'de bu konuyla ilgili doğrudan bir bilgi yoktur; ancak metafizik şeklinde birkaç yerde geçen ifadelerle bu tür büyüyle ilgili işler de kastediliyordur. Bu tip metafizik işlerle uğraşmak felsefeyle bir arada ele alınarak diğer eserlerdeki gibi tavsiye edilmemiştir.

İçki - Keyif Vericiler

Hayriyye'de "İçki bütün kötülüklerin anasıdır." sözünden hareketle içki, afyon, eroin gibi keyif vericilerden bahsedilir. Bu maddeler insanın sağlıklı bedenini çürütür, toplum içinde "içkici, sarhoş, tiryaki" diye anılmasına sebep olur ve insanı gaflete sürükler. Bu ne büyük bir günah ve ayıptır. Yüce Allah'ın bu yasağına uyulmaz da bunlara el uzatılırsa hemen onun büyük affına sığınarak tövbeler etmek gerekir. İnsan ayıpladığını yaşayacağından pisliğe bulaşanları işlediği günahattan

dolayı küçümsememeli, azarlamamalıdır. Hem de bu durum, durup dururken insanın başına iş açabilir.

Olma dil-beste-i câm-ı gül-fâm

Ki ider âdemi rüsvây-ı enâm (b. 656)

Halk içinde sebab-i nefret olur

Katı bî-hürmet ü bî-izzet olur (b. 657)

Eyleme ümm-i habâisle safâ

Ki tevellüd ider envâ-ı belâ (b. 658)

Şâyi' olur il içinde mekri

Sana sarhoş diyeler ya bekrî (b. 659)

El-hazer olma sakın bâde-perest

Ki ider renc-i humâr âdemi mest (b. 660)

...

Ârif-i keyfe sakın olma zebun

Olma âlûde-i bürş ü afyon (b. 676)

Beng ü esrâr dahı bed-terdür

Yiyen insân degül anı hardür (b. 677)

...

Totalum yok eserinden bâki

Ne belaâdur lakab-ı tiryâki (b. 684)

İçkinin kötülüğünü herkes bilir; ancak kimse yazmaz. Şairlerin şiirlerinde bu kadar çok içkiden, içki meclisinden bahsetmesi, aşk neşesi içindir. Şiirlerdeki bu içkiyle ilgili geçen her şey aslında mecazidir. Gerçek manada içki, afyon ve afyon şurubu insanı ne pis ve sefil hallere düşürür. İrfan sahiplerine dükkân köşelerinde oturup da tütün, kahve içmek yakışmaz. Bu yüzden Lutfullah da bu burnu tıkanmış, ağzı kurumuş, sakalı sararmış, dişleri kararmış avarelerle ahbablık edip gezmemelidir. Ancak içkiden uzak durulmasını telkin eden bu öğütlerin yanında döneminin seçkin kişilerinin kahve ve sigara ikram ettiğinden bunları çok az kullanmasını ifade eden 1113. beyit bir hayli dikkat çekicidir:

Âdet it killet-i isti'mâli

Zararından ola tab'un hâlî

Sanatçının kesinlikle karşı çıktığı içki ve diğer keyif veren maddeler, seçkin kimselerce sunulduğunda daha makul olabilmektedir. Bu da şairin oğlunun seçkin insanlarla bir arada bulunmasını istediğini ve toplumda bu maddeleri kullanmanın bir zenginlik göstergesi olarak algılandığını göstermektedir. Bu durumda da karşımıza Nâbî'nin *Hayriyye*'de çizdiği içedönük insan tipinin zıttı dışadönük bir insan tipi çıkmaktadır. İslamiyet'te de haramlardan sayılan bu tip keyif verici maddelerle ilgili öğütler dolaylı bir şekilde dinî içerik de taşımaktadır. Ancak yukarıda bahsettiğimiz kısımlarda esneklik verilmiştir. Bunun yanında babda dikkat çekici olarak karşımıza, daha önce de bahsettiğimiz “akıl” vurgusu çıkmaktadır. 1090. beyitteki “aklını başına toplamak” deyimini ile 1099. beyitteki “akıl harmanını yele vermek” ifadeleri yine bize Türk kültüründeki akla verilen değeri ve dünyadaki gelişmelerin etkisini göstermektedir.

Hıfz idüp dâ'ireni ve'l-hâsıl

Olma pek zevk ü safâya mâ'il

(b. 1089)

Câm-ı işret ile medhûş olma

Cem' idüp aklını bî-hûş olma

(b. 1090)

...

Gelse de bâd-i havâdan bâde

Hirmen-i aklını virme bâd'e (b. 1099)

Hem arak oldu mukattar cife

Sanma kim anı mutahhar cife (b. 1101)

Taldırup kendüni ayş u nûşa

Hum-ı sahbâ gibi gelme cûşa (b. 1103)

Olmasun sarhoş ile başın hoş

Anlar ile görüşülmez kurı boş (b. 1104)

...

Hoşça bir keyf idi enfîye habîs

İtmese rîş ü burunı telvîs (b. 1121)

Emile'de içki gibi keyif vericiler üzerinde fazla durulmamıştır. Sophie'den bahsedilen bölümde çok az içki içtiğinden bahsedilir. *Emile*'le ilgili bölümlerde de bu konuya pek değinilmemiştir. Beden sağlığına çok önem veren Rousseau, vücuda zarar veren bu tip maddelerin kullanımını hayali çocukları için onaylamış olsa idi bu kadar ayrıntının içinde ona da mutlaka yer verirdi, diye düşünüyoruz. Dolayısıyla açıkça yazılmasa da içki vb. keyif vericilerle ilgili tüm eserlerde aynı kanaat vardır. Yalnız Doğu-İslam eserlerinde etken inanç iken Batı-Hıristiyan eserinde beden sağlığıdır diye düşünüyoruz.

Giyinme – Süslenme

Giyinme ve süslenme konusuna *Hayriyye*'de iki bölüm ayrılmıştır. Bu bölümlerde insanın beden güzelliğinden ve bu beden güzelliğini tamamlayan süsten bahsedilmiştir. Güzelliğe Allah'ın kudret kaleminin bir yaratılış eseri olduğunu düşünerek bakmak gerekir. Yoksa edep sınırlarını aşan bu güzellik insanı şehvete ve dahi sapıklığa düşürür. İslam'da israfa ve gösterişe kaçan kılık kıyafetin, ziynet eşyalarının kullanımı tasvip edilmez. Özellikle erkekler için gösterişli süs eşyaları pek hoş karşılanmaz. Toplumun görüşleri de İslam'a göre şekillendiğinden erkeklerin kılık kıyafetlerinde, ziynetlerinde gösterişe kaçmamaları tercih edilir ki altın kadın için bir süs, erkek içinse ancak ihsanda bulunulacak bir sermayedir. Nâbî'ye göre insanın elbisesi her zaman temiz; ancak modadan uzak, sade, dikkat çekmeyen ve akranlarıyla uyumlu olmalıdır. İnsanın mertebesi ne kadar yüksekte olursa olsun davranışları, konuşmaları, giyimi kendi gibi olanlarla aynı ölçüde olmalıdır. Kılık kıyafette, binekte, davranışlarda da orta halli olmak her zaman en iyisidir ki aksi halde olanlar hem dinen hem de toplumca pek hoş karşılanmaz, ayıplanırlar.⁶

Olma dil-beste-i zîb ü zîver

Olma dil-dâde-i dürr ü gevher

(b. 686)

Gerçi tefrîhi mukarrer ammâ

Olamaz dürr ü güher merde sezâ

(b. 687)

Merde sermâye-i ihsândur zer

Zene pîrâye-i âbdârdur zer

(b. 688)

...

---

⁶ Bk. Kadın.

Kendü emsâlüne uysun hâlün

Ne kadar var ise de ikbâlün (b. 696)

Benzesün halka bisâtun atun

İ'tidâl üzre gerek âlâtun (b. 697)

...

Olma dil-dâde-i şân u şöhret

Şöhredür dildeki şöhret âfet (b. 701)

Kürk-i ma'dûd u mükerrer câme

Düşürür âdemi kat kat dâme (b. 702)

İhtişâm âdemi medyûn eyler

Derdin efzûn cigerin hûn eyler (b. 703)

Mâlunu eyleme bî-vech itlâf

Oldı mebgûz-ı İlâhî isrâf (b. 704)

Bu bölümlerde Nâbî'nin giyinme ve süslenme konusuna dinî ve çoğunlukla da içtimaî hususları göz önüne alarak değinmesi dikkat çekicidir. Bunun yanında cinsî açıdan da değerlendirmelerde bulunması İslam'ın ve Osmanlı toplumunun kadın-erkek için bu konuda koyduğu kuralları göstermesi yönüyle önemlidir. Aynı bölümde yer alan evlilikle ve kadınla ilgili bakış açıları ayrıntılı olarak diğer bölümlerde yer almıştır.

*Lutfiyye'*yle *Hayriyye'*nin giyinme ve süslenme konusunda da hemfikir olduğunu görürüz. Nâbî gibi konuyu uzatmayan Sümbülzâde Vehbî, erkek için ziynet eşyalarının olmayacağı, kürkün, sarığın ve ipekli elbiselerin bir insan için övünme sebebi olamayacağını; bir mümin için kılık kıyafetin temiz olmasının esas

alınmasını belirtir. Akranları giyinmesi gereken Lutfullah için de en güzel giysi tüm ayıpları örten terbiye elbisesidir.

Olsa da fahre sezâ esbâbın

Uydur akrânınaher esvâbın

(b. 483)

Zer ü zîver yakışur nisvâne

Câme-i merd gerek merdâne

(b. 484)

Ehl-i îmâna nezâfet lâzım

Câmede ya'ni tahâret lâzım

(b. 485)

Giyme süfliyyet ile kirlü libâs

Pâk esvâba nazar eyler nâs

(b. 486)

İtmesün haddi tecâvüz ancak

Süfehâ zeyline olma mülhak

(b. 487)

Kürki sanma sebab-i unvândur

Kurı bir posteki-i hayvândur

(b. 488)

Mâye-i fahr olamaz sevb-i harir

Yaz belâgatle Harîrî'ye nazîr

(b. 489)

Çıkarup sirvisini destârın

Kılma sergeşte edâ refâtârın

(b. 490)

Çıkarup sirvisini destârın

Kılma sergeşte edâ refâtârın

(b. 491)

Hiç yakışmaz yeni çıkma zînet

Kudemâ tavrına eyle rağbet (b. 492)

Setr ide aybını insânın hep

Ne güzel câme imiş sevb-i edeb (b. 493)

Emile'de de Doğu-İslam eserlerinde olduğu gibi kılık kıyafetin hiçbir zaman kişinin önüne geçmemesi gerektiği vurgulanır. Yalnız Rousseau, durumu diğer eserlerdeki gibi “yaşıtlarına uygun şekilde, süssüz giyin” dememiş, durumu daha ayrıntılı şekilde ele almıştır. Söylediği fikrin nedenlerini örneklerle açıklama yoluna gitmiştir. Çocuk, gelişimini engelleyecek şekilde dar, sıkı kıyafetler; kemer, kuşak gibi materyaller kullanmamalıdır. Ömrün hareketli ve canlı dönemi çocuklukta kıyafetler de aynı şekilde renkli olmalıdır. Sanatçı, döneminin Fransız kıyafetlerinde yer alan kemer, kuşak, süvari kıyafeti gibi çocuğun bedensel gelişimini engelleyen giysileri eleştirmeyi ihmal etmez. İnsanların hareketine göre kıyafetlerinin değişeceğini belirten Rousseau, hareketsiz insanların kalın, hareketli insanların ise daha ince kıyafetleri giymesini söyler. Bu kıyafetler mevsime göre değişiklik göstermemelidir ki *Emile* yaz-kış yazlık kıyafetleri ile dolaşmalıdır. Böylece *Emile*'in güçlenen bedeni soğuğa ve yavaş yavaş güneşe çıkarılarak sıcağa alıştırılmalıdır. Kafatasının güçlenmesi için şapka kullanılmaması en iyisidir. Bu konuda Locke'un çocukların soğuk suda yıkanmasına karşın terliyen soğuk su içmesini onaylamamasına anlam veremeyen Rousseau, bu durumun da aynı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini düşünür (Rousseau, 2009: 252-257).

Bahar Mevsimi

Hayriyye'de bahar mevsimi, ölü toprağın yağmurlarla tekrar diriltildiği mevsim olarak geçer. Kırları binbir renge boyayan çiçekler, gül bahçelerinden akan tatlı sular, raks edercesine salınan taze fidanlar insanın gönlünde kederden eser bırakmaz. Bunlar, Allah'ın rahmetiyle bize sunduğu, gördükçe onun varlığına artık delil aramayacağımız muhteşemliklerdir. Oğul Hayri de bahar aylarının bu güzelliğievinde oturarak değil, kırlarda dolaşarak geçirmelidir.

- Seyre çık fasl-ı bahâr oldıkça
- Mevsim-i geşt ü güzâr oldıkça (b. 933)
- Çemen etrâfına gâhî güzer it
- Eser-i rahmet-i Hakk’a nazar it (b. 934)
- Sâni’un sun’ma ol dîde-güşâ
- K’eylemiş mürde zemîni ihyâ (b. 935)
- ...
- İltizâm eylemenün lezzeti yok (b. 951)
- Zevkin it ğayride oldıkça düçâr
- Hânene lîk getürme zinhâr (b. 952)
- Anı da ibret ile güş eyle
- Lezzet-i lehvi ferâmûş eyle (b. 953)
- Ger hakîkatle olursan sâmi’
- Olmaz evkât-ı hayâtun zâyî’ (b. 954)
- ...

Nâbî’nin “orta insan”ı için verilen “evine kapanma” öğütlerine zıt olan bu durum, yaratılan güzelliklerde Allah’ın aksini görmek ve bunlara ibretle bakmak için bozulmuştur. Dinî esasa dayanılarak verilen bu öğütlerde aslında “orta insan” tipinin zıttı söylenmiş gibi görünse de değildir. Etrafına ibretle bakan Hayri, zaten bu “orta insan”ın kapsamı içine girmektedir. Şairimizin burada kastettiği ibretli bakış, ölü toprağın tekrar dirilmesi gibi insanların da mahşerde tekrar dirileceği olabilir. Her şeyi yaratan büyük yaratıcının bu ölümlerden tekrar nasıl can meydana getirdiğini görmek, onun büyüklüğünü tekrar gören insan için yeterli bir delildir zaten.

Şehirler

İstanbul... Hâlâ dünyanın en güzel kentlerinden, herkesin hep gitmek istediği menzil, doğası ve yüzyıllarca oluşturulagelmiş tarihi ile medeniyetleri, milletleri birleştiren avuç... Denizinin, doğasının güzelliği bir yana nice padişahlara memleketlik yapmışlığı, ilimlerin ve marifetin ocağı olmasıyla da her zaman göz bebeği olmuştur. Her ilim ve sanat burada başlamış ve gelişme göstermiştir. Şair Nâbî, yetmiş beş beyitte İstanbul'un bu görkemli güzelliğinin yanında döneminin taşralarından da bahsetmiştir. Ancak taşrayla ilgili ifadeler İstanbul'dakiler gibi hoş değildir. İstanbul ile mukayese halinde verilen taşrada İstanbul'un aksine hiçbir ilme, marifete, fazilete ve sanata değer verilmemektedir. Taşralı insanlar ancak ticaretten ve para kazanmaktan anlar, makam ve mevkie taparcasına saygı duyarlar. Hatta şaire göre onlar kibirli, makam sahiplerine yaltaklanan sütü bozuklardır. İstanbul ile taşra arasındaki farkları İstanbul'un lehine ve taşranın aleyhine vermiştir. Bu beyitler bize merkez-taşra arasındaki farkın hem ilmî hem dinî hem de toplumsal açıdan gittikçe arttığını göstermektedir. Taşralılardaki kibrin haddi hesabı yoktur ki Nâbî bir de onların elinde ilim ve irfan olsa kimseye dönüp bakmayacaklarını iddia eder. Yine dinî açıdan da ele aldığı taşralılar çok kibirli olduğundan Allah'a secdeden de uzaktır. Zaten Nâbî'ye göre büyük insanlar başkentte, İstanbul'dadır. Bu yüzden taşrada gerçekten büyük insan aramak hatadır.

İlm ile ma'rifete cây-ı kabûl

Olmaz illâ ki meger İstanbûl (b. 365)

...

Mevlid ü menşe-i ashâb-ı himem

Terbiyet-hâne-i asnâf-ı ümem (b. 368)

Ne kadar var ise ashâb-ı kemâl

Hep Sitanbul'da bulur istikbâl (b. 369)

...

Askerî vü elemâ vü sipehî

Andadur cümlesinün pâdişehi (b. 399)

...

Neye yarar var iken para vü mâl

Dâniş ü ma'rifet ü ilm ü kemâl (b. 414)

Nehvet ü ucb ile mest olmuşlar

Cümlesi pâye-perest olmuşlar (b. 415)

Ne fezâil ne maârif ne ulûm

Oldılar rîşe-zen-i esb-i rüsûm (b. 416)

...

Şair, taşra ve taşradaki insanlarla ilgili böylesine ağır eleştirilerde bulunduktan sonra İstanbul'u bir yana bıraktığımızda Halep'in de çok güzel bir şehir olduğundan, Fırat Nehri'nin ona adeta can verdiğinden bahseder. Kendisi de İstanbul'u büyük bir veba salgınının çıkmasıyla terk etmek zorunda kalmış ve Halep'e yerleşmiştir. Halep'in de "orta insan" tipinin aradığı huzur ve rahatlığı ona sağlayacak bir şehir olduğunu vurgulamıştır. Şair için İstanbul'a yapılan onca övgüden sonra Halep'in de övülmesinin sebebi zannederiz kendisinin de yaşaması ve huzurlu, rahat bir şehir olmasıdır.

Lîk andan küçücek şehr-i haleb

Yokdur âsâyişe andan enseb (b. 434)

Hak budur âb-ı rûy-ı büldândur

Hayli ma'mûre-i âlî-şândur (b. 435)

...

Nâbî'nin bu İstanbul övgülerinden başka *Emile*'de de özellikle Paris'ten bahsedildiği görülür. Ancak Rousseau'nun tabirleri Nâbî'ninki gibi pek iç açıcı değildir. Rousseau, hiç sözünü esirgmeden döneminin Paris'inin insanlarını eleştirir. Özellikle zengin aileleri... Anne ve babanın kendi görevlerini parayla bir başkasına devrederek zevk, gezme işleriyle meşgul olduğunu, giyime, süse püse insandan çok değer verdiklerini, çocuklarının yüksek mevkilerde bir işte olmasını isteklerini, yapılan kent gezilerinin gençleri birbirine bakmaya ittiğini, böylece aylak, tembel bir gençliğin türediğini; bundan tüm halkın rahatsız olduğunu ağır şekilde eleştirir. Ayrıca kentlerde artık insanlar arasındaki samimiyeti ve sıcaklığı bulamadığından dem vurur. Rousseau'nun deyimiyle, insan kanının en uygun fiyattan satıldığı yerler olan Paris, Londra, Roma gibi büyük şehirlerin tercih edilme sebebi daha rahat yaşamak isteğidir. *Emile* ile mürebbinin *Emile*'e uygun bir eş aramak için kentten 3-4 günlük bir mesafe kadar uzaklaşmaları, mürebbiini *Emile*'i kentten uzakta bir köyde yetiştirmesi ve Sophie'nin de kente uzak bir köyde büyümesi bir tesadüf değildir. Kentli insanlar, doğadan tamamen uzak, yapay bir dünyada yaşadığından maddi şeylere doymuş; ama mutsuz insanlardır. Paris'le ilgili böylesine olumsuz görüşlerini dile getiren Rousseau, İstanbul'dan da birkaç kez bahseder. Bunlardan biri İstanbul'daki özgürlük ortamının Paris'te henüz yeni yeni oluştuğu, diğeri ise İstanbul'da Hristiyanlığı gülünç bulan bir Türk'ün Paris'e gelip Müslümanlığa orada nasıl bakıldığını görmesidir (Rousseau, 2009: 277, 378, 471, 546, 795).

Rousseau'nun 18. yüzyıl yani gerileme devri İstanbul'unda henüz Paris'te yeni canlanan özgürlüğün çok iyi bir halde bulunduğunu belirtmesi bu anlamda Osmanlının Avrupa'dan önde olduğunu açıkça ortaya koyar. Ancak aynı yüzyılda Osmanlıda yazılan *Lutfiyye*'de de bu özgür ortamdan söz edilmez ve gerileme devrindeki ülkenin olumsuz şartlarından serzenişlerde bulunulur. Osmanlıdaki özgür ortamla ilgili bu iki farklı görüş zannederiz içten ve dıştan bakışla alakalıdır.

Milletler

Hayriyye ve *Lutfiyye*'de farklı milletlerle ilgili bölümler kadınla ilgili bölümlerde bahsettiğimiz kadardır. Farklı milletlerin özellikle kadınlarından bahsedilerek bunların oğul için iyi bir cariye olup olamayacağı belirtilmiştir.⁷*Emile*'de ise konuya bu açıdan bakılmamıştır. Rousseau, dünya üzerindeki milletlerin her ne kadar birbirinden farklı gelenek, görenek ve karakterde olsa da insanların temel iyilik ve kötülük kavramlarının ortak olduğunu belirtir. Millete, dine göre değişmeyen bu ortak özler, insanı insan yapan özelliklerdir. Dünya üzerindeki milletlerden kültür düzeyi en düşük olanlar aslında en akli başında olanlardır. Avrupa'daki milletleri farklı ülkelere yapılan seyahatler açısından değerlendirerek hangi ülke insanı gittiği yerde neyi arar ona değinir. İngilizlerin gurura, Fransızlarınsa övünge dayanan ön yargıları vardır. Batı ülkelerinden ziyade Doğu ülkeleri özellikle de Türklerle, Osmanlıyla ilgili ifadeler daha çok yer alır. Zannederiz Rousseau da bizim gibi sürekli zıtlık oluşturmuş bu iki medeniyeti mukayese yolunu tercih etmiştir. Bu mukayeselerde Rousseau'nun Doğu toplumunun iyi yönlerini ve kendilerinin kötü yönlerini ortaya koyması dikkat çekicidir. Temelde doğaya dayanan eğitimi ve adaleti savunan Rousseau için bu nesnellik çok şaşırtıcı bir durum değil, aslında olması gerektir.

Emile'in her şeyi gibi oturduğu evi de sade olmalıdır. Kocaman konaklarda yaşayan Fransızların aksine Doğuluların evleri oldukça sade, kendisine yetecek büyüklüktedir; çünkü onlar bu yaşamı bir seyahat evlerini de bir kabare olarak görür. Ama Batılılar evlerini hep yaşayacakmış gibi dayayıp döşerler. Doğuluların dinî anlayışından kaynaklanan bu farklılık, Hristiyanlarda ve dahi diğer dinlerde barış, kardeşlik, yardımlaşma adına kendini gösterir. Bu yüzden Türklerde dilencilere pek rastlanmaz ve herkese karşı büyük bir misafirperverlik söz konusudur. Yine Doğuluların ahirette herkesin hesaplaşacağı inanişından kaynaklanan dünya malı için birbirine düşmeme özelliğinden övgüyle söz eder. Türklerin kendilerinden neden daha fazla insancıl ve misafirperver olduğunu sorgulayan Rousseau, bunun cevabını İslamiyet'le verir. Bu yüzden herkes bilir ki elindekileri kaybetmesi, an meselesidir.

---

⁷Bk. Kadın, Evlilik.

Bu yüzden de Türkler daha iyi empati kurar ve etrafındakilere buna göre davranır(Rousseau, 2009: 412, 471, 518, 544, 546, 550, 562, 617, 792).

Emile'ini yetiştirirken kendi milletini ve dahi diğer milletleri bu şekilde değerlendiren Rousseau, eşitlikçi ve adil bir yaklaşımdadır. Özellikle Doğu'nun en büyük ve Avrupa'ya en yakın devleti olmasından dolayı Osmanlıyı, Türkleri anlatmayı tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bizdeki eserler gibi diğer milletlere sadece eş seçimi için bakmamış; onları dinî, toplumsal ve ahlaki açıdan değerlendirmiştir. Bu yönden bizdeki eserlerle mukayese ettiğimizde ayrıntının daha fazla olduğu göze çarpar.

ZİHİN EĞİTİMİ

Arap edebiyatına ait eserlerin daha önce de söylediğimiz gibi din merkeze alınarak yazıldıklarını görürüz. Bu yüzden dinî öğütler baskındır; ancak İslam'ın insanı “eşref-i mahlûkat” diye nitelemesi de boşa değildir. Diğer yaratılanlardan “aklı”yla ayrılan insan, bu yüzden yaratılmışların en şerefliisidir. Dolayısıyla İslam'da akla ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ilme büyük değer verilmektedir. Bu eserlerden *Genç Müslüman'a Öğütler*'de *Kuran*'ın düşünülerek ve anlaşılacak okunması sık sık vurgulanmıştır. Bu da bize İslam'da etrafına boş boş değil de ibretle bakan, ilim yaparak insanlığa faydası dokunan insanların yetişmesinin istendiğini gösterir. Zaten gönül ehli insanlar değil midir ki bu dünyadakilerden vazgeçmiş, görünmeyenin sırlarına ermiştir.

Türk edebiyatının din ve toplum merkezli eserlerine zihin eğitimi açısından bakarsak öncelikle yukarıda söylediklerimizin görünmeyen zeminde yer aldığını belirtmeliyiz. Bunun yanında bu eserlerde onlarda olmayan birçok ilimle ilgili bilgi de verilmiştir. Bunun sebebi elbette eserlerin yazılış amaçlarıdır. *Hayriyye*'de İslam'ın şartlarıyla başlayan öğütlerin hemen ardından, *Lutfiyye*'de ise ilk olarak ilimlerden bahsedilmiştir. Bu da bize 17 ve 18. yüzyıl Osmanlısında ilme verilen değer ne kadar büyük olduğunu gösterir. Bunun kaynağının öncelikle İslam'dan sonrasında ise toplumdan alındığı açıktır. Yalnız bu konuda topluma dönük eleştirilerin olmayacağı anlamına da gelmez bu tabi. Özellikle ilmi yanlış

yorumlayan ve kendi çıkarları için kullanan sahte âlimler ile buna yaltaklanan tipler eleştirilir. Bu iki eserde gerek fıkıh, hadis, kalam gibi İslami gerekse felsefe, geometri, musiki, şiir gibi dünyevi ilim ve sanatlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Tılsım ve büyüyle ilgili olanlar toplum eğitiminde ele alınmıştır. İncelenen ilim içeriğinin *Lutfiyye*'de daha fazla olması da Osmanlıda çağdan çağdan ilimlere bir yenisinin eklendiğini göstermektedir. Üzerinde fikir birliğine varılan felsefe, kimya, simya, büyücülükle ilgili ilimlerin olduğunu da görüyoruz.

Emile'de Locke'un ortaya attığı insan zihninin boş bir levha olduğu fikri desteklenir. Bu yüzden Rousseau, verdiği eğitimle istediği Emile'i yetiştirecektir. Onun zihnini de kafasındaki örnek insan tipine uygun şekilde oluşturacaktır. Daha küçüklükten her şeye kendi ulaşmaya çalışan ve hiçbir şeyin ayağına gelmesine alıştırılmayan Emile'in zihinsel etkinlikleri için de aynı şey geçerlidir. Mürebbii onun için bir rehberden başka bir şey değildir. Onun yerine düşünmez, yapmaz ve sonuçlarına katlanmaz. Emile, aklından geçirdiği şeyleri tartarak kendisi sonuca ulaştırır. Bunun sonuçlarına da yine kendisi katlanır. Kısaca Emile, her şeyi olduğu gibi zihinsel etkinliklerini de yaparak-yaşayarak öğrenir. Kitabın her bölümünde Emile'i doğaya uygun şekilde yetiştireceğini belirten Rousseau, zihinsel etkinliklerde de her şeyi vaktinde ve dozunda verecektir. Rousseau, zihinsel eğitimi ona bağlı birçok faktörle beraber ele almıştır. Dil eğitimi de tam bu noktada karşımıza çıkar. Rousseau, çocuğun zihnini anlamını bilmediği ve gerçekten hissederek söyleyemeyeceği duyguları ifade eden kelimelerle doldurmaya karşıdır. Ona göre çocuk, her şeyi yaşına uygun dönemde öğrenmelidir.

Döneminin eğitim kurumlarını da ağır şekilde eleştiren Rousseau'nun amacı kendine yetebilen bir insan yetiştirmektir. Bunun için de döneminin o çok iyi kabul edilen eğitim kurumlarına gitmeye gerek yoktur aslında. Kendisinin de böyle bir eğitimden geçmemiş olması buna en iyi delilidir. Bu kurumlarda yozlaşmış bir eğitim alacağına hiç almamayı tercih eder. *Emile*'de yaşına göre dönemlere ayrılan çocuk, yaşının ve doğasının gerektirdiğinden fazlasını öğrenmeyecektir. Öğrendiği şeyler de kesinlikle yaşına uygun ve kendisinin denemeleriyle ortaya çıkmış şeyler olacaktır. Döneminde toplumun ve dinin baskısı altında kalan "insan aklı"ni ön plana

çıkarmıştır. 18. yüzyıl dünyası özellikle de kendi ülkesi Fransa’da büyük yankı uyandıran eser, çocuk eğitiminde akla ve zihne geniş bir yer ayırmıştır.

Düşünme-Akıl

Düşünme, akletmeDoğu-İslam eserlerinde *Kuran*’ı okurken sadece harflerini değil, anlamını kavramaya daha çok önem verme şeklinde karşımıza çıkar. İslam’ın her türlü dogma ve saçma şeylere karşı olmasının da vurgulanmasıyla düşünen insan ön plana çıkarılır. *Hayriyye*’ye göre *Lutfiyye*’de bunun daha baskın olduğunu görürüz ki bu da 18. yüzyılın dünyadaki gelişmelerine ilgisiz kalınmadığını gösterir. Bunun yanında insanı şüpheye düşüren felsefe gibi konular üzerine fazla düşünmeme de söylenir.

Anı ne sâhib-ı Kânun anlar

Nr Aristo ne Felâtun anlar (b. 96)

Ol erâcîf-i ukûl-i aşere

Sığacak nesne mi akl-ı beşer (b. 97)

Yokdur anın gibi bir fenn-i lezîz

Zihnin ehl-i dilin eyler teşhîz (b. 305)

Sarf-ı zihn eyleyegör imlâya

Seni ol vâsıl ider ma’nâya (b. 334)

Zihnini lu’b ile kılma hayrân

Bir oyun eylemesin sana cihân (b. 346)

Lu’b ü lehv ile çü dünyâ meşhûn

İstemez âkil olan gayrı oyun (b. 343)

- Eyleyüp dikkat ile zihnini tîz
- Dostdan düşmeni eyle temyîz (b. 921)
- Eyleme akli havâyâ mağlûb
- Âkılâne olur işler mergûb (b. 939)
- Aklını eyle hemîşe i' mâl
- Durma cebriye vü kadriyye-misâl (b. 940)
- Alkile oldu müşerref insân
- Kalma mânend-i behâyim hayrân (b. 941)
- Câm-ı işret ile medhûş olma
- Cem' idüp aklını bî-hûş olma (b. 1090)
- Gelse de bâd-i havâdan bâde
- Hirmen-i aklını virme bâd'e (b. 1099)
- Gözi bağı kuşa benzer ekser
- Murg-ı aklın uçurup kuş besler (b. 1126)
- Yem döker kuşlarına dâne saçar
- Dâne-i aklını yâbâne saçar (b. 1128)
- Anlar erbâb-ı hevâ zümresidür
- Aklı uçmuş süfehâ zümresidür (b. 1135)
- Dikmege sökmege aklın virmiş
- Sanasın ka'r-ı zemîne girmiş (b. 1142)

Muhyiddin Arabi, *Genç Müslüman'a Öğütler*'de Kuran okumanın gerekliliğinden bahsederken bunun nitelikli olması gerektiğini de vurgular. Nitelikten kastımız insanın Kuran'da bahsedilenleri anlayarak ve düşünerek okumasıdır. Görüyoruz ki ister Türk ister Arap toplumunda olsun “düşünme, birşeyler üzerine kafa yorma, anlama” İslamiyet'in de emrettiği bir iştir (Muhyiddin Arabî, 96: 17, 28, 37).

Emile'de ise düşünen insan, çizilen Emile ve Sophie karakterlerinde eserin başından sonuna kadar kendini gösterir. Emile'in alacağı eğitim, onu başkalarının düşüncesinde değil, kendi düşüncelerinin güdümünde bir insan yapacaktır. Yaptığı her iş kendi dönemine ve yaşına uygun olacaktır ki beklendiği şekilde öğrenmeler gerçekleşebilsin. Emile için önemli olan çok şey bilmesi değil, yararlı şeyler bilmesidir. Bunlara bizzat kendisi deneyerek ulaşmalıdır.

Rousseau, Locke'un ortaya attığı çocuklarla beraber akıl yürütme fikrine hiç de sıcak bakmaz. Çünkü çocukların işi akıl yürütmek değildir, çocuklar da henüz bu fiziksel donanıma sahip değildir. Çocukluk aklın uykuda, buna zıt olarak bedenin harekette olduğu dönemdir. Çocuğun aklını geliştirmek için önce bedenini ve güçlerini geliştirmek gerekir. Çalışan, hareket eden bir çocuğun zamanla zihni de kendiliğinden gelişecektir. Zihinsel etkinlikler ergenlikten itibaren kendini göstermeye başlayacak ve zamanla gelişecektir. Çocuklukta sadece görsel olarak duyumlarla algılanan öğeler mevcut iken ergenlikle bu akıl yürütme ve yargılama şeklini alacaktır. Çocuğu istemediği şeylerle ilgili zorla akıl yürütmeye çalışmak onu zamanı geldiğinde yapması gereken akıl yürütmeden soğutacaktır. Bu yüzden onu bu konuda biraz serbest bırakıp kendi başına nasıl bir mantık yürüttüğünü görerek ona göre yönlendirmek gerekir. 12 yaşından itibaren ergenliğe giren Emile, aklını duyguları ile mükemmelleştirmeyi öğrenmeye başlar. Böylece fikrini gerçek ilişkilerle oluşturan, bunları olduğu gibi algılayan ve karşılaştırma yapan bir zihnin temellerini atmaya başlar. Rousseau için en önemli düşünme şekli en basit ve en mantıklı olandır. Bu mantık ve aklın mutlaka belli kuralları olmalıdır. Aklın böyle övülmesine karşın Rousseau yine de aklın duyguların yönlendirmesinde olması gerektiğini ifade eder (Rousseau, 2009: 131, 177, 189-193, 197, 198, 205, 219, 221,

229, 238, 239, 251, 380, 385, 387, 470, 486, 490, 498, 563-566, 574, 797). Romantizmin de geçerli olduğu bir çağda yaşayan Rousseau, her ne kadar akli ve düşünmeyi önemse de duygular onun için her zaman hayatı yönlendiren temel değerlerdir. Bunu Rousseau'nun doğrudan ifade ettiği "...yani aklını duyguları yoluyla mükemmelleştirmek." (Rousseau, 2009: 380) ve "...böylece kendimi akıldan çok duyguya teslim etme kuralım akılla doğrulanmış olur." (Rousseau, 2009: 490) cümlelerinden çok rahat anlamaktayız.

Faydalı Bilgi – İlim

Hayriyye'de İslam'ın şartlarından hemen sonra ilimlerle ilgili bir bölüme yer verilmesi, sanatçının ilme verdiği değeri gösterir. Allah'ın "hayat" diye belirttiği ilim, Allah'a yaklaşmanın en güzel aracıdır. Her şeyin zıttı ile daha anlaşılır olduğunu düşünen Nâbüilmi de karşısında "cehalet"ivurgulayarak anlatmıştır. Nasıl ki ilim "hayat"sa cehalet "ölüm"; ilim "var"lığın membasıysa cehalet "yok"luğun;âlim gören bir insan cahilse âmâ bir insandır. Cehalet çukurundan kurtuluş yoktur.Bu sebepten çalışmaktan, ilim öğrenmekten kaçmamak gerekir. Öğrenilecek bu ilimler de Hz. Peygamber'in söylediği gibi "faydalı ilimler" olmalıdır.

Sa'y kıl ilm-i şerîfe şeb ü rûz

Kalma hayvân-sıfât ol ilm-âmûz (b. 279)

İlme sa'y eylememekden hazer it

İlm ü sa'y ikisi birdür nazar it (b. 280)

...

Matlab-ı ilme çalış ola a'lem

Farzdur didi Resûl-i Ekrem (b. 284)

Dahı emr eyledi ol sâhib-i ilm

"Mehdden lahde dek ol tâlib-i ilm" (b. 285)

İtme âr örgen okı ehlinden

Her şeyin ilmi güzel cehlinden (b. 298)

Cühelâ âlime nisbet hardur

Belki hardan da bile ebterdür (b. 299)

Kandedür bî-haber ü kande habîr

Mütesâvî degül a'mâ vü basîr (b. 300)

...

Kalma kışrında ulûmun ammâ

Olagör vâsıl-ı lübb-i ma'nâ (b. 310)

Zâhirün bâtınına eyle ubûr

Yek per ile uçabilür mi tuyûr (b. 311)

Derinlemesine öğrenilmesi gereken hadis, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerin yanında bilinmesinde mahsur olmayan; ancak kullanılmasında mahsur olan felsefe gibi ilimler de vardır. İşte bunlar faydasız ilimlerdir; çünkü her zaman tartışmalara zemin hazırlarlar. Şair, aynı şekilde fıkıh ilminin mahkeme ve davalarda kullanılan kısmına yanaşmamayı, haksızlık edilip günah işlemeye sevk edileceğinden, ister. Yine ticareti bilmemenin de insana ahirette bir noksanlık sağlamayacağını dile getirerek bundan da uzak durulmasını tembihler.

İlmün it cümlesini isithsâl

Cümlesin itme velî isti'mâl (b. 316)

Sana kâfidür ola nakş-ı zâmir

İlmden fikh u hadîs u tefsîr (b. 317)

Ğayrisin okı velî itme amel

Ola pâmâl-i deâvî vü cedel (b. 318)

Fıkhdan eyle ibâdâta nazar

Eyleme semt-i deâvîye güzer (b. 319)

Naks virmez iki âlemde sana

Bilmemek mes'ele-i bey' ü şirâ (b. 320)

Tamamen dinî bilgilerle ilgili yazılan bölüm, “dinî eğitim” kısmında ele alınmıştır. Bu bölümde de genel olarak İslamiyet’i, Kuran’ı anlatan kitapların okunması ve “insanın kendini bilmesi” üzerinde durulmuştur. Bunun yanında iki beyitte oğlunun kitabını eline alarak köşesine çekilmesi ve tarih, hikâye, kıssa gibi insana özel meziyetler veren ilimlerle uğraşması öğütlenir.

Kaplan, *Nâbî ve Orta İnsan* adlı makalesinde Nâbî’nin oğluna evinden çıkmadan, dinî ilimlerde okumalar yapmasını eleştirir. Batı’nın ilim dünyasına yenilikler getiren felsefe ve tecrübenin Nâbî tarafından oğluna tavsiye edilmemesi ona göre skolâstik düşüncenin ta kendisidir (Kaplan, 1999: 231, 232).

Lutfiyye’de ise ilim ve âlimlerle ilgili oluşturulmuş on beş civarında bölüme rastlanmaktadır. Bunların çoğunda döneminin revaçtaki ilimleri tek tek ele alınarak onlarla ilgili bilgi verilmiştir. Sümbülzâde Vehbî, eserinin dua ve oğluna hitap kısmından sonra asıl bölüme girişi *Der-Fezâil-i İlm-i Şerîf* başlığıyla ilme ayırmıştır. Şairin oğluna verdiği öğütlerine ilimle başlaması, ilme geniş alan ayırması ve bölümlerin içeriğindeki ifadeleri ilme çok önem verdiğini göstermektedir. Şairin ilme atfettiği sıfatlar şu şekildedir: asil evladın babası, yükselmenin sebebi, yanmaz, boğulmaz, çalınmaz, güzel ahlakın mayası. Oğlunu neden ilk olarak ilme yönelttiğini ilmin güzel ahlakın mayası olmasına bağlayan Sümbülzâde Vehbî’nin oğluna verdiği öğütlerinde ulaşmak istediği de zaten bu güzel ahlaktır. İlmî daha sonra bolca eleştireceği, insanların uğruna birçok pislîğe bulaştığı zenginlik ile mukayese ederek ilmin üstünlüğünü dile getirir. Tabi bu ilimler, faydalı ilimler olmalıdır ki insana hem

bu dünyada kalıcı eser bıraktırır hem de insanı ahirete bunun sayesinde elde ettiği güzel amelle götürür. Faydalı ilim amelle birleşmelidir ki boşa gitmesin. Tefsir, hadis ve usûl ilmi insanı cennete götürecek faydalı ilimlerdenidir. Şairin Kuran'ı "ilimlerin düzenini gösteren eser" ve ilmin özelliklerini belirten ilimleri hadis ve tefsir olarak ortaya koyması ilimlere İslami bakış açısıyla da baktığını ve İslam'ın ilme verdiği değeri ortaya koymaktadır.

İrs olur mı eb ü ceddin hüneri

İlmidür necl-i asîlin pederi (b. 43)

İlm ü irfân sebep-i rif'atdür

Âlim olmak ne büyük devletdür (b. 44)

İlmin izhâr idince Âdem

Oldı bilcümle melâik mülzem (b. 45)

Enbiyâ vârisi olmuş ulemâ

Anla kim bu ne verâset ne gınâ (b. 46)

Mâl ile ilmi müsâvî sanma

Mâla rağbetle varup aldanma (b. 47)

...

Âlim-i fâsık olundı tercîh

Câhil-i âbide bâ-nakl-i sarîh (b. 61)

İşmin evsâfına gâyet yokdur

Ne kadar söylesem andan çokdur (b. 62)

Yazdı tafsîlini Fahr-ı Râzî

Okuyup keşf idesin ol râzî (b. 63)

Cümlesin eyleyemem ben takrîr

Göstere sana hadîs ü tefsîr (b. 64)

Evveli sa'y ü sonı mevhibedür

Kulına cânib-i Hakk'dan hibedür (b. 65)

Ey Oğul' da da aynı şekilde faydalı ilimlerden bahsedilir ki eserin yazılma sebebi de bizzat budur zaten (İmâm Gazâli, t.y.: 45-47, 81, 82).

Emile' de de aynı şekilde faydalı bilgi ve bilim savunulur; ancak bu eserlerden daha farklı bir şekilde. Esas olan bilimi direkt olarak vermek değil, çocuğun buna ulaşmak için kullandığı “düşünme yetisi”dir. Rousseau, çocuğun her dönemde farklı dürtülere sahip olduğunu ve bilim için gerekli olan merak dürtüsünün 12 yaş itibariyle ortaya çıktığını ifade eder. İnsanın doğuştan gelen rahatlık arzusu ve bu arzuyu tatmin etme arayışı onu yeni olanaklara yani meraka sürükler. Bu merak, çocuğu bilim sevgisine ve onu öğrenmeye sevk edecektir. Bu sevgiyi hisseden çocuk, sürekli sorular soracaktır. İşte tam burada sorularına tatmin edici cevaplar verilmeksizin öğrenme yöntemlerini öğreneceği şekilde yönlendirilecektir. Çocuğun önüne koyulan sorunu çözmeye çalışmasına uygun ortam hazırlanarak bilgiyi bulmasına yardımcı olunmalıdır. Bu aşamada elbette yanılacaktır; ama öğretmene düşen bunları düzeltmek değil, bunları çocuğun görüp düzeltmesini sağlamaktır. “Kitabın en yararlı bölümü” olarak nitelendiren bilimi çocuğa çok vermektense ziyade doğru ve açık şekilde vermeyi amaçlarız. Bunu da önceden birilerinin deneyleri ile ortaya çıkarılmış aletlerle değil, kendisinin günlük hayatındaki eşyalarla yapmalıyız. Çünkü bu aletler uzuvlarımızı tembelleştirir. bilgiye ulaşma sırasında amaçtan sapma, isteksizlik ve öğretmende bilgi eksikliği varsa o an için etkinliği sonlandırmak en iyisi olacaktır. Yaptığı gözlemlerine dayanarak Rousseau, çocuklara bilimsel bilgi verilirken çocuklardan çok oradaki önemli şahsiyetlerin önemsendiğini

eleştirmeden geçemez (Rousseau, 2009: 319-323, 326-329, 334-336, 340-342, 344-347, 355, 361).

İslami eserlerde vurgulanan fayda, Rousseau için de vazgeçilmezdir. Emile yaptığı işle hem kendisi bilgiye ulaşmalı hem de başkaları onun bu yaptığından faydalanmalıdır (Rousseau, 2009: 361-363, 371, 387).

Emile'in 12 yaşlarındayken bilgileri doğal ve fizikseldir. Çünkü o henüz tarih, metafizik, ahlak gibi soyutluklardan bihaberdir. Yavaş yavaş ilerleyen yaşlarda bu somut bilgileri soyutlarla desteklenmeye başlayacaktır.

Âlimler

Lutfiyye'de hocalarla, âlimlerle ilgili üç bölüm vardır. Âlimler, alçakgönüllü, hem bu dünyada eseriyle hem de ahirette burada yaptığı ilimle mükâfatlandırılacak, mala mülke tamah etmeyen insanlardır. Oğul Lutfullah'ın da hocalarına, âlimlere saygılı davranmasını tembihler. Çünkü hocanın öğrencisi üzerinde çok emeği vardır ve onun hayır duasını almak öğrenciyi hem bu dünyada hem de ahirette mutlu kılacaktır.

Hâcene eyle begâyet ta'zîm

Hakk-ı üstâd aceb emr-i azîm

(b. 66)

...

Tâlibe hayr-ı duâ-yı üstâd

Dü-cihanda sebab-i neyl-i murâd

(b. 70)

Kılık kıyafetle gerçek âlim olunamayacağından kişinin üzerinde taşıdıklarına değil, zihninde taşıdıklarına bakılmalıdır. Âlimlere ikramda kusur edilmemeli, onlar el üstünde tutularak ağırlandırılmalıdır. Döneminde kendini âlim sanan tipleri de üstü kapalı eleştirerek bunlardan uzak durulmasını söyler. Bunun yanında Sûmbülzâde Vehbî'nin Osmanlıda hem toplumun hem de devletin âlimlere hürmet gösterdiğini ve onları emniyet aldığını belirtmesi de oldukça önemlidir. Hz. Peygamberin hadisi

gereği ibadet eden cahile ibadetsiz âlimin tercih edileceği fikri, İslam'ın ilim yapana verdiği değerin büyüklüğünü de gösterir.

Ehl-i İlmi bulup eyle tevkîr

Tâ ide ilmîni Allah tevkîr (b. 521)

Yüz sürüp ayağına ikrâm it

Celb-i da'vâtı için ikdâm it (b. 522)

Kürkine borkine bakma aslâ

Örf ü zarf âdemi itmez ulemâ (b. 523)

...

Öyle câhillere sen olma karîn

Uzak ol kim olasıñ Hakk'a yakın (b. 529)

Mûsil-i râhat olur nev-ummâ

Kaldı devletde tarîk-i ulemâ (b. 779)

Nakş-ı imzâlarıdur gerçi fakîr

Yine ammâ olunurlar tevkîr (b. 780)

İlme ta'zîm ile Âl-i Osmân

Anların cânına çün virdi emân (b. 781)

Tıp İlmi

Lutfiyye'de ilimler bahsi derin irfan denizi fıkha eşdeğer hatta ondan daha üstün tutulan tıp ilmi ile açılır. İnsanın ilme hakkıyla yönelmesi için sağlıklı bir vücuda sahip olması gerekir. Döneminin doktorlarının işinin ehli olmaması da bu ilmi hemen öğrenmesini gerektirir. Tıpla ilgili bu bilgiler verilirken döneminin

doktorlarını da kısaca eleştiren Sümbülzâde Vehbî, bu yoldan para kazanmamayı ve doktorların sözlerini başka yorumlara çekmemeyi de öğütler.

İlm-i tıbbâ ide gör kim dikkat

Olasın kâdir-i hıfz-ı sıhhat (b. 82)

Oku üslûb-ı hekîm üzre hemân

Fenn-i teşrîhi de eyle im'ân (b. 83)

İktizâ itse tedâvî vü ilâc

Olma öyle cühelâya muhtâc (b. 85)

İtme anunla velî kesb-i ma'âş

Hastalar mâlî için çekme telâş (b. 86)

Lîk ol fenni iderken tahsil

Eyleme kavî-i hekîmi te'vîl (b. 88)

Aynı yüzyılda yazılmasına rağmen iki eserde tıp ilmine bakış oldukça farklıdır. Rousseau, tıbbın bazı insanlara yararlı olduğunu değil, insan türüne zararlı olduğunu ifade eder. *Lutfiyye*'nin yukarıda verdiğimiz tıbbî öven açıklamalarının aksine bu ilmi ahlaksal açıdan değerlendirerek insanları ölümden korkuttuğunu iddia eder. Bu korkuyla ve yaşamı korumaya çalışmakla geçen bir ömür boşa geçmiş demektir. Döneminde özellikle ruh hastalıkları için tedavi yolları bulan tıp, Rousseau'ya göre aylak ve işsiz insanların bir eğlencesidir. Kendi öğrencisinin de sağlıklı olmasını hastalığın verdiği korkudan olduğunu daha önce de ifade eden yazar, tıbbın sadece hijyene önem vermesinin olumlu bir durum olduğundan bahseder. Bunun da bir bilim değil, erdem özelliği olduğunu dile getirerek tıpla ilgili ifadelerine son verir (Rousseau, 2009: 134-137, 177). Tıpla ilgili bu iki zıtlık bize toplumlar arasındaki büyük zıtlığı değil de doğal eğitimle klasik eğitim arasındaki farkı gözler önüne sermektedir belki de.

Mantık İlmî

Mantık için kimileri haram dese de buna kulak asmamak gerekir ki mantık, tüm ilimlerin esas ve insanı gerçeklere yönelten bir ilimdir. Mantık ilmini açıklarken toplumun bakışına tezat görüşünü açıkça dile getirerek eleştirmekten geri durmayan bir Sümbülzâde Vehbî çıkar karşımıza.

Mantika eyle velîkin ikdâm

Halt ider dinleme kim dirse harâm (b. 99)

Hadd-i zâtında odur fenn-i dakîk

Ki ider tâlibin ehl-i tahkîk (b. 100)

Nef'idür hâsılı bî-hadd ü kıyâs

Bil netîce anı her ilme esâs (b. 101)

Oldı çün hâdim-i envâ'-ı ulûm

Sen de it hizmet ana ey mahdûm (b. 102)

Kırtasiye İlmî

Sümbülzâde Vehbî'nin bir soru cümlesi ile ifade ettiği kırtas yani kağıtçılık ilmini bilen kişi para için kendini parçalamaz; çünkü bilir ki paranın da asıl kağıttır.

İlm-i kırtâsı bilen bî-çâre

Ola mı akçeye pâre pâre (b. 186)

Musiki İlmî

Hayriyye'de bahar mevsimi ile ilgili bölümde yer verilmiştir musikiye. Musikinin hikmetlerinin çok olduğu ve onu bu ibretle dinlemek gerektiği vurgulanır. Aksi halde musikiyi oyun zevkiyle dinlemek insana bir yarar sağlamaz. Bu yüzden başka yerlerde musiki meclislerinde bulunulması gerektiğinde zevki çıkarılmalı; ama

eve bunlar taşınmamalıdır. Nefsin zevke sefaya kaymaması adına verilen musiki ile ilgili bu öğütler, din ve ahlak esas alınarak verilmiştir.

Virür insana hayât-ı tâze

Nağme-i bülbül-i hoş-âvâze (b. 941)

Gûş kıl nağmesini mürğânun

İktizâ eyler ise insânun (b. 942)

Komaz âyîne-i hâtırda ğubâr

Nağme-i çeng ü ney ü mûsîkâr (b. 943)

...

Gerçi kim lezzeti çok neş'esi çok

İltizâm eylemenün lezzeti yok (b. 951)

Zevkin it ğayride oldıkça düçâr

Hânene lîk getürme zinhâr (b. 952)

Anı da ibret ile gûş eyle

Lezzet-i lehvi ferâmûş eyle (b. 953)

...

Böylece zevkin iden ehl-i reşâd

Eylesün zevkini Allah ziyâd (b. 966)

Lutfiyye'de musiki özel yeteneğe sahip insanlara has hikmetli ilimlerden olarak tanımlanır. Her ne kadar musiki insanın ruhuna huzur verip gücünü artırsa da Sümbülzâde Vehbî, oğluna makamını öğrenmesini; ama asla şarkı söylememesini sıkıca öğütler. Çünkü hem bu Lutfullah'ın soyuna yakışmaz hem de dönemin

toplumu onu “Çelebi nefesine düşkün, zevk ve safaya yönelmiş biridir.” diye niteler. Bülbülün bile hayran kaldığı, içerisinde birçok hikmetin yer aldığı şarkılardan ve her türlü çalgıyı çalmaktan uzak durulmalıdır. Nâbî gibi Sümbülzâde Vehbî de başka yerlerde yani evinin dışında dinlemesini de sözlerine ekler.

Mûsıkî fenni de hikmetdendür

İlm-i ashâb-ı tabâtdendür (b. 247)

Bilürürm râhat-ı ervâh ammâ

Mâye-i kuvvet-i eşbâh ammâ (b. 248)

Bestehânlık sana şâyeste degil

Silsilen anlara peyveste degil (b. 249)

Dime mutriple yelellâ yeleli

Olma tanburanın orta teli (b. 250)

Tab’ın eylerse ana meyl-i nevâ

Bil makâmâtını bî-sît ü sadâ (b. 252)

...

Çelebi ehl-i hevâdur dirler

Mâ’il-i zevk ü safâdur dirler (b. 266)

Çünkü ahvâl-i zamandur ma’lûm

Cümle indinde olursun mezmûm (b. 267)

Gayrı yirde bulıcak gûş eyle

Gam-ı eyyâmı ferâmûş eyle (b. 268)

Sümbülzâde Vehbî'nin oğluna hikmetlere sahip musikiyi bilmesini; ancak uygulamamasını (saz çalma ve şarkı söyleme) öğütlemesinin temelinde bugün “mahalle baskısı” diye nitelediğimiz etkinin izlerini görmekteyiz. *Hayriyye* ile bu konuda verilen öğütlerin aynı olması, musikiye bakışın 17. yüzyıldan 18. yüzyıla kadarki süreçte bir değişikliğe uğramadığını gösterir. Öğütlerin sebebinin de nefse düşkünlük olması ortaktır. Yalnız *Lutfiyye*'de öğütlere getirilen toplumsal “ayıplanma” kaygısı, *Hayriyye*'de yoktur.

Emile'de din eleştirisi bölümünde ele aldığımız müzik, çocuklar ve genç kızlar için büyük bir eğlencedir tıpkı Sophie'nin komşusundan ders aldığı klavsenin zevkine vardıkça kendini geliştirmesi ve şarkılar söylemesi gibi (Rousseau, 2009: 696). Sophie için müziğin verdiği zevkten bu kadar bahseden Rousseau aynı şeyi Emile için yapmaz. Tıpkı yukarıdaki Doğu-İslam eserleri gibi *Emile*'de de erkek için müzik tavsiye edilmez. Emile'de böyle bir boşluğun olması bunun erkek için onaylanmayan bir durum olduğunu gösterir mi bilemiyoruz; yalnız şunu diyebiliriz ki kız ve erkek çocuklarında ve dahi yetişkinlerinde müzik ayırt edici uğraşlardan birisidir.

Feraset İlmî

“1. Anlayış, sezîş, sezgi 2. Zekâ.”⁸ manasına gelen feraset ilminden *Lutfiyye*'de, yaratılışların en güzeli şeklinde yaratılan insanın dış görünüşünde birçok mananın gizli olduğunu anlama sanatı olarak bahsedilir. İnsanın küçük bir evren olduğu inanişından hareketle verilen bu bilgiler, insanı varlıkların yaratılışındaki asıl manaya yöneltecektir.

Fenn-i ra'nâ-yı ferâset ne güzel

Bilesin hâl-i kıyâfet ne güzel

(b. 269)

...

---

⁸<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 12.05.2012.

Hayli itkân idecek ma'nâdır

Görmüşüz anda tehâlûf nâdir

(b. 274)

Edebiyat, Tarih ve Siyer

Edepli kişilerin iç dünyalarını yansıtan edebiyat, tarih ve siyer insana âlemi anlatan en güzel ilimlerdir. Bu yüzden bu ilimler gerçek kaynaklardan okunarak öğrenilmelidir. İçinde yaşadığımız dönemin halini daha iyi değerlendirebilmek için önceki nesillerin tarihleri okunmalı, onlardan ibret alınmalıdır. Bu öğrenilen bilgiler, etraftakileri sevindirecek şekilde güzel konuşularak anlatılmalı ve onlar da uyarılmalıdır.

Edebiyyât ile târîh ü siyer

Sîret-i ehl-i edebdür yekser

(b. 275)

Anlar ile nice ma'nâ bilinür

Dehrin ahvâli ne ra'nâ bilinür

(b. 276)

Bilmeyen bunları pek gâfil olur

İlmi var ise dahi câhil olur

(b. 277)

Bilmeyüp hâl-i cihânı bî-reyb

Kıssahânlardan işitmekdür ayb

(b. 278)

İntisâb eyleyegör târîhe

Ki sezâ olmayasın tevhîbe

(b. 279)

...

Her sözün aslını idrâk eyle

Zihnini dağdağadan pâk eyle

(b. 293)

Nice bilgiç geçinen âkiller

Bildigin bilmedigin nâkiller

(b. 294)

Kendüyi vâkıf-ı ahvâl sanur

Hezeyânın işidenler usanur

(b. 295)

Bu öğütler bildiklerini etrafındakilerle en güzel şekilde paylaşma ve duyulmuş her şeyi inceleyerek gününe uygulama esasına dayandırılarak verilmiştir. Ayrıca bu bilgilerinden dolayı danışmanlığa yükseltilerek üne kavuşmanın da övülmesi eser için dikkat çekici bir unsurdur. Çünkü şair eserin genelinde fazla üne kavuşmanın zararlarından bahseder; ancak onun burada kastettiğinin “haksız ün” olduğunu bu bölümde bariz bir şekilde görmekteyiz.

Lutfiyye'de bu şekilde övülen edebiyat ve tarihle ilgili *Emile*'de çok da olumlu ifadelerin yer almadığını görüyoruz. Ergenlikle beraber topluma açılan *Emile* için artık kendinden başkalarının tecrübelerinden de yararlanma vakti gelmiştir. Ancak bu yöntem çocuğu dedikoducu yapabileceğinden uzaktan insanların tecrübelerini izlemesi en iyisidir. Bu da ancak tarih sayesinde olabilir. Tarihin bu yararını belirten Rousseau, hem dönemin tarihini hem de eski tarihi eleştirmeye başlar. Ona göre tarihin kötü yanlarından biri insanların kötü ve olumsuz yönlerini daha çok vurgulamasıdır. Öyle ki refah içerisinde yaşayan milletler ne zaman büyük felaketler ve kötülükler yaşarlarsa tarihe konu olabiliyorlar. Bir diğer sorun tarihçilerin olayları olduğu gibi aktarmaları gerekirken kendi görüşlerine uygun şekilde aktarmalarıdır. Bu yargılamaların yapılması bir genç için oldukça kötüdür; çünkü tarihçi sadece olayları anlatarak gencin yargılamasını ve düşünmesini sağlamalıdır. Modern tarihçilerin çoğu ise ün peşinde koştuğundan bu anlamda örnek verilebilecek isim eski tarihçilerden Thukydides'tir.

Edebiyat tarih gibi bir bilgi alanı değildir, zevk alanıdır. Ancak romanlarda ahlaksal bir amaç peşindedir. Oysa tarihte bu yoktur. Tarihçi nasıl bir başkasının hayallerinin tutsağı ise romancı da öyle kendi hayallerinin tutsağıdır. Rousseau bu karşılaştırmayla tarihi biraz daha yermiştir. Belagat ve hitabet de *Emile* için gerekli

değildir; çünkü Emile, kendi kendine yetebilecek kapasitededir. Bu yüzden kolay kolay kimseden bir şey istemez, kimseyi ikna etmeye çalışmaz(Rousseau, 2009: 435-439, 458, 612, 816).

Edebiyat ve tarih konusunda *Lutfiyye* ile *Emile* arasında büyük farkların olduğunu görüyoruz. *Lutfiyye*'de edebiyat övülürken *Emile*'de edebiyattan sadece zevk anlamında yararlanılabileceğinden, şart olmadığından hatta Emile'in eğitimi için önemli bir eğlence olmadığından bahsedilir. Tarihte ise ikisinde de geçmişten ders çıkarılması anlamında yararlanılmasından bahsedilir. Ancak *Emile*'de tarih biliminin yöntemiyle ilgili değerlendirmelere de yer verilir.

Şiir ve İnşa

Hayriyye'de şiir, ne kokusuz bir lale gibi manadan ne de işvesiz bir dilber gibi sanattan yoksun olmalıdır. Ancak şiirde esas olan mana olduğundan şiirde manaya hakikat güzelliğini vermelidir. Acemi şairler gibi bilindik mazmunları bilindik şekilde kullanmaktansa, sanatsız, kuru bir söyleyişe sahip olmaktansa hiç şiir yazmamak yeğdir. Türkçe yazarlardan Nef'i ve Baki başta olmak üzere diğer divan yazar şairlere; Fars edebiyatından Taib, Saib, Örfi, Selim, Feyzi-i Hindi, Naziri, Kelim, Şevket, Nizami, Hüsrev, Cami, Enveri, Hakani, Sadi, Hafız gibi daha adları saymakla bitmeyecek birçok şaire ve Arap edebiyatına kıymet verilmelidir. Özellikle İslamiyet'in kitabı *Kur'an-ı Kerim*'in dilinin Arapça olması bu dili öğrenmeyi şart kılar ki şiir ancak Arapça ve Farsça iki kanatla uçar. İran şairlerinin divanları bize gerçek duyguyu ve şiiri gösterirken vezinsiz gibi duran Arap şiirleri de aslında birçok vezinle yazılır. Kötü şöhret vasıtası olan hiciv, ahmak ve akılsızlar için bir meyildir. Çünkü İnsan ancak güzel söylediğiyle halkı büyüler. İnsan kendisine kötülük edene de güzel sözlerle cevap vermeli ve onu utandırmalıdır. Nâbî'ye göre eski dönemdeki şairler çok daha güçlü şiir yazmışlardır.

Ey safâyâb-ı kelâm-ı mevzûn

Âşiyân-ı sühan-i gûn-â-gûn

(b. 967)

- Tab'un eylerse eger Şi're heves
Sana ma'nâsını fehm itmek bes (b. 968)
- Sühanân-ı Őuarâ-yı eslâf
Kalbi âyîne-veş ide Őeffâf (b. 969)
- Türki'de nef'i ile Bâki'ye bak
Ėayri dîvânları da kıl mülhak (b. 970)
- ...
- Hicvden al-hazer ey câ-ı peder
Ki virür meşreb-i irfâna keder (b. 1014)
- Hüsne sarf eyle sözi Şâir isen
Halkı teshîre çalış kâdir isen (b. 1015)
- Tiz ferâmuŐ olınur nesr Sühan
Nazm ammâ ki ider devr-i dehen (b. 1016)
- El-hazer hicvün olur Ėâyeti Őum
Halk beyninde hakîr ü mezmûm (b. 1017)
- ...
- Sen kabûl eyle bu pendi benden
Dostluk var iken olma düşmen (b. 1030)

Divan Edebiyatı'nın 16. yüzyılda zirveye ulaŐtıĖını ve bu eserin de 17. yüzyılda kaleme alındığını düşünürsek Şairin söylemine nesnel diyebiliriz. İnan Şairlerinin başarısı zaten su götürmez bir gerçektir. Ancak Nâbî'nin "orta insan" tipi

burada da kendini gösterir adeta. 968. beyitte “yaratılışının şiire heves etmesi durumunda şiirin manasını anlayan sana kâfidir” derken “fazlasına bakma” anlamı Hayri’yi önceki kısıtlayıcı unsurlara çekmektedir tekrardan. Bu kısıtlamalar, modern eğitimde yer alan çocuğun “özgür, hür düşünme ortamı”ndan ve görünenin ardındaki görünmeyenleri bulacak “araştırmacı ruh”tan uzaktır. Daha önceki bölümlerde musikiye fazla meyletmemeyi öğütleyen Nâbî ile buradaki şiiri fazla derinlemesine irdelememesini söyleyen Nâbî arasında bir fark yoktur. Yalnız bu benzerlik bizi Nâbî’nin oğlu Hayri’ye “sanattan anlamasını ancak fazlaca meşgul olmaması” gibi bir öğüt verdiği çıkarımına vardiymaktadır. Öncekilerde karşımıza çıkan “barışçı” insan tipi aynen devam etmektedir.

Lutfiyye’de şiir ve inşa hünerin en güzeli olarak nitendirilir. Şair, şiirle ilgili bütün incelikleri ve dahi ilimleri bilmeli, şiirini bu ilimlere uygulamalıdır. Rindane şiirler yazarak irfan meclislerini süslemek, sultan ünvanını almak ne büyük mutluluktur. Buna ulaşmak için de sözü papağan gibi söylemeli, şiiri şeker gibi tatlı olmalıdır.

Şi’r ü inşâ hünerin a’lâsı

Ya’ni her ma’rifetin ra’nâsı (b. 296)

...

Şa’ir-i mâhire sultân dirler

Şân virüp sâhib-i dîvân dirler (b. 299)

Şi’rini eyleye ilme tatbîk

Bile mefhûm-ı ma’ânî-i dakîk (b. 301)

Ya’ni safvet virüp âyînesine

Bikr-i ma’nâyı çeker sînesine (b. 302)

Söyleye tûtî gibi güftârî

Ola hem-kadr-i şeker eş'ârî

(b. 303)

Tüm toplumların edebiyatının temelinin şiire dayandığını bilmekteyiz. Sümbülzâde Vehbî de bu bölümde şiirin güzelliğini ve döneminin toplumunda buna verilen kıymeti vurgulamıştır.

Rousseau'nun "Emile'in ölü diller, edebiyat ve şiir alanında başarılı olup olmamasının pek fazla önemi yoktur benim için. bu konularda hiçbir şey bilmemesi de önemli değildir ve onun eğitiminde önemli olan bu türden eğlenceler değildir." (Rousseau, 2009: 612) ve "Betimleme, belagat, mecaz, şiir kesinlikle gerekli değildir çocuğa." (Rousseau, 2009: 323) şeklindeki sözleri Doğu eserleri ile zıtlık oluşturmaktadır. Edebiyat, şiir ve tiyatro konusuna eserlerden açık bir şekilde gördüğümüz gibi Doğu toplumları çok değer verirken Batı, o kadar da önemsememektedir. Batı'daki eserlerde bu tip eğlenceler kız çocukları için ön plandadır. Erkek çocukları içinse bilimsel bilgi daha ön plandadır.

Muamma İlmi

Lutfiyye'de muammayla ilgili müstakil bir bölüm oluşturulmuştur. Gönül ehillerinin zihnini çalıştıran en iyi ilim olan muamma, İran'da bilmeyenler kınanacak kadar önemlidir. Bu ilmin erbabı çok az olmakla beraber bunlar babadan yani bizzat Sümbülzâde Vehbî'den öğrenilmelidir. Şiir ve inşanın birbirinden ayrılmaz bir parça olduğunu belirtirken şiirin Allah vergisi, insanınsa çalışılarak elde edildiği belirtilir. İkisini birleştirmek de büyük bir maharettir. Sümbülzâde Vehbî, bundan sonra şiir ve inşa ile ilgili görüşlerini açıklar. Ona göre inşaada basmakalıp, eskileri tekrardan uzak yeni bir üslup yaratmak gerekir. Bunun için mutlaka Farsça ve Arapça bilinmelidir. Ama buna anlamsızca karşı çıkan döneminin bazı mutaassıp ve cahil kişilerini sertçe eleştirmekten de geri durmaz (Sümbülzâde Vehbî, 1994: 58-60).

Ola hem ilm-i muammâda benâm

Çıkara dâniş ü irfân ile nâm

(b. 304)

Yokdur anın gibi bir fenn-i lezîz

Zihnin ehl-i dilin eyler teşhîz (b. 305)

...

Şi'r ü inşâ ikisi tev'emdür

Lîk inşâ dahi pek elzemdür (b. 317)

Tarz-ı inşâda ne hoş tarz-ı cedîd

Köhne vâdîleri itdik tecdîd (b. 318)

Veysî vü Nergisî'dür kâr-ı kadîm

Şimdi metrûkdur etvâr-ı kadîm (b. 319)

Kendin îcâd idegör âsârı

Çekemem basmakalıb güftârı (b. 320)

...

Güzel Yazı ve İmla

Nakışların en güzeli yazı ve o yazıyı manaya ulaştırarak imla... Bunlar birbirini tamamlayan iki unsurdur ki imla yazıdan biraz daha önce gelir. Çünkü sadece güzel yazılmış; ama imlası bozuk bir metin anlaşılmayacaktır. Bu işlerin güzelliğinden bahsettikten sonra Sümbülzâde Vehbî, oğluna tahta başında iş verseler de tahtaya, taşa yazı yazan nakkaşlardan (kâtiplerden) olmamasını öğütler.

Hüsn-i hatla görünür kâğıt hûb

Bir kalem kaşlı hat-âver mahbûb (b. 328)

Ne hünerdür yazasın ahsen-i hatt

Hurufâta hâl, dil-ârâ-yı nukat (b. 329)

...

Olıcak habt ü hatâ imlâda

Hüsn-i hatdan ne çıkar ma'nâda (b. 337)

Lîk olmaz ise imlâda galat

Okunur olsa da hattın evsat (b. 338)

Ketebe alsa da câhil hattât

Kalemiyle idemez meşk-i neşât (b.339)

Hatt-ı ta'lîk ile her hâhişini

Ba'zılar sağladı gerçi işini (b. 340)

Bakma öyle yazıcı nakkâşa

Yaza geh tahtaya gâhi taş (b. 341)

Olma sen tahta vü taş nakkâşı

İtseler de seni tahtabaşı (b. 342)

Sümbülzâde Vehbî'nin şekilden ziyade imlaya önem vermesi bize, onun sanat anlayışını ve döneminin bu konudaki zihniyetini ortaya açıkça koymaktadır.

Felsefe İlmî

Lutfiyye'de felsefe sözleri hayal ve vehimden ibaret olan bir ilim olarak geçer. Bir zamanlar kendisinin de felsefeyle ilgilendiğini; ancak bu ilmin ilk anda akla uygun gibi gözükse de ayet ve hadise ters, delillerinin belgesiz olduğunu ifade eder. Allah'ın hikmetini ünlü filozoflardan ne İbn-i Sina ne Aristo ne de Eflatun

felsefesiyle anlayabilecektir. Sûmbülzâde Vehbî, felsefeyle fazla uğraşmamayı İslam'a ve kendi tecrübelerine dayandırarak dile getirmiştir.⁹

Gizlidür hikmet-i Rabb-i müte'âl

Hükemâ sözleridür vehm ü hayâl (b. 89)

Görinür gerçi muvâfık akla

Ekseri lik muhâlif nakla (b. 90)

Emile'de de aynı şekilde felsefe sürekli eleştirilir. 4. kitaptaki Savoieli rahip, felsefeden uzaklaşma sebebini felsefede hiç mantık bulamamasına ve filozofların sadece farklı düşünmek adına buldukları yere göre fikirlerini çok kolay değiştirmesine bağlar. Rousseau da kendisi ve *Emile*'in yetişmesi için önemli bir isim olan Savoieli rahiple felsefe konusunda aynı görüşleri paylaşır. İçgüdüleri kabul etmeyen filozoflara seslenir. Felsefenin bir yığın saçma sözden ibaret, insanlara iftira atan bir uğraş olduğunu söyler. Ortaya attığı fikirlerde kendisi için önemli olanın kitabını okuyanların onun filozoflara karşı haklı olduğunu bilmesidir (Rousseau, 2009: 387, 407, 436, 454, 484, 485, 494, 515, 520, 559, 562).

Doğu ve Batı eserlerindeki felsefeye karşı bu ortak tavır, 18. yüzyılın tavrıdır diye düşünüyoruz. Vehbi, İslamiyet'e aykırılığını da dile getirirken Rousseau felsefeye sadece ilmî açıdan bakmayı tercih etmiştir. Ama her ikisi de aynı kapıdan çıkmıştır.

Kimya - Simya İlimi

Lutfiyye'de toplumsal eğitimde büyü-fal bölümünde ele aldığımız kimya ve simya ilmi, ilimden ziyade bir nevi hokkabazlık, hüner olarak kabul edilmiştir. Çünkü insan yoktan var edemez. Bu ancak hikmet sahiplerinin işidir ki bu zaten Hz. Musa'nın mucizesidir. Sahte işlere ve yalana dayanan kimya ve simya, Sûmbülzâde

---

⁹ Bk. Düşünme ve Akıl.

Vehbî'nin oğluna kesinlikle tavsiye etmediği, hem bu dünyasını hem de ahiretini mahvedecek faydasız ilimlerdendir.

Kîmyâ fazl u hünerdür ancak

İstemez külfet-i akd-i zîbak (b. 58)

Ulemâ hep işin altun eyler

Kîmyâger cigerin hûn eyler (b. 59)

Ehl-i ilme zer ü zîver ruh-i zerd

Yüklenür mâl eşegi sırtına derd (b. 60)

Kîmiyâ ilmi kimi itdi ganî

Sîmiyâ sîme batırmaz bileni (b. 149)

Kîmiyâ mu'cize-i Mûsâ'dur

Gayri kimse ana olmaz kâdir (b. 150)

Istılâhât-ı müzeyyefdür hep

Bşir alay kavl-i müzafredür hep (b. 153)

Zer ü sîm adı imiş şems ü kamer

Böyle esmâ da semâdan mı iner (b. 154)

...

Hiç gelür mi sana ol hercâyî

Asıl ismi ola kîmî(y)âyî (b. 162)

...

Simyâ ise hayâl ü evhâm

İsmi var gerçi velîkin kurı nâm (b. 177)

Aslıdur şu'bede-i mevhûme

Ya'ni sûret viremez ma'dûme (b. 178)

...

Böyle halt eyler anın erbâbı

Hep gözi bağlu sanur ahbâbı (b. 182)

Geometri İlimi

Lutfiyye'de varsayımlardan oluşan çizgiye ve kenara dayanan bu şüpheli ilme fazla değer vermeme öğütlenir. Kendi içinde bir marifet olduğu kabullenilse de oğla bu şüpheli ilim üzerinde fazla düşünmeme öğütlemekten geri durulmaz.

İtibâr eyleme pek hendeseye

Düşme ol dâ'ire-i vesveseye (b. 105)

Düş olup dâ'ire-i efkâre

Mâhasal dönmeysin pergâre (b. 107)

Hatt ü adlâ' sözi dâiyedür

Sanma kim eğlenecek zâviyedür (b. 108)

Mârifetdür sözüümüz yok ammâ

Böyle gütsün anı mîmâr-ı binâ (b. 109)

Emile'de 2. kitapta yani Emile 10 yaşlarındayken geometrinin öğretilbileceği söylenir. Öyle ki bizim için mantık ve düşünce ile olanı çocuklar için görsellikle yapmalıyız. Bu durumda onların da geometriyi kavraması sağlanabilir (Rousseau,

2009: 284, 285). *Lutfiyye* ile arasında geometriye yaklaşım konusunda büyük farklar vardır. *Lutfiyye*'de şüpheli görülen ilim, *Emile*'de çizgiler arasındaki ilişkileri çocuğa kavratmada iyi bir yöntem olarak kabullenilir. Bu da bize iki kitap ve toplum arasındaki eğitim görüşünün farklılığını gösterir.

BEDEN VE DİL EĞİTİMİ

Doğu-İslam eserlerinde karşımıza çıkmayan beden eğitimi *Emile*'de karşımıza çıkmaktadır. Hem de ayrıntılı bir şekilde. Üstelik bedenini daha bebeklikten tanıyarak büyütülen Emile, bir çocukta olması gerektiği gibi hareketli, canlı bir çocukluk geçirmiştir. Ancak *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'deki çocuk tipi bunun tam tersi, oldukça durağan, neredeyse hareketsizdir. Zaten Nâbî'nin de yetiştirmek istediği “orta insan” bu şekildedir. *Lutfiyye*'de bu anlayışın kısmen devam ettiği görülürken 19. yüzyıldan itibaren bunun dışına çıkılmaya başlandığı ve *Emile*'e benzer çocuk tipleri çizildiği görülür edebiyatımızda. Bunun sebebi şüphesiz Batı'yı daha çok öğrenmemiz ve değişen dünyanın onların ortaya attığı bu insan tipini yetiştirmeyi gerektirdiğinin bilincinde olmamızdır. Artık Nâbî'nin “orta insan”ı değil, Rousseau'nun “aktif insan”ı ön plandadır.

Hayriyye ve *Lutfiyye*'de çocuğun beden ve dil gelişimine göre öğütler verilmemiştir. Hatta *Hayriyye*'de çocuğa verilen dinî bilgiler yaşı için Rousseau'ya göre oldukça ağırdır. Hayri 7 yaşında iken yazılan *Hayriyye*'ye karşılık *Lutfiyye*, Lutfullah 23 yaşındayken yazılmıştır. Bu yüzden ona verilen öğütler Batı'daki aynı dönem eğitimine de uygundur. Rousseau ise çocuğun her geçen yaşını yani gelişim dönemini dikkatle inceleyip ona göre çocuğa rehberlik etmektedir. Bu rehberlik gerek çocuğun bedensel hareketlerinde gerekse dille ilgili etkinliklerinde kendini göstermektedir. Dille ilgili de yaşına uygun kelimeler ve ifadeler öğretilmelidir, fikrini savunmaktadır zaten.

Ergenlikle beraber ortaya çıkan bedensel gelişime bağlı cinsellik için de *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de üstü kapalı ifadeler kullanılmaktadır. Evlilik ve kadınlara ait bölümlerde geçen bu öğütler, İslamiyet'in emrettiği şekilde kadına yaklaşmayı ve

sapıklığa kaçmadan sağlıklı bir cinsel yaşamı içermektedir.*Hayriyye*'deki cinsellikle ilgili öğütler şu şekildedir:

Şart-ı âdâb ile kıl hüsne nigâh

Olma şehvet nazarıyla güm-râh (b. 442)

Eylemiş sun'-ı ezel âmâde

Şehvet için de tarîk-i câde (b. 443)

Duhterân-ı semen-endâm u semîn

Şer' ile şehvete âmâde zemîn (b. 444)

Eyleme tohm-ı hayâtı isrâf

Olma güm-geşte-i vâdî-i hilâf (b. 447)

Olma ber-aks-i tarîk-i dihkân

Arz-ı nâ-münbiteye tohm-efşân (b. 448)

Eyleme nutfeyi yok yire telef

Rahm-ı nisvândur o lü'lüye sadef (b. 449)

Katre-i nutfeye ki bî-hâsıldur

Telef-i nefis kadar müşkildür (b. 450)

Lutfiyye'dekiler ise şöyledir:

Aybdur ırzı olan insâna

Sakalın yoldura bir oğlana (b. 1053)

Ola her hâli yanında makbûl

Kala akrân arasında medhûl (b. 1054)

Çokdur öyle süfehâya kapılır

Yıkılır ırzı sanır kim yapılır

(b. 1055)

Zâhiren dost tutar mahbûbı

Çâr-mîh eylemedür matlûbı

(b. 1056)

...

Çokdur öyle bıyığı yoldurmuş

Çehresin düzgün ile soldurmuş

(b. 1063)

Bir civân-sâl-i hat-âver geçinür

Pîr-i perverdesi dilber geçinür

(b. 1064)

Gösterür şîve-i hayrânesini

Andırır hemşire vü ânesini

(b. 1065)

20 yaşına kadar gelişen bedenin çeşitli ihtiyaçları ortaya çıkacaktır. Cinsellik de bunların arasında yer alır. Bununla ilgili Rousseau şöyle der: “İçgüdünün öğrencinize duygularını avutmayı öğretmense, onun duygularını tatmin etme ihtiyacı içinde olduğunda da içgüdünün yerine geçerek kendi ihtiyacını kendisinin tatmin etmesi çok tehlikelidir. Bir kez bu ihtiyacı kendi kendine tatmin etmeyi öğrendikten sonra mahvolmuş demektir genç.”(Rousseau, 2009: 595), “Yirmi yaşından başlayarak cinsel ihtiyaç bir ahlak görevi olmuştur; kend,ne egemen olmak isteyen, arzularının efend,s, olmak isteyen biri için önemlidir; ama ahlaksal ödevler farklıdır, istisnaları vardır, kuralları vardır. insan zaafı bir alternatifi kaçınılmaz kıldığında, iki kötülükten en az kötülük olanı seçmek gerekir; her halükarda bir kötülükle karşılaşmaktansa kabahat işlemek daha hayırlıdır.” (Rousseau, 2009: 596). Üstelik bu zararlar belli bir süre içinde geçmeyecek ve ömrü boyunca etkisini görecektir.

Cinsel yaşama dair her kitapta az da olsa verilen bilgiler, benzer ifadeleri kapsamaktadır. Dinin farklılaştığı Doğu ve Batı toplumu için de tavsiye edilen

İslamiyet'in de emrettiği şekillerdir. Tabi İslamiyet'in bu konudaki emirlerini ve etkisini *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de görmekteyiz. Emile'de sağlıklı cinsel yaşamın toplumun üzerindeki etkisine daha çok yer verildiği görülürken bizim nasihatnamelerimizde kişinin rahatının ve İslamiyet'in ön plana çıktığı görülmüştür.

SONUÇ

İncelediğimiz bu Batılı ve Doğulu eserler, görüldüğü gibi çocuk eğitimi açısından birçok farklı özellik taşımaktadır. Bu özellikleri konu başlıklarında ayrıntılarla ve örneklerle verdiğimizden bir daha bunları tekrar etmeyeceğiz. Ancak bu eserler arasındaki farklı ve ortak yönleri daha net cümlelerle ifade ederek bu bölümde toplayacağız.

Ortak özelliklerin farklı özelliklerden bir hayli az olduğu dikkate şayandır. Bu da bize neredeyse aynı yüzyıllarda yazılmış olmasına rağmen bu eserlerin oluşumundaki geçmişe ve döneme bağlı unsurların oldukça baskın olduğunu gösterir. Avrupa’da 15. yüzyıldan itibaren kendini gösteren Rönesans, Reform hareketleri devamında aydınlanmayı doğurmuştur. 18. yüzyılda aklın ve bilimin önemsendiği Avrupa’da insana verilen kıymetin artmasıyla onun eğitimi üzerinde fikirler daha da çok yürütülmeye başlanmıştır. Böylece eğitim üzerinde ciddi ve ilmî çalışmalar kendini göstermeye başlar. Bu dönemlerde İstanbul’da bilim adamlarına ve bilime çok kıymet verilmektedir. Ancak 17. yüzyıldan itibaren duraklama devrine giren Osmanlıda ilmiye sınıfı da zayıflamaya başlayınca Avrupa’da hızla ilerleyen bu gelişmeler takip edilemez hale gelir. Gittikçe zayıflayan Osmanlı devletinde eğitim de aynı oranda gerilemeye başlar. Dolayısıyla bu alanda çalışmalar pek görülmez. Divan Edebiyatı’na bağlı olarak yazılagelen nasihatnamelerde verilen öğütlerin arasına toplumsal bozuklukların dile getirilmeye başlanması da *Hayriyye* ile 17. yüzyıla tekabül etmektedir. Bu da Osmanlının 17. yüzyıldaki durumunu gözler önüne serer. *Emile*’le aynı yüzyılda yazılan *Lutfiyye*’de ise eleştirilerde dahi Avrupa’daki gelişmelerin Osmanlıdaki etkisini daha çok görmeye başlıyoruz. Ancak yine de aşağıdaki maddelerde de göreceğimiz gibi arada büyük farklar vardır. Bu fark, zamanla Batı’ya yüzünü dönen Osmanlının 19. yüzyıldan itibaren yaptığı atılımlarda, çalışmalarda ve çizdiği ideal insan görüntülerinde kendini göstermektedir.

17-18. yüzyıl Avrupa’sındaki ve Doğu toplumlarındaki insan eğitimi üzerine ortaya atılan ortak fikirler şu şekildedir:

- Her eserde yazarlar kendi hayatlarından örnekler vermiştir. Bu da eseri daha gerçekçi ve savunulan görüşleri daha inanılır hale getirmiştir.
- Her eserde tanınmış insanların konuyla ilgili düşünce ve sözlerine yer verilerek bahsedilen konu daha nesnel bir bakış açısıyla verilerek doğruluğu ispatlanmıştır.
- Her eserde kendi ülkesindeki kurumlarına, toplumuna ve onların yozlaşan bazı ahlaki ve dinî değerlerine ağır şekilde eleştiriler yapılmıştır.
- Her iki kültürün eserlerinde de ulaşılmak istenen “iyi insan”ın ahlaki değerleri aynıdır. İslam’ın insanda olmasını istediği tüm güzel huy ve davranışlar, aynı zamanda *Emile*’e kazandırılmak istenen huy ve davranışlardır.
- Her iki kültürde insan doğuştan iyidir. Ancak sonradan toplumun içine girmesiyle bazı olumsuz davranışları benimseyebilir. Bu yüzden *Hayriyye* ve *Lutfiyye*’de çocuk toplumdaki soyutlanırken *Emile*’de ergenliğe kadar karakteri oturan çocuk, topluma ergenlikten sonra girer.
- Her ne kadar iki kültürün sahip olduğu din farklı da olsa özünde “ilahi din” olduğundan dinî değerler ortaktır. Yalnız bazı kavramların içerikleri aynı olduğu halde dine ve topluma göre isimleri değişiklik göstermektedir.
- Her ne kadar *Emile*’de “akılın önemi” vurgulansa da “insanın kendini akıldan çok duyguya teslim etme kuralı” savunulur. Aynı şekilde Doğu toplumunda da “gönül ehli” olmak üzerinde durulmuştur.
- Her eserde bilimlerden felsefe hiçbir şekilde tavsiye edilmez. Şaibeli oluşu, insanları düşündürüyormuş gibi görünüp aslında kafalarını karıştırması yönüyle bolca eleştirilir.
- Her eserde köylüler ve taşralılar yerilir. Ancak *Emile* için oluşturulmak istenen “yabanıl”, kaba ve direktiflere uyan köylüden farklıdır. Bunun yanında *Emile*’in yetiştirileceği ortam için görevlerini unutmuş, yozlaşmış şehirlilerdense kaba köylüler tercih edilir.
- Her eserde cinsellik konusuna oldukça kısa bir şekilde değinilmiş, özellikle yanlış meyillerin zararlarından bahsedilmiştir.

- Her eserde insanın dünyevi şeylere, geçici şana şöhrete fazla bel bağlamaması fikri ön plandadır.
- Her eserde aile kavramı, toplumun temeli sayıldığından onu sağlam tutmanın hem insanı hem de dolayısıyla toplumu ayakta tutmak olduğu savunulur.
- *Emile*'de bireyin mutluluğundan sıkça bahsedilir. Zaten Rousseau'nun savunduğu doğa eğitiminin de amacı budur. Doğasına uygun olarak yetiştirilen insan her dönem mutlu olacaktır. Ancak *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de “mutluluk” ifadesi değil de “huzur” ifadesi, *Emile*'deki anlamına denk şekilde kullanılır.

Aynı dönemde yazılan bu temel eserlerin Doğu ve Batı toplumunda olmasından kaynaklanan farklılıkların temel sebebi elbette dindir. Dinin beraberinde getirdiği toplumsal yaşam ve bireye has özellikler bu iki toplum arasındaki farkları biraz daha açmaktadır. Bu eserlerde birbirinden zaman zaman söz edilme de söz konusudur. Bu anlamda *Emile*'in daha geniş bir açıyla yazıldığını söylemek elbette mümkündür. Daha çok kendi kabuğunda yazılan *Hayriyye* ve *Lutfiyye* ise İslam ve Türk toplumunun değerleri çerçevesinde oluşmuş bir birey meydana getirmek istemiştir. İşte aynı dönem, aynı konuya değinen Batılı ve Doğulu eserlerin arasındaki anlayış farkları şöyledir:

- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de pasif ve durağan; *Emile*'de ise aktif ve hareketli bir çocuk görüntüsü oluşturulmuştur. Öyle ki özellikle Hayri ve Lutfullah, sakin, kendi halinde, evinden dahi mümkün olduğunca çıkmayan bir çocuk olmaya yönlendirilirken *Emile*, hareketli, ergenlikten sonra topluma aktif şekilde katılacak biri olmaya yönlendirilir.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'den Araplara ait olanlar öğrencilerin hocaların ettiği taleple, Türklere ait olanlarsa babaların oğulları için yazdıkları eserlerdir. Yani gerçek kişiler için yazılan eserlerdir. Ancak *Emile*, bazı ebeveynlerin Rousseau'dan istekleri üzerine hayali bir oğlu yetiştirerek anlatılan bir eserdir.

- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de çocuğa direkt olarak emir cümleleri ile öğütler verilirken *Emile*'de çocuğu yetiştirecek öğretmene bunu nasıl yapacağı konusunda bilgiler verilir.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de klasik öğretim yöntemi yani anlatım(öğüt) kullanılırken *Emile*'de yaparak-yaşayarak öğrenme kullanılır. *Emile*'e kendisini yönlendiren öğretmeni veya mürebbisi tarafından hayata dair olumlu, olumsuz her şeyi deneme imkânı sağlanır. Bunlar için mürebbi sadece *Emile*'in kendisine zarar vermeyeceği uygun ortamı hazırlar.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de çocuğun gelişim dönemi, yaşı ve çevresi gibi faktörlere hiç değinilmemişken *Emile*'de bu faktörler temel alınarak sınıflandırmalar yapılır. Öyle ki kitap, beş bölüme *Emile*'in gelişim sürecine göre ayrılır. Eserin başından sonuna kadar vurgulanan doğa eğitimi, *Emile*'in yaşına ve gelişim dönemine uygun olan eğitimidir. *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'den *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'nin ise oldukça küçük yaşlardaki oğullara seslendiğini biliyoruz.
- *Emile*'de din ve ahlak eğitimi soyut konular olduğundan, toplumsal eğitimse *Emile*, ergenlikten sonra topluma açılacağından soyut şeyleri algılayabileceği dönem olan ergenlikte ele alınır. Ancak *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de bunun aksine çok küçük yaştaki Hayri ve Lutfullah'a dinî bilgilerle ilgili birçok öğüt verilir.
- *Emile*'de bebeklikten itibaren tüm bedensel, zihinsel ve psikolojik eğitim süreçleri anlatılırken *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de bunlarla ilgili hiçbir bilgi yoktur.
- *Emile*'de mürebbiye yapması söylenen davranışların nedenleri ve sonuçları açık şekilde ortaya koyulur. Bunun yanında yapılmaması istenen davranışlar ve sözlerin çocukta yaratacağı etki de ifade edilir. Böylece mürebbinin neyle karşılaşacağı gözler önüne serilerek ona göre hareket etmesi sağlanır. *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de ise buna benzer açıklamalar dinî ve ahlaki öğütlerde zaman zaman kendini gösterir. Öğütlenen davranış yapıldığı ya da yapılmadığı takdirde bunun bireydeki dinî ve toplumsal etki boyutu üzerinde durulmuştur.

- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de konular yüzeysel olarak *Emile*'de ise oldukça ayrıntılı şekilde ele alınır.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de çocuk eğitime ilişkin verilen öğütlerde din başta olmak üzere ahlak ve toplum temel alınırken *Emile*'de insanın doğası, yaşı ve pedagoji temel alınır.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de de *Emile*'de de kadından bahsetmek için aynı çıkış noktası kullanılmıştır; ancak bahsetme şekilleri ve süreleri farklılık göstermektedir. *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de evlilik bahsinde oldukça kısa bir şekilde seçilmesi istenen eşin özelliklerine değinilir. *Emile*'de ise Emile evlilik yaşına geldiğinde kendine uygun bir eş seçimi yapması gerekmektedir. Bu eş, Sophie'dir. Kadınlı erkekğin bebeklikten ergenliğe farklı bir eğitime gereksinim duymadığını belirten Rousseau, ergenlikten sonraki süreçte kadını uzunca anlatır. *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'deki gibi kadın sadece “eş, anne” değil, aynı zamanda “toplumun en temel parçası”dır.
- *Emile*'de Sophie'nin eş seçimi ile ilgili haklarından da bahsedilir. Ancak *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de kadınlı ilgili böyle bir bilgi verilmez.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de Batı'yla ve Hristiyanlıkla ilgili herhangi bir unsura rastlanmazken *Emile*'de Doğu toplumundan ve İslamiyet'ten, hatta Osmanlıdan ve İstanbul'dan övgüyle bahsedilir.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de hem dine hem de eğitime karşı eleştiriler yokken *Emile*'de hem Hristiyanlık hem de eğitim sistemi ağır şekilde eleştirilir.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de bir Müslüman(-Türk) olarak insan ele alınırken *Emile*'de toplumun aktif bir parçası, yurttaş olarak insan ele alınır.
- *Emile*'de döneminin aydınlanma hareketinin tesiri oldukça fazladır. Fransız İhtilali ile yayılacak olan “Toplumsal Sözleşme” fikri ortaya atılır. Ancak *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de bunu görmeyiz. 18. yüzyılda *Lutfiyye*'de bunun tesirlerini dolaylı da olsa görmekteyiz sadece.
- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de *Hayriyye*'de daha az rastladığımız “akıl” teması, *Lutfiyye*'de biraz daha artış gösterirken *Emile*'de daha çok vurgulanır. Ancak *Emile*, yine de “akılın duyguların güdümünde” olması gerektiğini savunur.

- *Hayriyye ve Lutfiyye*'de “durgunluk” ön planda iken *Emile*'de “eylem” kendini gösterir.
- *Hayriyye ve Lutfiyye*'de çocuğa baba veya hocası olan bir nasihatçi büyüğü seslenirken *Emile*'de mürebbinin baba olması, olmadığı takdirde çocukla yaşıt birinin mürebbilik yani rehberlik yapması istenir.
- *Hayriyye ve Lutfiyye*'de daha çok dine bağlı bir çocuk yetiştirilmek istenirken *Emile*'de doğasına bağlı bir çocuk yetiştirilmek istenir.
- Eserleri hacimce değerlendirdiğimizde Doğu kültüründeki eserlerin dördünün dahi *Emile*'in üçte ikisine denk geldiğini görüyoruz. Bu da bize her ne kadar Doğulu eserlerde başlıklar çok olsa da detaylı incelemenin *Emile*'de yapıldığını gösterir.
- Doğu-İslam kültüründeki eserlerde okullardaki eğitime değinilmezken *Emile*'de döneminin eğitiminden bahsedilir. Üstelik bu eğitimin Doğu'daki din eğitiminin aksine çocuğa mümkün olduğunca geç, ihtiyaç duyduğu zaman verilmesi gerekir. Acele edilmemelidir (Rousseau, 2009: 194, 230, 236, 237, 289, 319, 325, 327, 328, 340).
- *Hayriyye ve Lutfiyye*'de çocuğun bedensel ve zihinsel gelişimi göz önüne alınmazken *Emile*'de bunlar göz önüne alınarak çocuğa verilen bilgiler somuttan soyuta doğru gider.
- *Hayriyye ve Lutfiyye*'de kısa hikâyeler anlatılarak bunlardan çıkarımlar yapması beklenen çocuk, *Emile* olamaz hiçbir zaman. Çünkü Rousseau, çocuklar için anlatılan fablların oldukça soyut olduğunu ve bunlardaki çıkarımları çocukların yapamayacağını ifade eder.
- Rousseau birkaç yerde gerek başkaları tarafından gerekse bizzat kendinden kendine yöneltilen eleştirilerde bulunur; ancak *Hayriyye ve Lutfiyye*'de bu tip öz eleştirilere rastlanmaz (Rousseau, 2009: 223).
- Tıp ilmini Doğu-İslam eserleri ilimlerin içinde en üstünü bile sayabilirken *Emile*, tıp ilminin tek yararının sağlığa uygunluk olduğunu iddia eder. Bilimin daha çok geliştiği Avrupa'da böyle bir fikrin ortaya atılması oldukça ilginçtir.

- *Hayriyye* ve *Lutfiyye*'de çocuğun davranışlarını toplum ve din belirlerken *Emile*'de çocuğa sonsuz özgürlük verilmesi savunulur. Ancak bu özgürlük rehber mürebbi tarafından yönlendirilen bir özgürlüktür.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig Metin* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Arı, Ahmet, M. Orhan Okay, Beşir Ayvazoğlu (2007). Röportajlar. (Editör: Sezgin Çevik). *Akif'ten Asım'a*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 23-150.
- Banarlı, Nihat Sami (2004). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bilkan, Ali Fuat (2002). XVII. Yüzyılda Gelişen Hikemî Tarz ve Nâbî'nin "Hayri-Nâme"si. *Türkler*, C.11 , 742-747.
- Büyük Türkçe Sözlük*. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, Erişim Tarihi: 24.09.2011, 12.05.2012.
- Devellioğlu, Ferit (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (21. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ersoy, Mehmet Âkif (1999). *Safahat*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ertop, Konur (8 Nisan 1977). Şiirlerinde İçine Kapanık, Eylemden Uzak, Duruk Bir Toplumun Görüşlerini Dile Getiren Şair: Nabi. *Milliyet Sanat*, 226, 83-116.
- Kabaklı, Ahmet (1973). *Türk Edebiyatı C.II*. (3. Baskı). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Kant, Immanuel (2009). *Eğitim Üzerine* (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Kaplan, Mahmut (1990). *Hayriyye-i Nâbî (inceleme-metin)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaplan, Mahmut (2008). *Hayriyye-i Nâbî*(2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Kaplan, Mehmet (1999). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I* (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Karahan, Abdülkadir (1987). *Nâbî*(1. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- KemalettinŞükrü (1931). *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Kocatürk, Vasfi Mahir (1970). *Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan Bugüne Türk Edebiyatı'nın Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Kortantamer, Tunca (1984). Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi.*Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi, 2,*
- Kut, Günay (Nisan 1987). Nâbî'nin Hayri-Name'si. *Türk Edebiyatı, 162, 47-50.*
- Locke, John (2004). *Eğitim Üzerine Düşünceler* (2. Baskı). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Maboçoğlu, Mehmet (1990). *Jean-Jacques Rousseau'nun Eğitim Felsefesi (Emile'nin bir analizi)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Mengi, Mine (Aralık 1984). Eski Edebiyatımızdaki Bazı İnsan Tipleri. *Tarih ve Toplum, 12, 51-56.*
- Mengi, Mine (1991). *Divan ŞiirindeHikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mengi, Mine (2003). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*(9. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Osmanlıca Türkçe Sözlük. (Kasım 2011). <http://www.osmanlicaturkce.com/>, Erişim Tarihi: 10.11.2011, 12.11.2011.
- Rousseau, Jean Jacques (2009). *Emile ya da Eğitim Üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*(1. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet (Eylül 2012). Nâbî. *NTV Tarih.44, 74-76.*

Sümbülzâde Vehbî (1994). *Lutfiyye*. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Türkçe Sözlük(2005) (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yazım Kılavuzu(2005) (24. Baskı).Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yöntem, Ali Canip (Mart 1945). Tarihi Aydınlatacak Edebî Eserlerden Hayriye-
Lûtfiyye.*İstanbul Kültür Dergisi*, 31-32, 6-7.

Ziya Paşa (1291). *Harabat*. İstanbul: Amire Matbaası.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	ASIYE FIGEN KALKAN	İmza: <i>A. Kalkan</i>
Doğum Yeri:	AKSARAY	
Doğum Tarihi:	06.03.1986	
Medeni Durumu:	BEKÂR	

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	EMLAK KREDİ İLKOKULU	İLKOKUL	AKSARAY	1992-1997
Ortaöğretim	KAMBER GÜLİZAR DEMİR İLKÖĞRETİM OKULU	ORTAOKUL	AKSARAY	1997-2000
Lise	AKSARAY ANADOLU ÖĞRETMEN LİSESİ	LİSE	AKSARAY	2000-2004
Lisans	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ	KONYA	2004-2009
Yüksek Lisans	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ	EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ	KONYA	2009-2012

Becerileri:	2010 Microsoft Office programları.
İlgi Alanları:	ESKİ TÜRK EDEBİYATI, ÇOCUK EĞİTİMİ, KADIN DİVAN ŞAİRLERİ, NASİHATNAMELER, TASAVVUF.
İş Deneyimi:	2009 YILINDAN BERİ MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞINA BAĞLI ÇEŞİTLİ LİSELERDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ YAPMAKTAYIM.
Aldığı Ödüller:	
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	PROF. DR. ALİ BERAT ALPTEKİN DOÇ. DR. KEMAL KAHRAMANOĞLU PROF. DR. MEHMET TEKİN DOÇ. DR. MUSTAFA YILDIZ YRD. DOÇ. DR. RIDVAN ÖZTÜRK
Tel:	0553 475 69 90
Adres	BABALIK MAH. KEYHÜSREV SOK. TİRYAKİ AP. A BLOK NO: 9 SELÇUKLU- KONYA